

Co-funded by
the European Union

*Діти, поза увагою внаслідок трудової міграції: підтримка
молдовських та українських транснаціональних сімей в ЄС
(CASTLE)*

ICMPD / 2021 / MPF-357-004

CASTLE

Вступний звіт

(СЕРПЕНЬ, 2022)

*Редактори: Арон Телегді-Цетрі, доктор філософії
Мара Біру, аспірантка
Аліна Бербуца, аспірантка
Університет Бабеш-Бойяї, Румунія*

м. Клуж-Напока, Румунія

Цей документ було підготовлено в рамках проєкту «CASTLE: Діти поза увагою - підтримка молдовських та українських транснаціональних сімей, залучених до трудової міграції в країнах ЄС», що співфінансується Європейським Союзом, за договором з ICMPD (Міжнародний центр розвитку міграційної політики) через MPF (Механізм партнерства з міграції). Зміст цього документа є виключною відповідальністю проєкту CASTLE і жодним чином не може розглядатися як такий, що відображає позицію Європейського Союзу або ICMPD.

Зміст

Зміст	2
1. Огляд літератури	8
1.1 Методологія досліджень	8
1.2 Основні висновки	8
1.3 Ризики міграції батьків на ПМП	8
1.4 Перегави міграції батьків на ПМП	10
1.5 Посередницькі фактори	11
1.6 Висновки	15
Джерела	16
2. Регіональний синтез відповідного законодавства	19
2.1 Обґрунтування	19
2.2 Підхід	19
Структура огляду:	19
a. Республіка Молдова	20
b. Україна	20
c. Румунія	20
2.4 Виклики, пов'язані із законодавством, та їх потенційні джерела	20
2.5 Виклики, пов'язані зі статусом країн походження мігрантів, які не є членами ЄС	21
2.6 Обмежена обізнаність з чинним законодавством	21
3. Первинний аналіз польових даних	22
3.1 Перший розділ: Становище та погляди дітей у контексті міграції	22
3.2 Другий розділ: Комунікативні практики транснаціональних сімей	28
3.3 Третя секція: міграція та питання сім'ї	33
Рекомендації	40
Законодавчі рекомендації:	40
Рекомендації для установ та організацій:	41
Рекомендації щодо дій, які сприяють транснаціональній єдності сімей:	41
Рекомендації щодо національних програм з ВПО:	42
4. Звіт по країні - Республіка Молдова	42
4.1 Вплив міграції батьків на дітей	44
4.2. Спілкування дітей з батьками за кордоном	45
4.3 Стосунки з членом сім'ї / вихователем дитини	47
4.4 Психосоціальні наслідки	47
4.5 Обов'язки в домогосподарстві	49

4.6 Вплив трудової міграції з Республіки Молдова на дітей, які залишилися вдома, з точки зору дорослих (батьків та опікунів).....	50
4.7 Турбота про дітей, які залишилися.....	52
4.8 Ставлення суспільства до транснаціональних сімей та залишених дітей.....	56
4.9 Вплив ситуації з пандемією на транснаціональні сім'ї.....	56
4.10 Плани на майбутнє, побажання та очікування від держави.....	57
5. Роль органів державної влади в Республіці Молдова та Румунії у підтримці транснаціональних сімей та управлінні феноменом «дітей, залишених через трудову міграцію».....	58
5.1. Дані про опитаних експертів.....	58
5.2. Оцінка ситуації на національному та місцевому рівнях.....	59
5.3 Реагування громади на потреби дітей, які залишилися без батьківського піклування.....	61
5.4 Нормативно-правова база та політика підтримки.....	63
Висновки.....	65
6. Звіт по країні – Україна.....	66
Вступ.....	66
6.1 Методологія.....	67
Етичні засади дослідження.....	68
Набір зразків, що застосовано.....	69
Географія дослідження.....	69
6.3 Трудова міграція. Типові причини та обставини.....	75
6.4 Вплив трудової міграції на повсякденне життя сімей.....	77
6.5 Догляд за дітьми в сім'ях трудових мігрантів.....	79
6.6 Шкільна освіта та позашкільна діяльність дітей трудових мігрантів.....	81
6.7 Особливості спілкування та стосунків у транснаціональних сім'ях.....	82
6.8 Ситуація в громадах, реальні потреби трудових мігрантів.....	84
6.7. Знання законодавства та його оцінка.....	86
6.6 Ковід і трудова міграція.....	88
6.7 Майбутнє та перспективи.....	89
Висновки.....	93
Рекомендації.....	96
ДОДАТКИ.....	98

Вступ¹

Загальний опис дослідження

Хоча наше дослідження розглядає становище дітей, які залишилися без піклування батьків, у контексті **міграції**, воно також має свої **межі**, тому багато аспектів міграції, які виникають, не можуть бути розглянуті в ньому. Крім того, хоча ми визнаємо пріоритети суспільства у запобіганні міграції як такої, ми також розуміємо необхідність змушувати членів сім'ї мігрувати, тому приймаємо те, що ми називаємо транснаціональною ситуацією, як **реальність**, а саме, надзвичайно широку.

У цій реальності наше дослідження, що є частиною проєкту дослідження дій, до якого також залучені співдослідники, має на меті виступати **голосом** бенефіціарів - дітей, які залишилися без піклування батьків, та їхніх родин - тому, окрім виявлення проблем і закликів про підтримку, ми також висвітлюємо сімейні **практики**, які можуть слугувати прикладами для розповсюдження.

Науковий контекст

Якісне соціальне дослідження, яке використовується в нашому проєкті, - це інструмент, спрямований на виявлення ситуацій, проблем і практик, які не виводяться з існуючих наукових даних, а отже, ще не піддаються кількісній перевірці. У нашому випадку це напівструктуровані інтерв'ю, де респондент може вільно висловлювати свою думку, відповідаючи на певні навідні запитання, та фокус-групи, де респонденти можуть обговорювати між собою та досягати спільних позицій.

Транснаціональні сім'ї, об'єкт нашого дослідження, - це сім'ї, які зазвичай проживають у різних країнах, але підтримують міцні родинні зв'язки і, таким чином, функціонують як зразкова одиниця (Greschke and Ott 2020) для реального, функціонального глобального суспільства - такого, що перформативно поєднує приналежність (як сім'я) та глобальну участь (будучи частиною більш ніж одного суспільства).

Більше про науковий контекст транснаціональних сімей у розділі *Огляд літератури*.

Мета дослідження

Як було заявлено спочатку, проєкт CASTLE «спрямований на підтримку Республіки Молдова та України у вдосконаленні їхніх систем захисту дітей та міграції» та політики

¹ © Весь зміст цього документа є інтелектуальною власністю відповідних авторів. Доступ до змісту зовнішньої аудиторії може бути наданий в індивідуальному порядку членами команди CASTLE. Будь ласка, звертайтеся до пані Віорели Телегді-Сетрі viorela.telegdi@ubbcluj.ro.

мобільності, з акцентом на соціальному та правовому впливі трудової міграції на транснаціональні сім'ї. Проєкт аналізує становище дітей, залишених батьками, які брали або беруть участь у трудовій міграції, з точки зору їхніх прав і, можливо, в рамках транснаціональних сімейних практик, які створюють, дотримуються і забезпечують дотримання таких прав. З цією метою інтервенція спрямована на розробку багатопокілісного, міжсекторального та партисипативного якісного аналізу прав дитини в контексті транснаціональної сім'ї».

З цією метою, а саме для створення соціально інклюзивного епістемологічного підґрунтя для підтримки дій, спрямованих на покращення ситуації з правами дітей, залишених на батьківщині, дослідницький сегмент проєкту CASTLE спрямований на кілька ключових аспектів життя сімей трудових мігрантів. А саме, аналізується науковий, правовий та політичний контекст у цій сфері; досліджуються транснаціональні сім'ї - з особливим компонентом спільних досліджень - щодо основних факторів, які впливають на добробут дітей та їхні права в них. Такі фактори варіюються від загальної обізнаності та дотримання принципів прав дитини, через ефективну участь дитини, сімейну комунікацію та соціальну динаміку догляду до самоусвідомлення, соціальної інтеграції, визнання функціональності та можливостей подолання труднощів і самоствердження.

Методологія

Завдяки інклюзивній епістемології дослідження передбачало залучення співдослідників вже на рівні створення гайду для інтерв'ю, а також ідентифікації респондентів, проведення інтерв'ю та оцінки. Крім того, оскільки дослідження вписане в прагматику дослідження дії, воно з самого початку було націлене на можливі зміни, включивши натяки на дії у свій дослідницький дизайн, включаючи кабінетні дослідження, навчання співдослідників, гайдлайни для інтерв'ю та спосіб проведення інтерв'ювання. Для кращого розуміння прагматичного контексту, окрім членів транснаціональних сімей та опікунів, були також опитані експерти. Методологія в основному спиралася на напівструктуровані інтерв'ю, які проводилися за допомогою посібників з інтерв'ю для конкретних категорій, що базувалися на аналізі відповідної літератури та вимогах проєкту, доповнені фокус-групами з категоріями членів сім'ї, які проводилися за допомогою посібників, що включали зворотний зв'язок від перших. Відносна свобода у проведенні інтерв'ю/фокус-груп була надана національним дослідницьким групам, які розробили власні версії типових документів. Етичні схвалення були запитані та отримані відповідно до специфіки кожної країни. З огляду на те, що обмеження через пандемію COVID-19 були запроваджені у часовому проміжку з польовими роботами, а на останньому етапі польових робіт відбулося вторгнення Росії в Україну.

Більшість інтерв'ю та фокус-груп були проведені онлайн. Аудіозаписи фокус- груп та інтерв'ю були розшифровані, перекладені на англійську мову, закодовані та проаналізовані.

Респонденти

Серед респондентів було чотири групи, а саме

- члени транснаціональних сімей з дітьми, в яких один або обоє батьків протягом останнього часу виїжджали за кордон на значний проміжок часу:
- батьки-мігранти,
- батьки (або інші опікуни), які перебувають під опікою, та
- діти, які перебувають під опікою
- експерти, а саме посадовці, працівники державних установ та неурядових організацій, а також інші фахівці, які обізнані в питаннях транснаціональних сімей.

Координати польових робіт

Часові: Глибинні інтерв'ю з членами сімей трудових мігрантів - листопад - грудень 2021 року; Фокус-групи з батьками та дітьми - квітень - травень 2022 року; Глибинні інтерв'ю з експертами - травень 2022 року.8.2.

Числовий:

- 102 інтерв'ю з членами сім'ї - батьками/опікунами, які залишилися, дітьми, які залишилися, батьками-мігрантами;
- 10 фокус-груп з членами сімей, з яких 5 - з дітьми;
- 23 інтерв'ю з експертами з органів влади, установ, НУО, які працюють з членами транснаціональних сімей інтерв'ю з членами сім'ї/фокус-групи були зібрані 3 національними командами (Румунія, Молдова, Україна) з молдовськими та українськими транснаціональними сім'ями, які мають принаймні одного з батьків за кордоном в ЄС значну кількість часу протягом останнього часу було витрачено на проведення експертних інтерв'ю 3 -ма командами, з експертами Молдови та України, а також експертами з Румунії, переважна більшість інтерв'ю була проведена онлайн (месенджер Facebook, Zoom, WhatsApp, Viber тощо) Мовами інтерв'ю були українська, російська та румунська, а в одному випадку – угорська.

Методи збору даних та досліджувана популяція

		Країна походження респондентів / учасників ФГ		
		Республіка Молдова	Румунія	Україна
ІНДИВІДУАЛЬНІ ІНТЕРВ'Ю				
Статус респондентів				
Члени сім'ї	Дорослі (мігранти та опікунів та піклувальників)	50		26
	Діти/підлітки з одним з батьків/обома батьки за кордоном	12		14
Експерти		11	10	3
Загальна кількість інтерв'ю / країна		73	10	43
ФОКУС-ГРУПИ (10 сесій)				
Статус учасників				
Члени сім'ї	Дорослі (мігранти та опікунів та піклувальників)	2 сесії ФГ (13)		2 сесії ФГ (11)
	Молоді люди з одним батько/мати/обоє батьки за кордоном	1 сесія ФГ (7)		
	Діти	3 сесії ФГ (16)		2 сесії ФГ (13)

Висновки

1. Огляд літератури

(Міхаела Герагуш, доктор філософії, Університет Бабеш-Бойяї, Румунія)

1.1 Методологія досліджень

Існує низка кількісних досліджень, заснованих на національних репрезентативних опитуваннях школярів, більшість з яких були проведені у 2000-х або на початку 2010-х років. Такі опитування проводилися також у Молдові, Україні та інших колишніх радянських республіках. Ці дослідження зосереджені на впливі на здоров'я, психічне здоров'я та благополуччя дітей, шкільну успішність або багатовимірний індекс благополуччя, а деякі з них порівнюють результати у двох або більше країнах.

Значна частина досліджень про дітей, батьки яких є мігрантами, проводиться за допомогою якісної методології. Завдяки якісним дослідженням досягається більш глибокий погляд на такі теми, як: активність дітей і батьків, механізми догляду, сформований образ батьків, стратегії подолання труднощів тощо. Однак цього разу бракує порівняльного виміру та узагальненості результатів.

1.2 Основні висновки

Численні дослідження показують, що вплив міграції на сім'ю на батьківщині є складним, багатоканальним і залежить від контексту (Dörmurgen 2015). Існує багато проміжних факторів, які можуть перетворити міграційний досвід на негативні наслідки або, навпаки, міграція батьків може спричинити позитивні наслідки для членів сім'ї на батьківщині. Серед дуже важливих факторів, що опосередковують міграцію, є такі: причина міграції, хто мігрує (вік і стать), тривалість міграції, хто здійснює догляд (безперервність чи переривчастість догляду), стосунки з батьками до від'їзду, правовий статус/робочі домовленості мігранта, практики транснаціональної комунікації. Ці фактори будуть детально розглянуті в наступному розділі звіту.

Враховуючи роль усіх вищезазначених факторів, не існує однозначного позитивного/негативного впливу міграції на МІІІ. Тому це скоріше дискусія про ризики vs переваги (або недоліки vs переваги, негативні vs позитивні наслідки).

1.3 Ризики міграції батьків на ПМП

Батьки-мігранти стикаються з міграційним парадоксом: вони мігрують, щоб покращити економічний добробут своїх дітей, але це часто відбувається ціною емоційного

благополуччя дітей (Bryceson 2019, Lam and Yeoh 2019, Botezat and Pfeiffer 2019). Негативним наслідкам або ризикам міграції батьків приділяється більше уваги в літературі, ніж можливим перевагам. Основні вразливості пов'язані з емоційним благополуччям і всіма подальшими проблемами, які можуть виникнути.

Багато досліджень вказують на емоційні незадоволені потреби дітей з ГПД, такі як безпека, прихильність та захищеність, тому вони стикаються з емоційною депривацією. Найбільш ймовірний тип шкоди пов'язаний з емоційним благополуччям та розвитком дітей (Gheaus 2014). Діти з ГПД не мають емоційного досвіду, необхідного для гармонійного розвитку особистості (Report Moldova 2011). У зв'язку з цим питанням ми також повинні розглянути нещодавній розвиток цифрових транснаціональних комунікаційних практик та їхню роль у створенні різних форм співприсутності та задоволенні емоційних потреб (див. відповідний розділ звіту: с. 15 - 17).

Деякі кількісні дослідження, засновані на опитуваннях з різними шкалами для вимірювання **емоційного благополуччя**, виявили обмежені відмінності в результатах благополуччя дітей з батьками-мігрантами та без них (Sebotari та ін. 2018, Gassmann та ін. 2017). Інші дослідження виявили значно вищий рівень тривожності та депресії серед дітей, які проживають з обома батьками, порівняно з дітьми, які проживають з обома батьками (проте обидві групи мали схожі стратегії подолання труднощів) (Tomsa and Jenaro 2015), або негативний зв'язок між відсутністю одного з батьків та психічним здоров'ям і благополуччям (Leskauskas et. al. 2017). Міграція батьків пов'язана з більш серйозними проблемами зі здоров'ям і підвищеною ймовірністю страждання від депресії, причому цей ефект є більшим для дітей із сільської місцевості (Botezat and Pfeiffer 2019). Кількісний дизайн дозволив дослідникам контролювати різні транснаціональні характеристики при оцінці наслідків міграції для добробуту. Однак для узагальнення результатів дослідження повинні включати відповідну контрольну групу, з якою можна було б порівняти результати ПМП.

Ще одним ризиком для емоційного благополуччя ДГП є те, що найчастіше міграція розуміється виключно як питання сімейної економіки, а батьки-мігранти часто посилаються на «потреби дітей», пояснюючи їм рішення про міграцію, і, як наслідок, у дітей може розвинути почуття провини (Pantea 2011, Cheianu та ін. 2011).

Попередні дослідження наголошували на негативному впливі на **освітній розвиток дітей, які проживають в умовах ТЛБ**. Однак останні дослідження вказують на стійкість дітей до негативних освітніх результатів, коли батьки мігрують (Sebotari 2018). Важливо, хто саме з батьків мігрував, оскільки діти, особливо дівчатка, менш схильні до відставання в навчанні, коли їхні матері або обоє батьків мігрують (Sebotari 2018), що ставить під сумнів попереднє (само собою зрозуміле) припущення про негативні освітні наслідки, коли матері мігрують.

Інші нещодавні дослідження також виявили позитивний вплив міграції батьків на шкільну успішність дітей, що відображається на оцінках у старших класах (Botezat and Pfiffer 2019): міграція батьків впливає на розподіл часу дітей на навчання та виконання домашніх завдань, особливо для дітей з міських районів. Крім того, діти з міських районів значно рідше піддаються булінгу в школі.

Діти, які залишаються вдома, перебирають на себе **домашні обов'язки**, а іноді діти, особливо дівчатка, перетворюються на «дружин», які несуть відповідальність за поведінку батька, який перебуває вдома. Це впливає на сприйняття дівчатами сімейного життя, збільшуючи ризик передчасних шлюбів як втечі від власного батька (Cheianu et al. 2011). Дітей з ХЛБ підштовхують до передчасного дорослішання, тому вони є поколінням, яке вчиться грати соціальні ролі, не характерні для їхнього віку. З іншого боку, це може мати позитивний вплив, оскільки батьки починають розмовляти з ними як з однолітками (Cheianu et al. 2011). Ці нові ролі, які беруть на себе CLB, особливо догляд за молодшими братами і сестрами та їх навчання, негативно впливають на відвідування ними школи (включаючи запізнення) та успішність.

1.4 Переваги міграції батьків на ПМП

Найбільш очевидні вигоди мають економічний характер. Багато батьків вдаються до міграції, щоб уникнути бідності або загрози бідності, і найчастіше їхня мотивація до міграції пов'язана з бажанням задовольнити інтерес своїх дітей до кращого життя (Gheaus 2014).

Окрім збільшення фінансових можливостей, дослідження згадують переваги для ПМП, які полягають у свободі, незалежності в процесі прийняття рішень, їхній активності, стійкості та креативності у впливі на практику догляду в сім'ї мігранта (Lam and Yeoh 2019). Що стосується дитячої активності, то важливо також розглядати дітей як агентів змін, які часто залучені до транснаціонального контексту догляду за мігрантами, а не просто як пасивних реципієнтів міграції, батьківських рішень і практик (Christou and Kofman 2022). Діти дуже добре обізнані з різними людьми, які задовольняють їхні потреби, і здатні ідентифікувати та орієнтуватися в розмаїтті послуг з догляду у своєму повсякденному житті (Lam and Yeoh 2019).

Самі матері-мігрантки відзначають певні переваги своєї міграції для дітей на батьківщині: посилення почуття автономії, незалежності та відповідальності; досвід еміграції зблизив братів і сестер, збільшивши ланцюги підтримки між старшими і молодшими дітьми. Деякі з них говорили про розширення світогляду своїх дітей завдяки постійним подорожам за кордон (Juozeliuniene and Budginaite 2018). Діти з батьками-мігрантами вважають себе розумнішими і незалежнішими порівняно з дітьми, яких не торкнулася міграція, і з певною

гордістю заявляють про свою автономію від світу дорослих, водночас підкреслюючи свою участь у діяльності, пов'язаній з домашнім господарством і роботою (Bezzi 2013).

Однак дослідники зазначають, що позитивні аспекти міграції батьків на ПМП «не обов'язково заперечують вразливість дітей в умовах транснаціональної опіки, що впливає з попередніх досліджень. Швидше, прогрес у комунікаційних технологіях значно полегшив транснаціональне життя мігрантів і дітей» (Sebotari 2018, с. 21). Дійсно, інтернет-комунікація та нові інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) мають важливе значення для підтримки сімейних стосунків (Baldassar 2016b: 19-20), і будь-яка дискусія про піклування про членів сім'ї, які залишилися на батьківщині, не може існувати без їхнього розгляду. Тому окремий розділ цього звіту присвячений ролі цифрового транснаціонального спілкування.

1.5 Посередницькі фактори

Вже згадувалося, що безліч факторів (характеристик транснаціональної сім'ї) опосередковують зв'язок між міграцією батьків і результатами розвитку дітей, і тому причинно-наслідкові зв'язки не є однозначними. Далі ми детально розглянемо, як діють ці фактори, що опосередковують міграцію.

✓ *Причина міграції*

Підвищена вразливість членів сім'ї, які залишилися вдома, існує тоді, коли міграція мотивована бідністю, корупцією та структурним безробіттям або неповною зайнятістю в місці походження (Gheaus 2014). Коли доводиться обирати між бідністю та міграцією, здатність батьків до прийняття рішень є досить обмеженою, і тому їх не можна звинувачувати в тому, що вони вирішили залишити своїх дітей на батьківщині (Gheaus 2014). Індивідуальний досвід залишених дітей значною мірою залежить від сімейного походження та соціокультурного контексту приналежності (Bezzi 2013): у деяких контекстах негативні наслідки міграції батьків можуть бути більш відчутними, ніж в інших, і це пов'язано з іншими труднощами та дисфункціями, які можуть існувати до міграції, а також з міграцією

✓ *Хто мігрував / як довго / на якому етапі життя дітей*

Відмінності у впливі на КТМ пов'язані з роллю матері та батька у догляді за дитиною, відповідно, з тим, наскільки традиційними є гендерні ролі в суспільстві, де мати є основним піклувальником. Коли головним піклувальником є мати, її міграція передбачає більш диверсифіковану схему догляду за дитиною із залученням цілої мережі опікунів (Lam and Yeoh 2019), а отже, може виникнути більше труднощів. Часто бабуся по материнській лінії перебирає на себе турботу про ДБП як продовження або тимчасову заміну матері-мігрантки, що зміцнює традиційні гендерні ролі в сім'ї, коли жінка і мати продовжують нести

відповідальність за догляд за ДБП (Fan and Parrenas 2018).

Однак у контекстах, де жінки відповідають за догляд за дітьми та людьми похилого віку в розширених сім'ях, міграція батька може покласти на матір більше обов'язків з догляду, а отже, менше уваги приділяти освітньому розвитку дітей (як показано в Sebotari et al. 2016 для Грузії).

Чим старша дитина, тим вища ймовірність того, що вона легше сприйме міграцію батьків. Діти відчувають більший вплив відразу після від'їзду батьків, і цей період вважається найскладнішим. Відзначено зниження емоційної чутливості дитини до відсутності батьків (Cheianu et al. 2011). Хоча нові комунікаційні технології та відчуття спільної присутності, яке вони створюють, дозволяють матерям уважно стежити за діяльністю своїх дітей, цифрове материнство на відстані може створювати певні проблеми, коли діти вдома маленькі або у зв'язку з цифровою грамотністю доглядальниці, особливо бабусь (Frenyo, 2019; Madianou, 2016b). Матері з ентузіазмом сприймають нові комунікаційні технології, оскільки вони дають їм можливість «інтенсивно виконувати материнські обов'язки на відстані» і контролювати життя вдома (Madianou, 2016b: 83). За допомогою відеодзвінків матері контролюють і оцінюють благополуччя дітей, що є прикладом «доброго» та «залученого» батьківства (Frenyo 2019).

✓ *Хто здійснює догляд - безперервність чи переривання догляду*

У випадку міграції батьків діти зазвичай залишаються у звичному сімейному оточенні. Якщо мігрує батько, мати продовжує виконувати свою роль по догляду за дітьми. Якщо мігрує мати, організація догляду за дітьми, які залишаються, є складнішою, але було доведено, що родинне сімейне оточення є захисним для таких дітей (як, наприклад, відсутність негативного впливу на шкільну успішність, коли діти залишаються з батьками, бабусями і дідусями в Молдові та Грузії, Sebotari та ін., 2016).

Однак іноді рішення про міграцію приймається дуже швидко, і, як наслідок, механізми догляду за дітьми, які залишаються вдома, можуть бути не оптимальними. Враховуючи характер роботи багатьох мігрантів (відносно нестабільна зайнятість як сезонних сільськогосподарських робітників, робітників на будівництві або доглядальників у приватних будинках) і можливість швидкого працевлаштування, іноді від'їзд і заходи з догляду за дітьми, які залишаються вдома, недостатньо сплановані (Gheaus 2014). І це може сприяти негативним наслідкам для дітей.

З іншого боку, наявна підтримка з боку розширеної сім'ї (наприклад, залучення бабусь і дідуся до догляду за дитиною) може сприяти прийняттю батьками рішення про міграцію. Виявляється, що дуже важливою є безперервність догляду (Gheaus 2014, Sebotari 2018), а не

те, хто саме його здійснює. Механізми подолання труднощів і координації на рівні домогосподарств можуть виступати буфером між міграцією батьків і добробутом ПЖБ (Gassmann et al. 2017).

Діти проявляють свою самостійність у павутині домашньої опіки, водночас будучи водночас і сильними, і безсилими (Lam and Yeoh 2019). По відношенню до інших людей вдома, різного віку і влади, діти постійно експериментують, пристосовуються, чинять опір і самостійно переробляють плани. Здається, вони дуже добре знають про різних людей, які задовольняють їхні потреби, і здатні ідентифікувати та орієнтуватися в розмаїтті догляду у своєму повсякденному житті (Lam and Yeoh 2019). З дорослішанням їхня автономія та роль у мережі догляду посилюється.

✓ *Транснаціональна комунікація*

Прискорений розвиток «комунікаційних технологій трансформує способи «бути разом» і форми «співприсутності» в сім'ях і громадах, розділених відстанню і часом» (Baldassar et al. 2016: 134). Турбота стає «опосередкованим емоційним досвідом» (Alinejad 2021: 444). Інтернет - це середовище, яке має вирішальне значення для надання емоційної та практичної підтримки дітям та іншим членам сім'ї вдома (Frenyo 2019), а також для практики «цифрового споріднення» (Baldassar and Wilding 2020), що розуміється як взаємодія з новими технологіями з метою підтримання мереж підтримки. Завдяки «сімейним практикам», опосередкованим ІКТ (Madianou 2016a, Nedelcu and Wyss 2016), і транснаціональній комунікації, сім'ям вдається досягти спільної присутності серед членів нуклеарних транснаціональних сімей (Ducu 2014, 2018, Madianou 2016b).

Сьогодні міграція відбувається в полімедійному середовищі, яке пропонує широкий спектр нових медіа та ІКТ для полегшення сімейних практик (Madianou and Miller 2012, Madianou 2016b) і різних видів спільної присутності або «бути поруч» один з одним (Baldassar 2016b). Віртуальна співприсутність, опосередкована ІКТ, відрізняється, але не менш реальна, ніж фізична (Baldassar 2016b). Полімедійне середовище дозволяє членам сім'ї бути на зв'язку миттєво і в режимі реального часу (Baldassar 2016a: 160). Завдяки «звичайній співприсутності» (Nedelcu and Wyss 2016) мігранти та їхні батьки на батьківщині досягають «тонкого відчуття повсякденного життя один одного [і] відчуття того, що вони живуть і роблять щось разом» (2016: 216), і виникає транснаціональна повсякденна реальність (2016).

Інша форма співприсутності, «навколишня співприсутність» (Madianou 2016a), ґрунтується не на прямій взаємодії, а на периферійному усвідомленні дій віддалених людей і стає можливою завдяки можливостям полімедійних середовищ (2016a: 186). Спільна присутність запевняє віддалених членів сім'ї, що вони дотримуються звичного розпорядку дня

один одного і що немає причин для занепокоєння (2016a: 191). Однак межі між спільною присутністю, моніторингом і наглядом не завжди чіткі, і така фонові присутність віддалених членів сім'ї може призвести до напруженості та конфліктів (2016a: 195), оскільки зміни у звичному житті можуть свідчити про те, що щось не так.

Досягнення різних видів спільної присутності та забезпечення догляду на відстані вимагає певних ресурсів і можливостей - фінансових/матеріальних, щоб дозволити собі нові технології, знань, щоб ними користуватися, а також наявності часу для постійного спілкування з членами сім'ї в рідній країні. Безумовно, не всі сім'ї користуються умовами полімедійності (Baldassar 2016b: 30, Frenyo 2019). У найбільш несприятливому становищі перебувають сім'ї з нижчим соціально - економічним рівнем, особи, які можуть бути не дуже добре обізнані з використанням нових медіа (наприклад, люди похилого віку), біженці. Однак мігранти є одними з перших, хто з ентузіазмом освоює нові технології, від яких вони залежать у підтримці транснаціональних родинних зв'язків (Madianou 2016b: 76).

Доступ до ІКТ дає змогу дітям, які залишилися поза увагою, «реалізувати себе в ініціюванні та формуванні потоку транснаціональної комунікації» (Acedera and Yeoh 2021: 187) та реалізувати своє право на участь у прийнятті рішень. Дешеві комунікаційні технології та інтернет дозволяють дітям розробляти стратегії подолання складних життєвих обставин (Nazridod et al. 2019). Дієздатність дітей, які не мають власних електронних пристроїв, сильно обмежена, оскільки вони займають не вигідні позиції в ієрархії догляду; хоча вони часто спілкуються з батьками, вони відіграють досить пасивну роль в організації догляду за ними (Acedera and Yeoh 2021). Більше того, в таких випадках важко насолоджуватися природною спільною присутністю (2021). Коли способи комунікації обмежені, виникає інша форма співприсутності: «уявна співприсутність» (Robertson et al. 2016), яка не є синхронною в часі та просторі, а радше уявною, заснованою на зв'язках зі спільним минулим, задокументованим фотографіями (2016: 231).

ІКТ сприяють «пов'язаній присутності» (Licorre 2004) різних груп, а не лише членів сім'ї, а ширші соціальні мережі відчувають «цифрову спільність» (Marino 2015). Окрім мобільності сімейної опіки, використання ІКТ уможливорює «мобільність мереж приналежності» (Diminescu 2008: 573) та підтримання соціальних зв'язків з тими, хто залишився вдома. Крім того, нові медіа забезпечують зв'язок з мігрантами того ж походження, а отже, з країною походження та її культурою (Sinanan and Horst 2022). З іншого боку, участь в онлайн-мережах і спільнотах сприяє розширенню можливостей мігрантів, оскільки вони взаємодіють один з одним, посилюючи їхнє відчуття приналежності до групи, роблячи процес інтеграції в місцеву громаду легшим і менш травматичним (Marino 2015).

✓ *Стосунки з батьками перед від'їздом*

Ситуації, з якими доводиться стикатися дітям, дуже відрізняються залежно від стабільності сімейної мережі, що існувала до від'їзду батьків (Bezzi 2013). У разі наявних конфліктів міграція може посилити напруженість у вже існуючій мережі опіки (Lam and Yeoh 2019). Це стосується питання безперервності догляду.

Вплив нових комунікаційних технологій на життя транснаціональної сім'ї залежить від попередньої якості стосунків. Коли вони хороші, полімедійне середовище дозволяє піклуватися на відстані і бути поруч один з одним, тоді як існуючі труднощі і конфлікти можуть бути винесені на поверхню і навіть підкреслені (Baldassar et al. 2016, Madianou 2016b). Недоліком цієї культури «завжди на зв'язку», якій сприяють нові комунікаційні технології, є те, що вона робить видимими проблеми чи конфлікти, які в минулому могли залишатися поза увагою (Madianou 2016b).

✓ *Правовий статус / умови праці мігранта*

Працюючи, як правило, на будівництві (чоловіки) або як доглядальниці за літніми людьми чи хатня робітниця (жінки), батьки-мігранти не завжди дотримуються законів про охорону праці, що може негативно впливати на виконання батьківських обов'язків на відстані. Ступінь неформальності трудових відносин мігрантів (особливо матерів, які працюють хатньою робітницею або доглядальницями) може створювати все більше труднощів щодо регулярності та синхронності контактів з дітьми, які залишилися вдома (Baldassar 2016b, Frenyo 2019, Greschke 2021). Швидка зміна робочого часу або проживання в одній квартирі з кількома іншими особами є додатковими перешкодами, з якими мігранти можуть зіткнутися у спілкуванні з членами сім'ї (Greschke 2021).

1.6 Висновки

Існує багато факторів на рівні дитини/батьків, домогосподарства та існуючих зв'язків між мігрантами та членами домогосподарства, які залишилися вдома, і тому багато досліджень не виявили чіткого позитивного/негативного впливу міграції на дітей, які залишилися вдома. Останні дослідження показують, що погляд на дітей з батьками-мігрантами як на «соціальних сиріт» - синтагма, яка домінувала, зокрема, в українських ЗМІ, розглядаючи цих дітей як покинутих і занедбаних, - є застарілою і неадекватною. Насправді, будь-які позитивні перспективи повністю відсутні в дебатах про сирітство в Україні (Lutz 2017).

Розвиток комунікаційних технологій зробив надання допомоги за допомогою цифрових технологій очевидною реальністю сучасного світу, особливо в контексті мобільності та міграції. Догляд переміщується через транснаціональні простори, здійснюється

в різних сферах і в різних місцях, що визначає його мобільність (Huang et al. 2012). За цих обставин заклик до «демонізації відстані або, принаймні, до усунення припущення, що відстань є імпліцитною перешкодою для обміну послугами з догляду» (Baldassar 2016: 161a) і, додамо, для дотримання прав дітей, видається самозрозумілим. Батьки- мігранти продовжують переслідувати мету забезпечення кращого життя для своїх дітей на відстані, тільки у спосіб, відмінний від фізичної присутності, адаптований до реалій транснаціональної практики (Juozeliuniene and Budginaite 2018).

У цьому ж руслі дослідники зазначають, що публічні дискурси про міграцію, які наголошують лише на негативних наслідках для СЖО, мають бути переглянуті. Ідея полягає в тому, щоб не відкидати той факт, що відсутність батьків через міграцію може погіршити благополуччя дитини, але підкреслити необхідність розуміння того, як міграція, сімейні системи та суспільні процеси перетинаються, зміцнюючи або підриваючи благополуччя дитини та його різні прояви і сфери (Gassmann et al. 2017: 438). Таке бачення залишає простір для державної політики, спрямованої на зменшення вразливості дітей, які залишилися на батьківщині, і відходить від звинувачення батьків у їхньому рішенні мігрувати, яке часто є скоріше обмеженням, ніж вільним вибором.

Джерела

- Acedera, K.F. and Yeoh, B.S.A. (2021). Коли турбота поруч і далеко: Трикутники опіки та опосередкований простір мобільних телефонів серед філіппінських транснаціональних сімей. *Geoforum* 121: 181-191.
- Alinejad, D. (2021). Техніко-емоційне опосередкування транснаціональної близькості: соціальні медіа та відносини догляду в румунських сім'ях, що живуть на великій відстані. *Media, Culture & Society* 43(3): 444–459.
- Azevedo, C., Ponte, C. (2020). Солідарність поколінь чи розрив між поколіннями? Як люди похилого віку користуються ІКТ у своєму сімейному контексті. *Observatorio*, 14(3). <https://doi.org/10.15847/obsOBS14320201587>.
- Baldassar, L., Baldock, C., & Wilding, R. (2007). *Сім'ї, які піклуються через кордони: Міграція, старіння та транснаціональний догляд*. New York: Palgrave Macmillan.
- Baldassar, L. (2016a). Де-демонізація відстані в мобільних сімейних життях: співприсутність, циркуляція догляду та полімедіа як жива матерія. *Global Networks* 16(2): 145–163.
- Baldassar, L. (2016b). Мобільність та комунікаційні технології: Трансформація догляду в сімейному житті. In M. Kilkey & E. Palenga-Möllenbeck (Ред.), *Сімейне життя в епоху міграції та мобільності: глобальні перспективи протягом життя*, pp. 19-42. London:

Palgrave Macmillan.

- Baldassar, L., Nedelcu, M., Merla, L., & Wilding, R. (2016). Присутність на основі ІКТ у транснаціональних сім'ях та громадах: Ставлячи під сумнів передумову особистої близькості у підтримці стосунків. *Global Networks*, 16(2), 133–144. <https://doi.org/10.1111/glob.12108>.
- Botezat A, Pfeiffer F. (2020). Вплив трудової міграції батьків на освітні та психосоціальні результати покинутих дітей: Докази з Румунії. *Population Space Place* 26:e2277. <https://doi.org/10.1002/psp.2277>
- Bryceson, D., & Vuorela, U. (Ред.). (2002). *Транснаціональна сім'я. Нові європейські кордони та глобальні мережі*.
- Cebotari, V., Siegel, M., Mazzucato, V. (2016). Міграція та освіта дітей, які залишилися в Молдові та Грузії. *Міжнародний журнал розвитку освіти* 51: 96–107.
- Cebotari, V.; Siegel, M.; Mazzucato, V. (2018). Міграція та здоров'я дітей у Молдові та Грузії. *Порівняльні Міграційні Дослідження* 6 (3).
- Cebotari, V. (2018). Транснаціональна міграція, гендер та освітній розвиток дітей у Таджикистані. *Global Networks* 18(4), 564-588
- Cheianu-Andrei, D., Gramma, R., Milicenco, S., Pritcan, V., Rusnac, V., Vaculovschi, D. (2011). *Специфічні потреби дітей та людей похилого віку, які залишилися вдома внаслідок міграції*. Кишинів : CEP USM.
- Gassmann, F.; Siegel, M.; Vanore, M.; Waidler, J. (2017). Розкриття зв'язку між міграцією батьків та добробутом дітей: Докази з Молдови та Грузії. *Дослідження дитячих показників* 11: 423–440.
- Diminescu, Dana (2008), «Пов'язаний мігрант: Епістемологічний маніфест», *Інформація із соціальних наук* 47 (4): 565–79.
- Démurger, S. (2015). Міграція та сім'ї, що залишилися. *IZA World of Labor* 2015: 144, doi: 10.15185/izawol.144
- Ducu, V. (2014). Транснаціональні матері з Румунії. *Румунський журнал демографічних досліджень*, VIII(1), 117–141.
- Elliott, A., & Urry, J. (2010). *Мобільні життя*. London: Routledge.
- Frenyo, E. (2019). Транснаціональні сім'ї. Право на сімейне життя в епоху глобальної міграції In B. Stark & J. Heaton (Ред.), *Довідник з міжнародного сімейного права*, pp. 295-315. Охон: Routledge.
- Greschke, H.M. (2021). Ідіоматика поліпосередкованих практик і техніко - соціальне досягнення співприсутності в транснаціональних сім'ях *Прагматика і суспільство* 12(5): 828-849.

- Huang, S., Thang, L.L., & Toyota, M. (2012). Транснаціональна мобільність для догляду: Переосмислення динаміки догляду в Азії. *Global Networks* 12(2), 129-134. <https://doi.org/10.1111/j.1471-0374.2012.00343.x>
- Leskauskas, D.; Adomaitiene, V.; Šeškevičienė, G.; Česnaite, E.; Šmigelskas, K. (2019). Емоційні та поведінкові проблеми покинутих дітей у Литві, про які вони самі повідомили. *Дослідження дитячих показників* 1–14.
- Licoppe, Christian (2004), «Підключена» присутність: Поява нового репертуару для управління соціальними відносинами в мінливому комунікаційному техносфері», *Environment and Planning D: Суспільство і простір* 22 (1): 135–56.
- Lutz, H. (2017). «ЄВРОСИРОТИ» ТА СТИГМАТИЗАЦІЯ МІГРАНТІВ МАТЕРИНСТВО». *Знову збираючи материнство: Прокреація та догляд у глобалізованому світі*, за редакцією Yasmine Ergas, Jane Jenson and Sonya Michel, New York Chichester, West Sussex: Columbia University Press, 2018, pp. 247-
- 268. <https://doi.org/10.7312/erga17050-015>
- Madianou, M. (2016a). Співприсутність у навколишньому середовищі: транснаціональні сімейні практики в полімедійному середовищі. *Global Networks* 16, 2 (2016) 183–201.
- Madianou, M. (2016b). Полімедійна комунікація серед транснаціональних сімей: Які довгострокові наслідки для міграції? In M. Kilkey & E. Palenga-Möllnbeck (Ред.), *Сімейне життя в епоху міграції та мобільності: глобальні перспективи протягом життя*, pp. 71-93. London: Palgrave Macmillan.
- Madianou, M., & Miller, D. (2012). *Міграція та нові медіа: Транснаціональні сім'ї та полімедіа*. Abingdon: Routledge.
- Marino, S. (2015), «Створюючи простір, створюючи місце: Цифрова спільність та переосмислення ідентичностей мігрантів в Інтернеті», *Соціальні медіа + суспільство*, 1 (2), 1–9.
- Morgan, D. (2011a). *Переосмислення сімейних практик*. London: Palgrave Macmillan.
- Morgan, D. (2011b). Локалізація «сімейних практик». *Sociological Research Online*, 16(4),
- 14. <http://www.socresonline.org.uk/16/4/14.html>>.
- Nazridod, S., da Cruz Pereira, C.P., das Dores Horta Guerreiro, M. (2019). Підлітки, які залишаються, батьки, які мігрують: гендерна нерівність, життєстійкість та стратегії подолання в Таджикистані. *Журнал етнічних та міграційних досліджень* 47(7): 1613-1630
- Nedelcu, M. (2017). Транснаціональне дідусеве та бабусине виховання в цифрову епоху: Опосередкована спільна присутність та догляд за дітьми у випадку румунських мігрантів у Швейцарії та Канаді. *Європейський журнал з проблем старіння*, 14(4), 375–383. <https://doi.org/10.1007/s10433-017-0436-1>.

- Nedelcu, M., & Wyss, M. (2016). «Робити сім'ю» за допомогою ІКТ-опосередкованих рутинних процедур спільної присутності: Транснаціональні комунікаційні практики румунських мігрантів у Швейцарії. *Global Networks*, 16(2), 202–218. <https://doi.org/10.1111/glob.12110>.
- Parreñas, R. (2005). *Діти глобальної міграції: Транснаціональні сім'ї та гендерні проблеми*. Stanford: Stanford University Press.
- Peng, S., Silverstein, M., Suiitor, J.J., Gilligan, M., Hwang, W., Nam, S., & Routh, B. (2018) Використання комунікаційних технологій для підтримки контакту між поколіннями: До розуміння «цифрової солідарності». In Neves, B. V., Casimiro, C. (Ред.) *Поєднання сімей? Комунікація, технології, покоління та життєвий шлях*, ст. 159–180). Polity, Bristol.
- Robertson, Z., Wilding, R. & Gifford, S. (2016). Посередництво в створенні уявної сім'ї: молоді люди ведуть переговори про відсутність у транснаціональних сім'ях біженців. *Global Networks*, 16(2): 219-236.
- Sinanan, J., Horst, H.A. (2022). Комунікаційні технології та транснаціональні мережі. In Yeoh, B, Collins, F. (eds) *Довідник з транснаціоналізму*, ст. 371-387. EdgarOnline.
- Tomsa, R.; Jenaro, C. (2015). Діти, залишені в Румунії: Тривожність та предикторні змінні. *Психологічні звіти* 116 (2): 485–512.
- Wilding, R. (2006). «Віртуальна» близькість? Сім'ї, що спілкуються в транснаціональних контекстах. *Global Networks*, 6(2), 125–142.

2. Регіональний синтез відповідного законодавства

Даніела Ангі, доктор філософії, *Університет Бабеш-Бойяї, Румунія*

2.1 Обґрунтування

Окреслити та критично обговорити правові положення, які стосуються явища трудової міграції та дітей, які залишилися вдома внаслідок роботи батьків за кордоном.

2.2 Підхід

Дослідницька група з кожної країни (Молдова, Румунія, Україна) відповідає за підготовку резюме та критичне обговорення відповідного національного законодавства. Крім того, було проаналізовано та обговорено законодавство ЄС та міжнародні положення.

Структура огляду:

2.3.1 Міжнародне законодавство та законодавство Європейського Союзу

➤ Міжнародні документи, що стосуються транскордонного переміщення мігрантів, захисту дітей та прав дитини

➤ Законодавство ЄС про міграцію, покинутих дітей та воз'єднання сімей Аналіз по країнах

➤ Республіка Молдова

➤ Україна

➤ Румунія

a. Республіка Молдова

- **2008 рік** - вперше в національному законодавстві вирішено питання дітей, які залишилися без батьківського піклування внаслідок міграції батьків за кордон.
- Відповідні положення в національному законодавстві
- Відповідні положення як частина міжнародних нормативних актів, ратифікованих Республікою Молдова
- Додаткові положення, що випливають з низки конвенцій з прав людини, до яких Республіка Молдова приєдналася як член Ради Європи (з 1995 року).

b. Україна

- Питання дітей трудових мігрантів неодноразово піднімалося в Україні, починаючи з середини 2000-х років, ставши актуальною темою суспільного порядку денного.
- Починаючи з 2016 року, в законі «Про зовнішню трудову міграцію» вперше окремо згадуються діти трудових мігрантів та їхні права.
- Хоча застосування закону стало важливим кроком уперед, він не вирішує низку важливих питань, що перешкоджає його здатності повністю охопити складне явище дітей, залишених без піклування батьків.

c. Румунія

- Подвійний статус: країна відправлення в контексті трудової міграції на рівні ЄС і (віднедавна) країна призначення.
- Категорії питань, що розглядаються в огляді: положення про проживання та працевлаштування іноземців; захист дітей, батьки яких перебувають за кордоном на заробітках; права батьків-мігрантів у країнах призначення

2.4 Виклики, пов'язані із законодавством, та їх потенційні джерела

2.4.1 Атрибути правової бази

Внутрішні обмеження існуючої правової бази (недостатня чіткість, часткове охоплення

питань, практик і конкретних ситуацій, недостатня адаптація до динамічного характеру трудової міграції та процесів, що впливають з неї, тощо).

2.5 Виклики, пов'язані зі статусом країн походження мігрантів, які не є членами ЄС

Громадянство ЄС спрощує мобільність між країнами-членами, однак для мігрантів, чії рідні країни знаходяться за межами ЄС, ситуація є порівняно складнішою²

2.6 Обмежена обізнаність з чинним законодавством

Деякі контексти трудової міграції створюють значну вразливість серед трудових мігрантів, які з різних причин (мовні бар'єри, недостатній доступ до інформації тощо) працюють із серйозно обмеженою обізнаністю про свої законні права та обов'язки в приймаючих країнах³

2.7 Динамічний регіональний політичний контекст - механізм тимчасового захисту

Ситуація, що склалася внаслідок вторгнення Росії в Україну, вимагала швидкого реагування з боку Європейського Союзу. Невдовзі після військового нападу та в контексті передбачувано великого відтоку українських громадян, які рятувалися від війни, Комісія запропонувала активувати Директиву про тимчасовий захист.

Затвердження зазначеної Директиви, 4 березня* 2022 року, незабаром супроводжувалося набором керівних принципів, покликаних сприяти імплементації Директиви в державах-членах ЄС. Хоча з юридичної точки зору статус настанов з імплементації чітко підкреслює їх необов'язковий характер, їхня роль полягає в тому, щоб допомогти державам-членам застосовувати Директиву та існуючі правові інструменти на рівні ЄС, що стосуються новоствореного контексту.

² Дослідницька служба Європейського парламенту. Легальна міграційна політика та право. Оцінка європейської доданої вартості, 2021.

³ Агентство Європейського Союзу з основних прав. Захист трудових мігрантів від експлуатації в ЄС: робітники' перспективи, 2019.

⁴ https://ec.europa.eu/home-affairs/policies/migration-and-asylum/common-european-asylum-system/temporary-protection_en
Директива була проголошена у 2001 році.

Council Directive 2001/55/EC of 20 July 2001 про мінімальні стандарти для надання тимчасового захисту у випадку масового напливу переміщених осіб та про заходи, що сприяють збалансованості зусиль між державами-членами щодо прийому таких осіб та понесення наслідків цього

<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32001L0055&qid=1648223587338> ⁵ Council Implementing Decision (EU) 2022/382 від 4 березня 2022 року про встановлення факту масового припливу переміщених осіб з України у значенні статті 5 Директиви 2001/55/ЄС та запровадження тимчасового захисту
<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv%3AOJ.L.2022.071.01.0001.01.ENG&toc=OJ%3AL%3A2022%3A071%3ATOC>

⁶ Повідомлення від Комісії щодо оперативних вказівок щодо імплементації Рішення Ради 2022/382, що встановлює наявність масового припливу переміщених осіб з України у значенні статті 5 Директиви 2001/55/ЄС та має наслідком запровадження тимчасового захисту 2022/C 126 I/01

<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A52022XC0321%2803%29&qid=1647940863274>

Керівні принципи містять конкретні рекомендації та положення, що стосуються дітей, і, що важливо, елементи, спеціально зосереджені на правах дітей. «Повний захист та швидкий доступ до конкретних прав дітей (освіта, охорона здоров'я, включаючи профілактику та охорону психічного здоров'я, а також психосоціальну допомогу), а також усім дітям, які тікають від конфлікту в Україні, мають бути надані всі необхідні послуги з підтримки, щоб забезпечити найкращі інтереси та благополуччя дитини. Думка дітей має бути вислухана та врахована відповідно до їхнього віку та ступеня зрілості.

Необхідно забезпечити комплексне реагування на захист дітей у співпраці та координації з відповідними органами влади [...] Державам-членам рекомендується забезпечити надання всім дітям у дружній до них манері, з урахуванням їхнього віку та контексту, відповідної інформації про ситуацію, їхні права, а також про процедури та послуги, доступні для їхнього захисту. Державам-членам також рекомендується забезпечити, щоб особи, які працюють з дітьми - з моменту їхнього прибуття на кордони ЄС - були належним чином підготовлені, а також залучати фахівців із захисту дітей, де це необхідно»⁷

3. Первинний аналіз польових даних

Áron Telegdi-Csetri, PhD; Viorela Telegdi-Csetri, PhD; Mihaela Hărăguș, PhD; Éva László, PhD; Iulia Hossu, PhD; Daniela Angi, PhD; Mara Birou, PhD student; Alina Bărbuță, PhD student, *Університет Бабеш-Бойяї, Румунія.*

Нижче наведено висновки команди BBU після первинного аналізу даних. Дані були проаналізовані за допомогою програмного забезпечення MAXQDA 2022 шляхом кодування текстових сегментів стенограм записаних інтерв'ю/фокус-груп за 32 тематичними кодами, розділеними на 6 груп.

Аналіз не є і не може бути вичерпним. Ми надали пріоритет таким перспективам, як голос дітей, цифрова комунікація, питання сім'ї, які були запропоновані або пріоритетами проекту, або співдослідниками, або гостротою ситуації

Наведені нижче рекомендації ґрунтуються на цих висновках.

3.1 Перший розділ: Становище та погляди дітей у контексті міграції

Тут ми представляємо низку точок зору з акцентом на поглядах дітей; вони не суперечать, а навпаки, підтримуються свідченнями дорослих; однак ми вважаємо важливим визначити їх пріоритетність, щоб дотримуватися фокусу дій, спрямованих на голоси дітей.

3.1.1 Сприйняття та проєкції «закордону» та «дому»

Окрім поглядів на саму міграцію, важливим є бачення дітьми свого географічного

простору.

Як ми з'ясували, багато дітей час від часу відвідували країну перебування своїх батьків-мігрантів або навіть інші країни під час подорожей. Окрім особистих вражень, їхнє сприйняття переважно формується на основі розповідей батьків та однолітків, а також соціальних мереж і засобів масової інформації. Більше того, оскільки в соціальному плані міграція зазвичай є нормою в цих дитячих спільнотах, іноземний характер «закордону» повністю одомашнюється («нормальний», «не варто згадувати»).

У розповідях дітей вражає живий, безпосередній, естетичний, а не економічний, культурний чи політичний характер сприйняття ними закордонного (і домашнього) життя, який, на їхню думку, був притаманний та є звичним для дорослих, і це може відбуватися незалежно від їхньої фізичної присутності там (транснаціональна уявна):

«Тато [в Німеччині] показував мені, що козулі приходять у деякі міста, і люди їх зовсім не чіпають. У нас же, якщо бачиш оленя, ми його одразу ж вбиваємо. Там, де працював тато, була якась стара, історична будівля. Є багато місць, де можна побачити історію через деякі будівлі, які були відремонтовані так, як вони були раніше» (Молдова).

- натхнення студента-художника від архітектури українського міста,
- життя на лоні природи в українському селі, як розповідає українська молодь,
- самозрозумілий характер «дому» («Харків - це Харків» [місто]),
- одного молдовського юнака умови життя мігрантів (його матері) були настільки відразливими, що він вирішив повернутися до дядька,
- У спогадах з епохи, коли Росія була головною ціллю молдовської молоді, було відчуття, ніби «бути там» через особисті зв'язки, історії та предмети

⁷ Ibid.

3.1.2 Діяльність та голос дітей у питаннях міграції

Дітей здебільшого лише інформують, іноді заздалегідь, але не залучають до прийняття рішень, пов'язаних з міграцією; проте всі вони роблять свій внесок, насамперед пасивний, розуміючи і приймаючи аргументи та рішення дорослих, які здебільшого мають економічний характер, водночас переживаючи сильне почуття втрати і туги за батьками. Однак ці аргументи можуть стати інтерналізованими до такого рівня, що порушуватимуть єдність сім'ї (див. розділ про таємницю).

По-друге, внаслідок міграції діти також набувають навичок самоуправління, взаємної підтримки серед братів і сестер та однолітків і беруть активну участь у житті сім'ї, роблячи додаткові внески в домогосподарство і навіть надаючи підтримку дорослим, у тому числі мігрантам.

У порівнянні з дорослими, діти та молодь сприймають виїзд та перебування більш нюансовано, відкрито та мінливо і часто приховано критикують їх, розглядаючи міграцію як очевидно необов'язкову або таку, що має бути обмежена певною метою та певним часом («треба виїхати на певну суму і з певною метою, а потім повернутися» - дитина, яка залишилася вдома, Молдова, - «він знає, що на нього чекає сім'я»), а також вважають, що міграція не є необхідною, або такою, що має бути обмежена певною метою та певним часом («треба виїхати на певну суму і з певною метою, а потім повернутися» - дитина з групи ризику, Молдова, дитина, яка залишилася вдома Україна). У більш заможних сім'ях вони іноді навіть дивуються тому, що вважають міграцію надмірною.

Плани щодо навчання за кордоном (або намір не виїжджати) є питанням, яке обговорюється найчастіше, і є нормою, оскільки значна частина молоді має певний план щодо навчання за кордоном, починаючи зі школи або пізніше, меншість відмовляється виїжджати, а деякі вагаються («Я міг би навчатися тут або там, ще не вирішив» - дитина, яка залишилася вдома, Україна). Для українців мовний бар'єр є перешкодою, і вони надають перевагу Польщі або Чехії, де вони можуть отримати освіту рідною мовою, тоді як молдовани традиційно орієнтуються на Румунію як іноземні громадяни, які отримують стипендію, але зараз ця тенденція зменшується.

Економічні труднощі, пов'язані з навчанням в інших країнах, є проблемою. Молдовани, які мають такі труднощі в помірному ступені, дотримуються переважно латиномовних моделей міграції, але деякі планують здобувати освіту в американських коледжах. Наявність (безкоштовних) спортивних команд у шкільних програмах також згадувалася як аргумент на користь якісної переваги американської освіти (Україна), що вказує на потребу в приналежності (див. нижче в розділі «Молодіжна діяльність»).

3.1.3 Стосунки з особами, які здійснюють догляд

Загалом ми помітили, що стосунки дітей, які залишилися без піклування батьків, з особами з їхнього оточення (особливо з опікунами) покращуються через необхідність; проте всі вони докладають когнітивних зусиль, щоб зберегти роль опікуна такою, якою вона є (саме як опікуна, а не сурогату далеких батьків, оскільки «ви не можете замінити людину» - дитина, яка залишилася без піклування батьків, Україна), проте визнають їхні зусилля і складність їхніх численних ролей.

У цьому процесі, однак, можуть виникнути питання щодо осіб, які здійснюють догляд, а саме:

- вони можуть стати прикладом для наслідування (надмірна ідентифікація на
- шкоду нуклеарним родинним зв'язкам, як у випадку молдовського юнака, чий дядько, адвокат, став для нього прикладом для наслідування, тоді як його батьки мають більш скромні професії), або
- навпаки, кривдників (морально, психологічно, фізично, аж до рівня юридично оформленого насильства (як у випадку з надзвичайно жорстким втручанням бабусі, що призвело до державної опіки над дітьми в сім'ї матері- мігрантки та батька-алкоголіка в Україні);
- у деяких випадках вони можуть бути фізично віддаленими або перевантаженими, а отже, надавати недостатній догляд (самотні підлітки вдома з бабусею, до якої 2 години їзди на автобусі, і жінкою-другом сім'ї в селі; мати-опікун, яка доглядає за дитиною, з чоловіком-мігрантом, який також доглядає за братами-підлітками в іншому будинку, а не в її власному).
- - вибірковість опікунів на основі власного соціального статусу (батьки маленьких дітей у Молдові, які залишають дітей з іншими людьми, надають перевагу матерям з власними дітьми)

Ми виявили, що залучення бабусь по материнській (або батьківській) лінії до передачі догляду, яке раніше було правилом, різко зменшилося як в Україні, так і в Молдові (більш виражено в останній), при цьому майже не згадуються бабусі, які активно працюють у сім'ях, мають проблеми та негативний досвід у деяких випадках (Молдова) (молодь називає їх «радянськими бабусями»). Це свідчить про зміну поколінь як серед активної частини населення, так і серед бабусь і дідусів, а також про зміни у зв'язках між поколіннями: нинішні бабусі і дідусі соціалізувалися в 1970-1980-х роках, у темну епоху комунізму, тоді як нинішні батьки - у 1990-2000-х роках, у набагато більш ліберальний і космополітичний період.

3.1.4 Молодіжні заходи, стратегії компенсації, групи підтримки

Загалом, діти та молодь повідомляють, що переважна більшість сімей в їхньому оточенні мають дорослих мігрантів, і це є домінуючою нормою в громадах однолітків - отже, взаємоприйняття і навіть підтримка є природним явищем серед них. Відсутність знань, натомість недовіра до прав, законів, установ та організацій (включаючи державу), які могли б підтримати дітей, що залишилися без піклування батьків, або їхні сім'ї, свідчить про їхню необізнаність. Дійсно, адресна допомога здебільшого сприймається як непотрібна, оскільки «це було їхнє [батьків] вільне рішення мігрувати» (дитина, яка залишилася без батьків, Україна), отже, намір допомогти відчувається як поблажливий, нав'язливий і недоречний: ці сім'ї справляються зі своєю ситуацією самі, навіть якщо «морально ти не можеш допомогти - ти не можеш замінити людину» (дитина, яка залишилася без батьків, Україна).

З іншого боку, це не означає категоричного небажання отримувати будь-яку підтримку; багато дітей та молоді визнали потребу в підтримці з боку однолітків, груп у соціальних мережах, вчителів і, можливо, організацій (хоча останнє було незрозуміло) (Молдова, Україна), а також повідомляють про зацікавленість і підтримку з боку вчителів, сусідів, дорослих знайомих, церковної громади або психологів, які пропонували і приймали їхні пропозиції.

Найважливішим і найбільш виразним було те, що приналежність, досягнення та укоріненість забезпечували групи однолітків - організовані навколо хобі, спорту, культурних заходів тощо. - було підкреслено. У доповідях зазначалося, що, хоча ніхто не може компенсувати відсутність батьків, діти та молодь потребують підвищення самооцінки та особистісного вкорінення за допомогою інших засобів та груп, щоб компенсувати почуття втрати або самотності: «...оскільки я завжди була зайнята домашнім завданням або навчанням, я намагалася усунути ці думки за допомогою часу, коли я була зайнята». (дитина, яка залишилася вдома, Молдова). Це часто походить від однолітків: «Щодо друзів нічого не змінилося, вони так само заохочують мене і підтримують у від'їзді мами. ...Я обговорюю з однокласниками від'їзд мами, оскільки у них теж батьки за кордоном. Ми намагаємося допомагати і підбадьорювати один одного, підтримувати і допомагати один одному в наших потребах, тому що ми розуміємо, як це важко, коли батьків немає поруч». (дитина, яка залишилася без батьків, Молдова).

Однак, на відміну від функціональної підтримки і відповідно до підозр транснаціональних сімей, в одному випадку підліток з попередніми психологічними проблемами закінчив життя самогубством після психологічного консультування (Молдова). Також, на відміну від загальної підтримки з боку однолітків, в одному випадку було висловлено думку про необхідність антибулінгу в школах щодо дітей мігрантів як жертв

булінгу (дитина, яка залишилася вдома Україна).

3.1.5 Темпоральність, вік, транснаціональне відсторонення

Транснаціональна підвішеність у тимчасовості (Диси, 2018) залишається типовою для дорослих, плани еміграції або повернення постійно відкладаються («плани - вони були завжди», Україна), але деякі кроки до усвідомленого транснаціоналізму були зроблені, і непередбачуваність міграції була прийнята як така. Постійна комунікація також сприяє «нормалізації» транснаціоналізму.

Однак з дітьми в ранньому віці це не так - вони схильні пристосовуватися до відсутності батьків («плакати») і сподіватися на їхнє повернення, хоча відчуття втрати і дистанції залишається.

Дійсно, діти часто навіть не пам'ятають час до міграції, а отже, ця ситуація є тим більш «нормальною» і невизначеною в часі. Це не той випадок, коли навпаки, в одному випадку мати наполягала на тому, щоб батько повертався кожні два місяці, щоб «діти за цей час не так сильно змінилися».

Щодо ставлення дітей та молоді до міграції, то відмінності були виявлені в залежності від віку - підлітковий вік (від 12 до 16 років) є більш проблематичним, оскільки він входить у темпоральність планування, а отже, усвідомлення тимчасової призупиненості. Крім того, респонденти виділяли питання, пов'язані з особою, яка мігрує, гендерними та віковими особливостями відносин («дівчатка в цьому віці стають ближчими до мами», «хлопчикам у його віці потрібен батько, а мене немає»). В іншому випадку було повідомлено про дівчинку-підлітка, яка повернулася з міграції (не респондентка), яка роками перебувала в підвішеному стані очікування повернення матері, яке постійно відкладалося, що спричинило їй сильний дистрес. Крім того, саме в підлітковому віці потреба в батьках стає більш усвідомленою «...змалечку я не розуміла, тому що я постійно була з сестрою, завжди, всюди, [але] я вже виросла, коли вже почалася ця школа розвитку, коли я відчула, що мені потрібна мама поруч, тому що я плакала ночами, у мене був період тривоги, і вона мені дуже була потрібна, і вона якось це зрозуміла і більше не йшла» (Молдова).

У часовому аспекті - окрім очевидних проблем з працевлаштуванням і пересуванням - COVID також створив несподівані ситуації в подорожах, які було важко вирішити, залишаючи постійне відчуття готовності у цілих сім'ях, включно з дітьми.

Крім того, враховуючи раптовий характер подорожей і кризові ситуації в житті мігрантів, діти запропонували надавати економічну підтримку мігрантам на батьківщині на їхнє прохання (як і в цільових країнах) загалом (Україна, Молдова) і в кризових ситуаціях (Молдова).

3.1.6 Транснаціональні відносини та комунікація у сприйнятті дітей

Загалом, існує дуже багато комунікації, що включає в себе широкий доступ до Інтернету і використання, високий ступінь спільної присутності та зацікавленості, іноді групове спілкування або через третіх осіб (дорослий вдома), а також значне використання Інтернету дітьми в інших цілях, щоб замінити батьків як джерело інформації. У ряді випадків спілкування на відстані також відбувається зі школою, в якій навчається дитина.

У деяких випадках раніше дисфункціональні стосунки покращилися завдяки відстані та «цінності часу, проведеного разом» (Україна, Молдова): *«Мої стосунки з татом покращилися, коли він поїхав до Бельгії. Для мене це було дуже дивно, були проблеми, і щоб не принести їх додому і розповісти мамі, він розповідав їх мені. Він побачив, що я подорослішала, що у мене є своя точка зору»* (Молдова)

Однак спілкування не завжди вітається (оскільки не викликає довіри), а в деяких випадках онлайн-спілкування переростає в залежність (Молдова), або ж саме неспілкування стає предметом спілкування (мені дзвонять і питають, чому я не дзвонив, я кажу, що це вони мені не дзвонили) (Україна) - в одному випадку вихователь заборонив пряме спілкування з батьком-мігрантом і контролював решту аж до психологічних проблем у дитини. (Молдова)

За пропозицією співдослідника було розглянуто питання непрозорості - чи то через розсудливість (щоб не турбувати іншу сторону), чи то через недовіру, чи то через нерозуміння її важливості, чи то через відсутність надії на можливе розуміння - і з'ясувалося, що вона трапляється досить часто (див. розділ про секретність).

3.2 Другий розділ: Комунікативні практики транснаціональних сімей

3.2.1 Інформаційні практики транснаціональних сімей

Використання Інтернету для орієнтації в повсякденному житті є звичним явищем у житті багатьох мігрантів: *«Ми живемо з інтернетом...»* (батько мігранта з Молдови); *«Дядя Гугл у всьому допоможе»* (батько мігранта з України); *«Для мене Фейсбук - це найбільше джерело інформації. Він у мене для цього є. Я не відключився. Я не відключився, тому що можна знайти інформацію. Я жила з молдаванами в одному дворі, коли приїхала, вони не дуже хотіли тобі щось розповісти, а потім через Google Maps я отримала все, що мені було потрібно, де мерія, де школа. У групах я читала всю інформацію, яку викладали мамі».* (батьки-мігранти, доктор медичних наук).

Водночас практикується певна обережність, частина інформації в Інтернеті вважається недостовірною. Відповідно, перевірка інформації шляхом безпосереднього спілкування з людьми є поширеною стратегією: *«Я слідкую за Facebook та Instagram, я в курсі того, що*

відбувається в Молдові. Читаю коментарі, що говорять люди. Є різні думки, не знаєш, яким вірити. Те, що ти читаєш і бачиш в інтернеті, - це одне» (батьки-мігранти, Молдова). «Я дивлюся в інтернеті, звичайно. Дзвоню людині в WhatsApp і дізнаєшся більшу частину інформації. Я б не сказав, що в мережі багато інформації, є багато фейків. Найкраща інформація - від людини до людини. Навіть у людей ви запитуєте, чи це правда». (батько-мігрант, Молдова.).

Часто, з різних причин, батьки не використовують онлайн-середовище, щоб дізнатися про обов'язки чи права, які впливають з їхнього статусу батьків - мігрантів, вважаючи за краще піти і запитати безпосередньо або зателефонувати до відповідних органів і перевірити інформацію.

Чи то через скромні цифрові навички, чи то просто тому, що особиста взаємодія здається більш заспокійливою, деякі люди утримуються від використання онлайн-середовища для інформування про процедурні аспекти. Додаткові проблеми виникають, коли правильність інформації, переданої онлайн, не перевіряється належним чином: «Соціальні мережі - це добре, але час від часу приходьте і запитуйте, інформуйте себе належним чином (...) їм не вистачає правильної інформації». (Експерт, Молдова).

Поінформованість про необхідність повідомляти органи влади про ситуацію з дітьми, які залишилися без піклування батьків (хто буде нести відповідальність за догляд за ними), здається, широко поширена серед сімей мігрантів. Процедурні аспекти часто досить гнучкі, щоб дозволити спілкування поза традиційними особистими зустрічами. Окрім письмових повідомлень, заохочується надсилання документів в електронному вигляді на електронну адресу муніципалітету, а також пропонуються інші канали, такі як Viber, як прийнятна альтернатива: «Ми просимо ввічливо, ми інформуємо... Особливо зараз, коли змінили закон, вони мають можливість надіслати з-за кордону, надіслати аркуш, написаний ними, тобто вони його надсилають... Вони також мають можливість через Viber, а також поштою, тобто в законі є кілька (можливостей)» (експерт, доктор медичних наук); «Так, я також познайомила Б'янку (тобто взяла її під опіку). Тобто взяла над нею опіку) і через вайбер відправили договір, і мер прийняв це все і зробив документи».

3.2.2 Доступ до Інтернету та технологій

Українські та молдовські трудові мігранти, які не є громадянами ЄС, не користуються послугами безкоштовного роумінгу та мобільного інтернету з країни походження, а право на пільгову інтернет-підписку в країні призначення отримати непросто. Деякі з них залежать від мережі wi-fi у місці проживання, що обмежує доступність батьків-мігрантів для своїх дітей вдома: «Я не можу дозволити собі мобільний інтернет, тому що я економлю гроші» (батько-мігрант, Україна). «Анна (дитина) мені дзвонить, у неї Київстар, і там 300 хвилин на 6 країн

світу. І коли є потреба, вони телефонують мені». (Батьки-мігранти, Україна) Іноді якість зв'язку погана, і вони покладаються лише на голосові дзвінки, не маючи змоги користуватися відеозв'язком.

З економічної точки зору, може пройти певний час, поки батьки-мігранти зможуть переказати достатньо грошей на придбання комп'ютера або ноутбука, а в деяких регіонах можуть виникнути труднощі з доступом до Інтернету: *«Тільки в дев'ятому класі батько прислав мені ноутбук, і тільки через два роки я зміг користуватися wi-fi, тоді ще не було wi-fi».* (дитина, Молдова). Однак, незважаючи на труднощі, з якими сьогодні стикаються батьки-мігранти у спілкуванні зі своїми дітьми, ситуація була набагато гіршою до широкої доступності нових ІКТ, і є повідомлення про значне поліпшення в цій сфері. *«Бувало (в минулому), що ми розмовляли навіть раз на місяць, тому що у мене були вільні дні тільки в неділю, і я могла піти в той телефонний салон (тобто місце, де вони могли отримати доступ до дешевих міжнародних дзвінків) тільки в неділю, і іноді я дзвонила, а нікого не було вдома. (...) Потім, коли з'явилися (мобільні) телефони, ми не бачилися, але розмовляли частіше. Ми не говорили дуже довго, просто частіше, тому що хвилинка коштувала дорого».* (батько-мігрант Молдова).

3.2.3 Availability of the distant adult and children's agency

Характер їхньої роботи, робочий графік і різниця в часі перешкоджають постійному зв'язку між батьками-мігрантами та їхніми дітьми на батьківщині, хоча вони докладають зусиль для забезпечення постійної комунікації. Їхні міграційні умови праці можуть заважати службі у справах дітей ініціювати практики транснаціональної комунікації. *«Ми спілкувалися раз на 2-3 дні, залежно від його графіку. Якщо він працював до пізньої ночі, ми могли спілкуватися раз на 3-4 дні. Якщо він працював у другу зміну, то ми мало спілкувалися вранці або ввечері. Не дуже часто».* (Батьки-мігранти, Молдова). *«(...) він працює і втомлюється. Одного разу, коли він розмовляв по телефону, він впав на нього, і я почула, як він хрипе. Я кричала, а він мене не чув».* (доглядальниця, Молдова).

Більшість дітей у нашому дослідженні, особливо старшого віку, можуть ініціювати спілкування зі своїми батьками за кордоном: *«Через камеру ми спілкуємося в месенджері. У хлопчика є свій телефон, дзвонить мені, коли захоче»* (батьки-мігранти, Україна); *«Щодня, перед школою і після домашнього завдання. Домашнє завдання ми іноді робимо разом».* (батьки-мігранти, Молдова). Однак інші діти сприймають і приймають обмеження, які робота накладає на доступність батьків: *«Моя мама працює в Німеччині (...) і вона йде на роботу вранці, а повертається ввечері, і протягом тижня ми розмовляємо рідко, тому що вона приходить пізно, але в неділю ми розмовляємо частіше».* (дитина, Молдова).

Як наслідок, їхня здатність ініціювати взаємодію часто є самообмеженою, оскільки вони визначають своїх померлих батьків через свою роботу і звертаються до них лише в екстрених ситуаціях. Іноді вони звертаються до них по-різному, залежно від того, чи доступні вони для щоденного спілкування (або кілька разів на день). Іноді вони не звертаються до певного батька, а натомість пасивно чекають, коли до них звернуться: *«З мамою (розмовляю) щодня, з батьком - раз на 2-3 дні, тому що в нього більш інтенсивна робота, він завжди втомлений, і ми розмовляємо, коли він дзвонить. Я не дзвоню йому, тому що знаю, що він завжди зайнятий або втомлений, але я знаю, що він подзвонить».* (дитина, Молдова).

Ці ситуації супроводжуються різноманітними емоціями - від крайньої стурбованості до толерантності, оскільки вони починають розуміти потребу батьків у відпочинку: *"Якщо вони не подзвонили вночі, я запитую: «Що сталося? Чи все гаразд? Може, мені їм зателефонувати? Щось сталося? Тепер я починаю розуміти їх, тому що вони працюють, вони втомлені і, можливо, їм потрібен відпочинок».* (дитина, Молдова).

3.2.4 Обмеження онлайн-спілкування для створення сім'ї

Віртуальне спілкування, особливо коли воно не спирається на міцну історію стосунків, не може повністю замінити спілкування віч-на-віч і може створити викривлені очікування та уявлення про іншого: *«Я бачила, як вони жартують на камеру, так я їх бачила, так я їх знала, але коли вони повернулися додому і я дізналася характер моєї бабусі, Боже, ви навіть не уявляєте, скільки сварок, скільки розбіжностей, скільки сліз. Це було по-різному. Людина в реальності і у віртуальному просторі - це зовсім різні речі».* (дитина Молдова) Возз'єднання після довгої відсутності може означати *«почати все спочатку, щоб пізнати один одного, тому що за цей час ми обидва вирости, я як мати, він як дитина, тому це було трохи важко, тому що нам потрібно було пізнати один одного як двом незнайомим людям, хоча ми регулярно говорили по телефону, але це різні речі - чути по телефону і жити разом».* (Батьки-мігранти, Молдова).

Коли діти знають своїх батьків виключно з віртуального спілкування, оскільки вони були дуже маленькими на момент міграції, реальність зустрічі віч-на-віч може викликати негативні почуття: *«Чому ти плачеш?», «Тому що мама приїжджає [додому] з-за кордону», «Але чому ти плачеш? Ти ж маєш бути щасливою!», а вона відповідає: «Але ж я не знаю свою маму!»* (батьки-мігранти, Молдова).

Фізична та віртуальна співприсутність - це не одне й те саме, і діти відчувають цю різницю, хоча й визнають, що ІКТ значно покращили комунікацію: *«Можна сказати, що це частково замінює, але все ж таки не повністю... коли ти бачиш своїх батьків, коли мама приходить, коли вона сидить перед тобою і ти можеш її обійняти і поцілувати, це вже щось,*

але коли вона просто розмовляє і ти чуєш її голос, це вже щось інше. Ну, є ще бонус, є відео, тобто ти можеш говорити з нею по відео, а потім ти її бачиш». (дитина, Молдова).

І дітям, і батькам не вистачає тілесності іншого, наприклад, дотиків та обіймів, а їхні розповіді показують, що різні форми співприсутності на відстані не є повністю засвоєними, наприклад, всюдисуща або звичайна співприсутність. Як наслідок, існує постійне занепокоєння щодо повсякденного життя їхніх дітей: *«Багато сліз проливається на подушку, тому що ти думаєш «що вони роблять, що вони їли», більше, щоб допомогти їм зробити домашнє завдання, бути поруч з ними, кудись їх відвести, погуляти з ними, а головне, обійняти їх... тому що ми розмовляємо, ми спілкуємося в соціальних мережах, але це не те, що бути поруч з ним, щоб обійняти, приголубити і сказати, як сильно ти їх любиш». (Батьки- мігранти, Молдова).*

3.2.5 Прозорість транснаціональної комунікації

Прозорість транснаціональних комунікаційних практик є ключовою складовою цих відносин, але це те, над чим треба працювати, а не вважати даністю. Дійсно, усвідомлена секретність може стати частиною такої комунікації - питання, на яке звернула увагу одна з дослідниць - дівчинка-підліток - під час консультації.

Таким чином, дорослі, які оточують дітей (вихователі), можуть домінувати над ними шляхом цензури або обмежень: *«Моя тітка стояла поруч, коли ми розмовляли з мамою по телефону, і говорила нам, що їй говорити...»* (дитина, Молдова), навіть забороняючи таке спілкування: *«Бабуся не дозволяла нам говорити з мамою по телефону»* (дитина, Молдова). На противагу цьому, «здорові» опікунські ролі не заважають, а навпаки, поважають спілкування між батьками та дітьми на відстані: *«...вони розмовляють на будь-які теми, на які, хочуть, тобто, якщо хочуть, то говорять мені, якщо не хочуть, то не говорять».* (вихователь, Молдова).

Хоча секретність є практикою турботи один про одного через (можливо, надмірний) захист - отже, позитивним актом - у транснаціональних сім'ях сприйняття, як дорослих, так і дітей, воно може перетворитися на свою протилежність і позбавити їх важливої підтримки та доступу до необхідної інформації, а отже, і участі.

«Ні, я уникаю розповідати про проблеми, які..., можливо, їм і так важко, що я не вдома, але розповідати їм про свої проблеми теж, я не думаю, що це спрацює». (батьки-мігранти, Молдова).

«(Я) не (ділюся з ними) надто багато, тому що тримаю свої проблеми при собі. Я намагаюся захистити їх від цих проблем. Я не хочу травмувати своїх дітей. Я вже травмувала їх, бо виїхала за кордон» (батько-мігрант, Молдова).

Діти також «захищають» батьків:

«К.К.: Чому ти їм не сказала (...)? К: Я не знаю, тому що вони не були поруч зі мною, і я не могла відкритися їм (...), тому що вони працювали, і я розуміла, що вони не зовсім щасливі від того, що їм доводиться працювати, і я подумала, що якщо я скажу їм, це ще більше засмутить їх і т.д.». (дитина (К), Молдова, інтерв'ю з дитиною-співдослідником (К.С.)),

«.. .тому що я навіть не хочу говорити про якісь сварки, бо не хочу, щоб вона хвилювалася». (дитина з України).

При цьому вони знають про батьківську таємницю:

«Вона не часто розповідає (про проблеми). Вона розповідає мені, яка там їжа, які напої, які іграшки та інші речі» (дитина, Молдова),

Деякі батьки підкреслюють переваги протилежної позиції:

«Ми привчили їх змалечку, що незалежно від того, чи це проблема, чи радість, треба ділитися, обговорювати, аналізувати..., разом радіти успіхам. Виникла проблема, треба її розплутати, подивитися, з якого боку її вирішувати. (...) ...я можу (іноді) зробити дужку, тобто (розповісти) про щось, що сталося зі мною, щоб трохи заспокоїти воду, якщо там щось дуже серйозне сталося. Тобто зробити порівняння - що це не так тяжко, не так серйозно. Я маю на увазі навести приклад - те, що сталося зі мною... Я не знаю, чи допомагає їй це, чи не допомагає, але я бачу, що ситуація змінюється. Ми заспокоюємося і йдемо далі». (Батьки-мігранти, Молдова).

Дійсно, батьки наділяють дітей повноваженнями і об'єднуються з ними, щоб захистити іншого з батьків:

«Мої стосунки з татом покращилися, коли він поїхав до Бельгії. Для мене це було дуже дивно, були проблеми, і щоб не приносити їх додому і не розповідати мамі, він розповідав їх мені. Він побачив, що я подорослішав, що у мене є своя точка зору» (дитина, Молдова).

Діти, у свою чергу, піднімають голос на захист своїх можливостей як агентів у сім'ї, а отже, за більшу участь, імпліцитно, в отриманні інформації:

«...ми вже достатньо дорослі і розуміємо, що ми повинні знати про всі проблеми, які існують у нашій родині, і ми повинні якось намагатися зробити щось на краще, вирішити це разом, тому що якби тільки батьки боролися [з приводу проблеми], то було б набагато гірше і пішло б далі, тому що зараз є багато дітей, які залишаються тільки з мамою або тільки з татом, але краще, щоб діти теж знали, і діти якось об'єднують сім'ю.» (дитина, Молдова).

3.3 Третя секція: міграція та питання сім'ї

Трудова міграція членів сім'ї - при збереженні транснаціональних зв'язків всередині сім'ї - часто призводить до позитивних результатів, принаймні в економічному плані, а іноді і в

плані сімейної динаміки, включаючи комунікацію, автономію, емансипацію та участь у житті сім'ї. Однак досить часто це призводить до негативних наслідків, як очевидних, таких як розрив, дистанціювання, відсутність безпосередньої (втіленої) єдності, так і менш очевидних, таких як нездатність керувати або справлятися, проблеми у стосунках, у тому числі в парі і з дітьми, особливо з підлітками, проблеми у спілкуванні, такі як відсутність доступу, доступності, можливості спілкуватися і непрозорість спілкування (таємниця).

Хоча в нашому дослідженні ми зосереджуємося на загальній ситуації з дітьми, які залишилися без піклування батьків, деякі маргінальні, але критичні випадки можуть краще висвітлити специфіку труднощів, пов'язаних з трудовою міграцією в транснаціональних сім'ях. Криза в цих сім'ях може бути пов'язана або не пов'язана з міграцією, але ці два чинники, безперечно, взаємно посилюють один одного. Відстеження динаміки кризи та міграції може пролити світло на цей взаємозв'язок.

Ми представимо кейси, згруповані відповідно до порушених питань, а саме

- міграція, мотивована тяжкою хворобою дитини
- розлучення після початку міграції з тяжкими наслідками для дитини
- самотні матері, змушені мігрувати, не взявши з собою дитину

3.3.1 Міграція через важку хворобу дитини

Любі діагностували ниркову недостатність, коли вона була ще зовсім маленькою. Вона пройшла дорогівартісне лікування в Молдові та Туркменістані, її батько працював у Португалії, а мати доглядала за нею, а також працювала з 8 до 22 років вчителькою англійської мови в школі, приватним репетитором і для співробітників компанії. Любу часто забирали до лікарень, вранці вона залишалася вдома сама, а потім зі старшою сестрою Каталіною. Мати залишала їм дієтичну їжу, яку готувала на ніч. Коли вони з матір'ю їздили на лікування до Туркменістану, Каталіна залишалася у родичів і перебувала під наглядом батька з-за кордону. Коли діти досягли підліткового віку, вони всі переїхали до Португалії, щоб отримати доступ до кращого лікування. Каталіна не змогла адаптуватися і повернулася до Молдови одна. Вона закінчила школу і вступила до університету в Румунії. (Каталіна, вже доросла, Молдова).

Сабріна заміжня, але її чоловік більшу частину їхнього шлюбу був за кордоном. «За 14 років, відколи ми разом, він періодично виїжджав, тобто кожні 3 місяці. (...) У мене є хлопчик, якому зараз 13 років, він має проблеми зі здоров'ям від народження, і він (мій чоловік) був змушений виїхати, (дитина перебуває) в основному в лікарнях. І він продовжує виїжджати. Ми додаємо щось до будинку, покращуємо умови життя, а він мусить виїжджати. Дитина перенесла 4 операції, в лікарні ніхто нічого не робить, поки не покладеш їм в кишеню». Міграція чоловіка є недостатньо економічно вигідною, їй також потрібно працювати, а у

вільний час вона займається сімейною теплицею, щоб заробити додаткові гроші. Вони відкладають гроші на серйозну операцію для свого сина Костела, яку потрібно зробити, коли йому виповниться 18 років. (Сабріна, доглядальниця, Молдова).

У Кароліні і Станіслава було троє дітей, коли око 9-річної Наташі (старшої дитини) вразила хвороба, яка вимагала численних поїздок до Одеси. Під час лікування у них виявили ще одну, більш серйозну проблему з нирками. Почався довгий період, більше 2 років госпіталізацій в Києві. Операції та лікування були дуже дорогими. Кароліні довелося переїхати до Києва, в орендовану квартиру, щоб бути поруч з Наташею, стан здоров'я якої погіршився, і виникли інші проблеми зі здоров'ям після діалізу. Їй потрібна була пересадка нирки. Протягом цього часу Кароліна і Станіслав мали підтримку великої родини, родичів і друзів, але навіть при цьому фінансові витрати були невідомими. Вони організовували заходи зі збору коштів, щоб покрити витрати на лікування Наташі, але цього було недостатньо. Станіславу довелося виїхати на заробітки за кордон після того, як Кароліна повернулася з Наташею з Києва. Оскільки стан Наташі був нестабільним, вони обрали найближчу країну, щоб Станіслав міг швидко дістатися додому в разі потреби. Операція з пересадки пройшла успішно, але Наташа все ще потребує лікування, яке не повністю покривається системою страхування. Сім'я чекає, коли Станіслав зможе повернутися на роботу за кордон. (Кароліна, мати-опікунка, Україна).

3.3.2 Розлучення після початку міграції з важкими наслідками для дитини

Алісі довелося виїхати на роботу до Польщі, оскільки її чоловік Олександр не мав роботи, а їм потрібно було утримувати трьох дівчаток. Вони залишилися вдома у своїй міській квартирі, а на вихідні їздили до матері Олександра в село.

Транснаціональні стосунки пари спочатку працювали, але мати чоловіка не могла змиритися з тим, що дружина мігрувала, і звернулася до соціальних служб, щоб ініціювати позбавлення її опікунства над дітьми. У зв'язку з цим у Олександра різко зросли проблеми з алкоголем, і його помістили до реабілітаційного центру. Дівчата спочатку перебували під опікою місцевої адміністрації, а потім були передані бабусі. Батьки розлучилися, і Аліса вийшла заміж вдруге. Зараз вона веде судовий спір зі своєю колишньою свекрухою, щоб відновити свої батьківські права і забрати дочок. Транснаціональні стосунки з ними були добрими, найстарша, Кіра, якій зараз 12 років, є головним наглядачем за своїми сестрами. (Аліса, Олександр і Кіра, Україна) Михайло та Олена одружилися з любові, але без згоди матері Михайла, яка намагалася розлучити Олену з сином навіть після народження дитини. Коли Даніелі, доньці Олени, виповнилося 7 років, Олена поїхала на заробітки за кордон. Мати Михайла звинувачувала Олену в тому, що вона не є «хорошою матір'ю», нехтує своїми дітьми

через міграцію, не є «хорошою дружиною», оскільки «хто знає, що вона там робить» (тобто, зрада, стигма, яку також підтвердили підлітки-співдослідники): *«Про жінок кажуть, що вони поїдуть за кордон і одразу когось там знайдуть. Вони їдуть туди, щоб вийти заміж за італійця»*).

Через деякий час Михайло пішов на роботу разом з Оленою, а Даніела залишилася під опікою бабусі по батькові, яка також поводитися з дитиною неналежним чином. *«Я не можу сказати інакше... вона (бабуся) була погана. Вона погана людина. Вона також була дуже суворою, нікуди мене не відпускала, навіть біла, погано говорила про мою маму. Я дуже за нею (матір'ю) сумував»*. Через деякий час Михайло повернувся, а Олена залишилася ще на 2 роки, приїжджаючи лише на побачення. Після повернення Олени, за наполяганням матері, Михайло розлучився з Оленою. Відсутність матері, жорстоке поводження бабусі та розлучення дуже сильно вплинули на Даніелу. Вона довго не могла зрозуміти, чому розлучилися батьки, які, здавалося, любили один одного і боролися за те, щоб залишитися єдиною сім'єю. (Даніела, колишня дитина, яка залишилася без піклування батьків, Молдова).

Микола, розлучений з дружиною-мігранткою, почав мігрувати, коли його доньці Наталії виповнилося 3 роки, і залишив її під опікою бабусі та дідуся. Він намагався бути активним батьком для своєї доньки, в той час як її мати також намагалася бути присутньою. У підлітковому віці у дівчинки виникли проблеми з тим, що вона є дитиною розлучених батьків-мігрантів, які живуть у різних країнах, і вона навіть намагалася покінчити життя самогубством. Брат Ніколає втрутився і закликав його повернутися. Він переїхав до Румунії, де через відсутність мовного бар'єру зміг привезти свою доньку на навчання. Його колишня дружина періодично залишається з ними на довший час, хоча не має румунського громадянства. Ці події змусили їх переглянути свої стосунки, і вони вирішили знову одружитися через 17 років і переїхати разом до Румунії. (Ніколає і Наталія, Молдова).

3.3.3 Одинокі матері, що змушені мігрувати

Надія та її 3-річний син Аліхан самостійно господарювали в середньому містечку в штаті Меріленд за допомогою неурядової організації, яка реалізовувала програму підтримки одиноких матерів, надаючи їм послуги з догляду за дитиною, щоб вони могли працювати. Однак криза COVID кардинально змінила їхнє життя, і програма була припинена. Вони переїхали до меншого міста, сподіваючись, що їхні заощадження зможуть покрити орендну плату до кінця кризи, але вони помилилися, і це змусило Надію мігрувати на роботу за кордон. Аліхан спочатку зупинився у сестри Надії, у якої теж були маленькі діти, але ця домовленість не спрацювала. Надія легально розмістила дитину у подруги, у якої також були маленькі діти і чоловік за кордоном. Вона хоче продовжувати працювати за кордоном, поки не накопичить

грошей на власну квартиру, щоб уникнути проблем з орендою в майбутньому. (Надія Молдова).

Дойна залишилася сама і без власного житла зі своїм 3-річним сином Мірчею, який має інвалідність і затримку розвитку, і вирішила мігрувати на заробітки. Хлопчик залишився під опікою матері. Вона хоче накопичити достатньо грошей, щоб відвезти його на лікування в Італію і купити власну квартиру. Мірча, якого покинув батько, а потім залишила мати, сильно прив'язаний до бабусі і боїться втратити її. (Дойна Молдова).

Олена залишила свого 11-річного сина Володимира на 2 роки під опікою сестри, а останні 3 роки - на брата, який є адвокатом. Вона намагалася забрати його з собою до Італії, але той відмовився, побачивши важкі умови життя мігрантів там. Він вважає за краще залишатися з дядьком вдома і хоче продовжити навчання на юридичному факультеті, щоб піти по стопах свого дядька. (Володимир, Молдова).

Ельміра залишила свою доньку Емілію у віці 4 місяців під опікою сестри, яка росла з тіткою і мала чудові транснаціональні стосунки зі своєю матір'ю. Через пандемію Ельміра застрягла в Молдові на кілька місяців, через що її стосунки з донькою-підлітком сильно погіршилися, оскільки остання відчувала, що вона вимагає надмірного контролю над її рішеннями. У Емілії розвинулася «телефонна залежність» (соціальні мережі та ігри з друзями в інших місцях), погіршилася успішність у школі і вона відмовляється спілкуватися з матір'ю, яка зараз знову мігрує. (Людмила, сестра Ельміри, Молдова).

Анна сама виховувала своїх 5 дітей після розлучення з Ніколя, батьком дітей, який жорстоко поведився з ними. Ніколя пив і був жорстоким як до Анни, так і до дітей. Після розлучення Ніколас повністю покинув їх. Пізніше у Анни виявили рак, і вона потребувала операції та лікування. Після одужання вона не змогла забезпечити своїх дітей і була змушена виїхати на заробітки за кордон. Її п'ятеро дітей опинилися під опікою держави. Анна підтримувала зв'язок з дітьми і була впевнена, що повернеться. Коли старша дочка досягла повноліття, вона взяла під свою опіку молодших братів і сестер. Діти по-різному впоралися з викликами цієї ситуації. Хтось із старших став більш самостійним, більш відповідальним, у тому числі щодо молодших, а також у навчанні та домашніх справах, інші опинилися у невідповідному оточенні з негативним впливом. *«Оточення було дуже негативне. [...] Вони були старші і займалися різними речами... Вживали алкоголь, наркотики. Доходило навіть до крадіжок. Ми хвилювалися через це... це було важко... Ми також хвилювалися за мою маму, тому що був ризик рецидиву раку».* (Родіка, одна з п'яти сестер і братів, Молдова).

Обговорення

Як ми могли спостерігати через перетин - кумулятивний характер, взаємне посилення, взаємозв'язок - між міграцією та іншими сімейними проблемами, ситуації в кожному окремому випадку є складними і, отже, настійно потребують міжсекторального розгляду.

Серед таких кумулятивних явищ можна назвати такі:

- економічні труднощі в поєднанні з самотністю одного з батьків призводять до ситуацій, з якими майже неможливо впоратися;
- Відсутність медичної допомоги має вкрай тяжкі економічні наслідки для сімей, змушуючи їх до міграції та подальшого розриву стосунків;
- корупція посилює існуючі труднощі;
- там, де стосунки між членами сім'ї залишаються «цілком здоровими», існує розгалужена та надійна мережа підтримки
- Відсутність сильної соціальної інтеграції залишає сім'ї в кризі без функціональної підтримки;
- гендерна стигматизація матерів-мігрантів створює напругу в транснаціональних відносинах аж до розлучень;
- перебої в міграційних потоках, такі як COVID, перетворюють фізичну присутність на несприятливий фактор у відносинах;
- Хоча діти отримують більше можливостей у процесі, це перетинається з екстремальними ситуаціями, коли вони все ще стикаються з відсутністю опіки і працюють на межі своїх можливостей.

Серед наслідків цього:

- величезне навантаження на батьків;
- занепад сімейних стосунків в цілому;
- діти, які ростуть повністю без одного або обох батьків;
- розрив стосунків після фізичної спільної присутності;
- зовнішнє втручання в права дитини на власну сім'ю;
- соціальна ізоляція та страх подальшої розлуки у дітей;
- втрата дітьми довіри до батьків-мігрантів і відчуження, особливо в підлітковому віці;
- травма і зниження почуття приналежності через розлуку і розлучення, що злетіли до рівня самогубств.

Пункти на винос

Отже, ми можемо спостерігати сім'ї, які гостро потребують зовнішньої підтримки - економічної, медичної, психологічної, з доглядом за дітьми, тимчасовим делегуванням опіки, особливо в надзвичайних ситуаціях. Це ситуації, не створені міграцією, але попередньо вирішувані нею, з різним ступенем успішності, іноді погіршуючи їх.

Як пряма рекомендація, для цих транснаціональних сімей має бути розроблений пакет економічних і соціальних заходів у кризових ситуаціях, економічних, медичних або юридичних, з особливим акцентом на неповні сім'ї та сім'ї з хворими дітьми.

Більш контекстуальною рекомендацією є створення груп взаємопідтримки для членів родин, які перебувають в інтернаті, осіб, які здійснюють догляд, та дітей з метою дестигматизації, зміцнення почуття приналежності та самооцінки, а також для запобігання ізоляції.

Хоча наша увага зосереджена на загальній ситуації з дітьми, які залишилися без піклування батьків, деякі маргінальні, але критичні випадки можуть краще висвітлити специфіку труднощів, пов'язаних з трудовою міграцією в транснаціональних сім'ях. Криза в цих сім'ях може бути пов'язана або не пов'язана з міграцією, але ці два чинники, безперечно, взаємно посилюють один одного. Відстеження динаміки кризи та міграції може пролити світло на цей взаємозв'язок. Ось деякі з пов'язаних з цим питань:

- міграція, мотивована тяжкою хворобою дитини
- розлучення після початку міграції з тяжкими наслідками для дитини
- самотні матері, змушені мігрувати, не взявши з собою дитину

3.3.4 Перетин питань сім'ї та міграції

Серед таких кумулятивних явищ можна назвати такі:

- економічні труднощі в поєднанні з самотністю батьків призводять до ситуацій, з якими майже неможливо впоратися;
- відсутність медичної допомоги має надзвичайні економічні наслідки для сімей, змушуючи їх до міграції та подальшого розриву стосунків;
- корупція посилює існуючі труднощі;
- там, де стосунки між членами сім'ї залишаються «цілком здоровими», існує розгалужена та надійна мережа підтримки
- відсутність міцної соціальної інтеграції залишає сім'ї у кризовій ситуації без функціональної підтримки;
- гендерна стигматизація матерів-мігрантів створює напругу в транснаціональних відносинах аж до розлучень;

- перебої в міграційних потоках, такі як COVID, перетворюють фізичну присутність на несприятливий фактор у відносинах;

Хоча діти отримують більше можливостей у процесі, це перетинається з екстремальними ситуаціями, коли вони все ще стикаються з відсутністю опіки і працюють на межі своїх можливостей.

3.4.5 Наслідки сімейних проблем та міграції

- величезне навантаження на батьків;
- занепад сімейних відносин в цілому;
- діти, які ростуть повністю без одного або обох батьків;
- розрив стосунків після фізичної спільної присутності;
- зовнішнє втручання в права дитини на власну сім'ю;
- соціальна ізоляція та страх подальшої розлуки у дітей;
- втрата дітьми довіри до батьків-мігрантів і відчуження, особливо в підлітковому віці;
- травми і зниження почуття приналежності через розлуку і розлучення, що злетіли до рівня самогубств.

Рекомендації

Примітка 1: рекомендації також були включені до аналітичної записки CASTLE: https://fspac.ubbcluj.ro/castleaction/application/files/3916/5693/9657/CASTLE_Polic_y_brief.pdf

Примітка 2: рекомендації в кожній категорії впорядковані від термінових/короткострокових до важливих/довгострокових.

Законодавчі рекомендації:

- Спрощення та прискорення інституційного процесу впорядкованого виїзду, включаючи діджиталізацію двосторонньої інституційної комунікації (доступ та реагування) та прийняття рішень;
- Створення спеціального інституційного органу для обробки (повного, тимчасового або часткового) делегування батьківських повноважень з метою впорядкування процесу та уникнення небажання звертатися до традиційних судових форумів;
- Створення правового інструменту «гібридної» спільної опіки, за допомогою якого батьки-мігранти здійснюють повноваження, відповідальність і повну участь у спілкуванні, моніторингу, прийнятті рішень і значущих подіях у житті дітей на відстані, у партнерстві

з батьками або опікунами, які залишаються вдома, які представляють і доповнюють його/її присутність, не замінюючи його/її.

Рекомендації для установ та організацій:

- Організувати зустрічі з обміну досвідом для представників громад, які налагодили успішну роботу з ФГВФО;
- Проведення інформаційних кампаній з метою визнання феномену ГОН, ініціювання конструктивного інтересу та діалогу, а також запобігання булінгу дітей мігрантів;
- Заохочувати безпосереднє залучення членів транснаціональних сімей та дітей до комунікаційних, адміністративних та дослідницьких ініціатив, які їх стосуються;
- Спеціалізоване навчання з питань міграції та ГТЛ, включаючи законодавство, дані, практики та політику, має бути забезпечене для фахівців, які працюють з дітьми, які постраждали від ГТЛ: це може розпочатися з короткострокових навчальних курсів, а в довгостроковій перспективі - з магістерських або аспірантських курсів;
- Інституціям ініціювати партнерство з бенефіціарами через інформаційних зустрічей з громадою та спілкування в соціальних мережах;
- Слід організувати кампанії з просування партнерства, де бенефіціари самі представлятимуть історії успіху;
- Для забезпечення довіри до ініціативи необхідно надавати надійну та актуальну інформацію в Інтернеті та постійну відкритість до цифрової комунікації в режимі реального часу.

Рекомендації щодо дій, які сприяють транснаціональній єдності сімей:

- Кампанії з підвищення обізнаності та навчання щодо участі дітей у прозорих та функціональних транснаціональних комунікаціях;
- Стимулювання роботодавців у цільових країнах пропонувати зручні телефонні/інтернет-пакети та час/гнучкість підключення в робочий час;
- Сприяти регулярним візитам (щонайменше 3 повних дні разом кожні 3 місяці) між країною походження та країною призначення за рахунок оплачуваних вихідних та туристичних ваучерів, що надаються роботодавцями або органами влади.
- Створення громадських центрів, які сприяють онлайн-комунікації для ТНФ з обмеженим доступом до Інтернету
- Надання якісних комплектів аудіо/відео зв'язку та доступу до інтернету для сімей, які цього потребують, принаймні на ранніх етапах (3-6 місяців) міграції, подібно до підходу, який використовувався під час пандемії.

Рекомендації щодо національних програм з ВПО:

- Створення онлайн-платформ, де діти можуть висловлюватися, ділитися своїми проблемами та надавати взаємну підтримку в групах, які модеруються та контролюються органами державної влади, навчальними закладами, громадськими організаціями, а також збирають анонімні дані про проблеми, які потім будуть використані в дослідженнях;
- Навчальні програми для членів сім'ї, які залишилися вдома, включаючи опікунів, родичів, бабусь і дідусів, а також сім'ї, які їх підтримують;
- Пакети екстрених економічних інтервенцій для ВПО у кризових ситуаціях економічного, медичного або правового характеру, з особливим акцентом на сім'ях з одним із батьків та хронічно хворих дітях.

4. Звіт по країні - Республіка Молдова

Дорін Вакуловскі, доктор філософії, Галина Цуркану, доктор філософії, Діана Чейяну, доктор філософії, *Академія економічних досліджень Молдови*.

Трудова міграція з Республіки Молдова, яка реєструє подальшу інтенсифікацію після пандемії COVID-19, породжує нові соціальні та поведінкові явища, включаючи феномен транснаціональних сімей. Явище транснаціональних сімей та дітей, які залишилися в результаті трудової міграції, вже відоме в Республіці Молдова, якому було присвячено кілька досліджень, а органи державної влади розробили політику та інструменти втручання з метою більш ефективного управління цим явищем. Були розроблені різні стратегічні документи, такі як Стратегія захисту дітей на 2014-2020 роки, вдосконалена нормативно-правова база шляхом прийняття Закону № 140 від 14.06.2013 «Про спеціальний захист дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, і дітей, розлучених з батьками», розроблено кілька соціальних послуг, що надаються на рівні громади соціальними працівниками, шкільними психологами тощо. Це набуває все більшого значення, оскільки явище транснаціональних сімей та дітей, залишених без піклування батьків, набуває нових форм і може генерувати нові соціальні ризики.

Сучасна міграція з Республіки Молдова, яка вступила в наступну фазу зрілості, може розглядатися як виклик соціальній згуртованості на рівні громади, а також цілісності інституту сім'ї. А явище транснаціональних сімей та дітей, які залишилися без батьківського піклування, стає все більш поширеним. На початок 2021 року за даними дослідження СЕР-103 (Діти групи ризику та діти, розлучені з батьками) загальна кількість випадків розлучення дітей з батьками, які перебувають на обліку в місцевих органах державної влади, становила 34107 дітей, з них

24763 дітей у сільській місцевості. З них 29186, у тому числі 21684 у сільській місцевості, - це діти, обоє батьків/один з батьків яких тимчасово перебувають на заробітках за кордоном.

Для того, щоб висвітлити проблеми, з якими стикаються діти, що залишилися самі в результаті міграції батьків, було ініційовано дослідницький проєкт, спрямований на вдосконалення законодавчої інституційної бази для захисту транснаціональних сімей відповідно до аналогічних практик і правових норм в Європейському Союзі, в тому числі на основі ґрунтовних емпіричних даних досліджень. Дослідження мало на меті визначити потенційний негативний вплив політики на захист дітей в Республіці Молдова, краще інформувати транснаціональні сім'ї та представники органів державної влади щодо реалій та практичних аспектів трудової міграції. Діти, які залишилися без піклування батьків, які брали участь у дослідженні, мали можливість внести свої пропозиції та зробити внесок у вдосконалення політики та законодавства у сфері трудової міграції та захисту прав дітей.

Дослідницький проєкт здійснювався у партнерстві з Клузьким університетом ім. Бабеша-Бойяї та Українським інститутом соціальних досліджень ім. Олександра Яременка, які також ініціювали дослідження цього явища у своїх країнах.

Польове якісне дослідження включає 36 глибинних інтерв'ю з дорослими (батьки, які працюють за кордоном, батьки, які залишилися вдома, чиї чоловіки поїхали на роботу за кордон, опікуни), 4 глибинних інтерв'ю з дітьми, чиї батьки поїхали на роботу за кордон, 11 глибинних інтерв'ю з представниками органів державної влади (соціальні працівники, мери, педагоги/вихователі тощо), 4 фокус-групи (2 з дорослими і 2 з батьками). Дослідження також включало інтерв'ю з двома українськими біженцями в контексті військових дій у сусідній країні.

Інструментарій дослідження (гайдлайни для інтерв'ю) був узгоджений з колегами з Університету ім. Бабеша-Бойяї та адаптований до реалій Республіки Молдова. Крім того, дослідження прагнуло відносно забезпечити територіальну репрезентативність, а також соціальну структуру респондентів.

Слід зазначити, що дослідження зосереджуються не лише на питаннях добробуту, але й включають такі питання, як освіта або доступ до освіти та медичних послуг, доступ до послуг охорони здоров'я.

З метою отримання максимально якісних результатів дослідження мало на меті вільне висловлення думок усіх респондентів (учасників дослідження), щоб висвітлити різні можливі негативні аспекти, пов'язані з явищем транснаціональних сімей та дітей, позбавлених батьківського піклування, батьки яких працюють за кордоном, а також шляхи вирішення або методи втручання органів державної влади для їх усунення.

4.1 Вплив міграції батьків на дітей

4.1.1. Сприйняття міграції дітьми та ставлення до міграції батьків

Сприйняття міграції та ставлення дітей до міграції батьків визначається кількома факторами: (i) хто виїхав (мати, батько, обоє батьків, батько/батьки з однією з дітей), (ii) вік, в якому дитина залишилася з родичами або одним із батьків, (iii) період міграції, (iv) особа, під чиєю опікою дитина залишилася після міграції (батько, бабуся, дідусь, інша особа), (v) друзі дітей, які залишилися, та підтримка, яку вони отримували від них. Від'їзд матері діти сприйняли більш болісно, ніж від'їзд батька, що пояснюється особливим зв'язком між дітьми та матір'ю, в тому числі у випадку з хлопчиками: «Я звик, що тато їде, привозить рюкзак цукерок і я найщасливіший у світі, але коли мама поїхала, я відчув розрив». (ФГД_1_С)

Ситуація була складнішою у випадку неповних сімей, коли єдиний з батьків виїжджав або коли батьки розлучали братів і сестер, одних вивозили з собою за кордон, а інших залишали під опікою осіб у Молдові: «Злість на них залишилася дуже сильна. Мене тоді забрали, а її не забрали. І вона не розуміла, чому мене забрали, а її дозволили...» (ФГД_1_С). Втім, від'їзд батька також дуже німо позначився на дітях. Незалежно від того, хто виїхав - мати, батько чи обоє батьків, вплив міграції на дітей глибоко позначається на їхньому психічному та фізичному стані.

У переважній більшості випадків думка дітей не запитувалася. Так, коли деякі діти запитували про від'їзд, відповідь не була щирою: «Я їду і скоро приїду», «Я скоро приїду». Через це деякі діти відчували себе обманутими і зрадженими батьками: «Мені було 11 років, я був маленький. Зараз мені 15. Тоді я був злий на них, тому що вони мені брехали». (ФГД_1_С)

В основному батьки не готували дітей до виїзду за кордон, просто пояснюючи їм, що їдуть заради дітей: «Вони мене підготували, сказали, що все, що вони роблять, вони роблять для мене, для мого майбутнього і для того, щоб мені було краще» (ФГД_1С). (ФГД_1_С). Розповіді дітей свідчать про те, що їхня думка практично не мала значення у прийнятті рішення про виїзд, як і емоції, які вони відчували, і проблеми, з якими вони стикалися. Дані дослідження свідчать про бажання дітей, щоб батьки обговорили це з ними і були чесними, що допомагає їм прийняти від'їзд батьків. Згодом батьки обговорювали з дітьми питання міграції, причини міграції. Діти намагалися зрозуміти причини, що стояли за рішенням батьків/батьків мігрувати, і навіть виправдати їх: «вони змушені були виїхати, щоб мати краще життя, щоб дати дітям те, що вони хочуть» (ПА_1_С); «виїхали за грошима, будинком, їжею» (ПА_2_С), «виїхали, щоб дати дітям краще життя» (ПА_3_С); «батьки працюють за кордоном, тому що там, можливо, більша зарплата, ніж у Молдові». (ФГД_2_С)

Погляди дітей на міграцію не завжди є позитивними: «У мене є хороша думка і погана

думка» (ПА_2_С); *«Я не дуже добре ставлюся до від'їзду мами, тому що без неї важко, а я хочу бути з нею... Я не дуже добре ставлюся, тому що дітям потрібно, щоб батьки були з ними. Присутність батьків у моєму житті дуже важлива. Мені потрібна підтримка і я завжди хочу бути з нею»* (ПА_4_С); *«Я вважаю, що це дуже погано, що батьки йдуть, тому що дітям не вистачає підтримки, особливо в підлітковому віці»* (ПА_6_С). (ПА_6_С).

Ці думки є результатом досвіду, який щодня переживали діти, чий батьки померли, їхніх емоційних потреб, на які ніхто не реагував, порівнянь, які вони робили з дітьми, чий батьки були вдома, тощо. *«Мій батько пішов, і ми зі старшим братом залишилися з мамою. Я ще кілька років жила з цим досвідом, брат з раннього віку залишався з бабусею і дідусем. Він практично жив серед бабусь і дідусів».* (ФГД_1_С).

На запитання про переваги міграції батьків переважна більшість зазначила, що вони відсутні *«переваг немає, тільки те, що матеріальне становище порівняно з тим, що було 5 років тому, покращилося»* (ПС_6_С); *«Я не плачу, не приїжджаю в обірваному одязі, тобто в мене завжди охайний одяг, чистий одяг, і це перевага»* (ФГД_2_С). (ФГД_2_К).

4.2. Спілкування дітей з батьками за кордоном

Розвиток інформаційно-комунікаційних технологій приніс важливі зміни та полегшив спілкування батьків з дітьми, які залишилися без батьків внаслідок міграції. Дані дослідження свідчать про майже щоденне спілкування з відсутнім батьком/батьками *«щодня», «спілкуємося досить часто, залежно від наявності часу».* Деякі діти, які залишилися під опікою родичів, спілкуються ще частіше – *«щодня по 4-5 разів».*

Початок спілкування залежить від певних практик, які сформувалися з часом, а також від особливостей роботи того з батьків, хто емігрував: *«З мамою я спілкуюся щодня, з татом через день, через два, тому що в нього більш інтенсивна робота, він завжди втомлений, і коли він дзвонить мені, то ми спілкуємося»* (ФГД1). (ФГД_1_К). Обговорювані теми стосуються повсякденної діяльності дітей - школи та результатів навчання, позакласних заходів, здоров'я, іноді радощів або проблем, з якими вони стикаються: *«як я себе почуваю, як справи в школі»* (ПА_1_С), *«яку нас справи, чи всі ми здорові, що відбувається вдома»* (ПА_2_С). (ПА_2_С). Деякі батьки обговорюють зі своїми дітьми про культурні особливості країни, в якій вони перебувають *«про те, які традиції в Італії. Розповідають, яка там їжа, які напої, які іграшки і так далі».* (ПА_5_С)

Часто спілкування має стриманий характер. З одного боку, діти бояться говорити про свої проблеми, особисті емоції, а з іншого - батьки обмежуються формальним спілкуванням, не висвітлюючи проблем, з якими вони стикаються в країнах, де перебувають. У таких

ситуаціях іноді залучаються близькі родичі, які доглядають за дітьми: *«Бабуся знає, ми з нею розмовляємо, потім бабуся розповідає мамі»* (ФГДІК). (ФГД_1_К).

Стриманість у спілкуванні та контролі емоцій зумовлена соціальною дистанцією: *«Коли ти бачиш батьків, коли мама приходить, коли вона стоїть перед тобою і ти можеш її обійняти, поцілувати - це одне, а коли вона просто розмовляє, просто чути її голос - це інше»* (ФГД_1). (ФГД_1_К).

Не в останню чергу, стриманість у спілкуванні дітей визначається також відкритістю батьків до спілкування з дітьми. Діти повідомляли, що їхні батьки *«мало говорять»*, *«рідко коли»* діляться проблемами, які у них є, або *«як важко їм живеться»*. Такі ситуації зазвичай більш характерні для неповних сімей або сімей, в яких батьки розлучилися після міграції *«вона розповідає мені про людину, за якою доглядає, і я розумію, що їй важко, і намагаюся якимось підтримати її. В якомусь сенсі взаємна підтримка? Вона не завжди мені розповідає, щоб не вганяти мене в депресію і не завалювати особистими проблемами»*. (ПА_6_С).

Переважна більшість дітей, які брали участь у дослідженні, показали, що їхні батьки прагнуть зрозуміти їхні проблеми. Часто проблеми зі здоров'ям або інші виклики, через які вони пройшли, переконували їх у тому, що батьки їх розуміють і їм потрібно бути більш відкритими з ними *«Останнім часом мама мене дуже добре розуміє ... Цієї осені у мене були деякі проблеми зі здоров'ям. Я вперше була одна в лікарні, тобто якимось це був страх для мене, що там буде, що мені скажуть, але зараз я розумію, як з 16 років я можу піти до лікаря одна якимось...»* (ФГД_1_К). Трапляються також ситуації, коли їх не розуміють і навіть сперечаються, перебуваючи на відстані: *«Бувають і такі моменти, коли у нас різні думки і ми обидві стоїмо на своїй позиції. Я можу сказати, що і я, і моя мама, і моя бабуся, тобто вся сім'я має характер, і ми всі стоїмо на своїй думці, тобто ми так просто не здаємося»*. (ФГД_2_К).

Діти, чий батьки далеко, воліють розповідати батькам про свої успіхи, про свої радощі, але не завжди першими. Так, ті, хто знаходиться поруч з дитиною - брати і сестри, бабусі і дідусі, дізнаються про радощі швидше, ніж батьки, які перебувають далеко.

Батьки, які виїхали за кордон, намагаються приїжджати додому хоча б раз на рік, деякі приїжджають частіше - 2-3 рази на рік. Деякі батьки намагаються приїхати на певні свята, а інші приїжджають, коли потрібно вирішити певні проблеми: *«У них є справи в Молдові»* (ПАІС); *«Він приїжджає додому, якщо, наприклад, трапилася біда»* (ПА_2_С). (ПА_2_К).

Повернення батьків/батьків додому вітається переважною більшістю дітей, оскільки вони бачать величезну різницю в процесі спілкування: *«коли ви говорите по телефону - це одне, а віч-на-віч - зовсім інше»*. Таким чином, повертаючись додому, діти очікують, що отримають ласку від батьків, а також продемонструють і запропонують свою власну ласку. Це означає, що діти хочуть радіти разом з батьками, відчувати емпатію, підтримку, афективне

ставлення з їхнього боку.

4.3 Стосунки з членом сім'ї / вихователем дитини

Дослідження не виявило ситуацій напружених стосунків між дітьми та їхніми батьками/опікунами. ПА_1_С «Стосунки з бабусяю дуже близькі, я почуваюся з нею більш невимушено, і вона знає мене краще, я б сказав».

4.4 Психосоціальні наслідки

Від'їзд одного з батьків або обох батьків сильно впливає на психоемоційний стан дітей. Дані дослідження показують, що міграція батьків вплинула на різні аспекти життя дітей, залишивши сильний відбиток на прив'язаності між дітьми та батьками, на первинних емоційних процесах, які керують сімейним життям, в тому числі на розвитку особистості дитини. Діти розповідали про свій емоційний стан після розлучення з батьками наступне: «Сум, погано себе почуваєш, коли немає батьків поруч... Я пам'ятаю, як вона пішла, емоції і сум, хочеться трохи поплакати» (ПА2С); «Почуття смутку. Я скучив за ним. Сумую за нею...» (ПА_3_С); «Сумно. Я дуже за ним скучила. якщо тато їде, то я чекаю його з великою любов'ю, щоб він повернувся додому» (ПС_5_К); «Пустота для мене, тому що я змалечку знала, що тато їде за кордон, а потім я залишалася з сестрою, бабусяю і молодшим братом, і ця пустота відчувалася» (ФГД_1_К).

Відсутність одного з батьків або обох батьків призвела до виникнення афективного дефіциту, тимчасових і порушених стосунків між батьками та дітьми. У дітей, які залишилися без батьків у ранньому віці, афективний дефіцит є більш серйозним і незворотнім. Сум, туга, **порожнеча/нестача - це** наслідки, зумовлені відсутністю батьків, браком материнської ласки. Відсутність безпечного середовища.

Відхід батька/батьків ставить їх у несприятливу ситуацію, позбавляючи материнської ласки. Емоційна депривація негативно впливає на дітей, батьки яких померли, що проявляється в тривожності, стриманості та приховуванні емоцій. Діти намагалися виробити механізми самозахисту: «Я намагалася зрозуміти і не мати депресивних настроїв» (ПА_4_С), «Коли мама пішла перший раз, я закінчувала четвертий клас і думала, що буду більш вільною. Але я швидко зрозуміла, що у мене є її підтримка і материнське розуміння». (ПА_6_С).

Діти відчувають нестачу тепла і батьківської любові, особливо під час свят, зокрема днів народження. Зазвичай у навчальних закладах (садочках, школах) діти готують художню програму для перегляду батьками. Саме на таких виступах діти вже не можуть контролювати свої емоції, адже до них ніхто не приходить, батьки не бачать докладених зусиль, їх не обіймають близькі «На Новий рік, 8 березня в кожному закладі проходять свята. Ти співаєш,

танцюєш, докладаєш зусиль, а на тебе дивляться якісь чужі люди, тому що твої батьки десь далеко і заробляють гроші, замість того, щоб прийти і підтримати тебе, побачити тебе, пооплодувати». (ФГД_1_К).

Схожа ситуація, коли батьки не приїжджають сюди з дітьми на найважливіші сімейні свята - Різдво, Великдень тощо. *«Свята в родині. Діти, чий батьки в Молдові, вони святкують в сім'ї, з батьками. А ми, ті, чий батьки за кордоном, не маємо можливості бути в цьому дусі сім'ї, з батьками ... Немає ніякого болю і ніякої образи, цього просто немає». (ФГД_2_К)*

Під час фокус-групових дискусій діти зазначали, що міграція вплинула на єдність їхньої сім'ї: *«Мама з татом розлучені. З батьком я не спілкуюся, бо він не дуже хоче, я живу в приймаючій сім'ї, про мене піклується жінка, з якою я живу», «мої мама і тато розлучені. Мама в Італії вже 15 років, я живу з бабусею і дідусем». (ФГД_2_К).* У наведеній ситуації згадується учасників фокус-групових дискусій характерна приблизно для 30-40% їхніх ровесників.

Важливим моментом є те, що міграція вплинула не лише на розрив стосунків між батьками, але й часто на спілкування одного з батьків з дитиною *«зараз батько позбавлений батьківських прав»,* у тому числі щодо спілкування дитини з родичами батьків *«після того, як батьки розійшлися, мамині родичі зі мною не спілкуються. Я не знаю, що там сталося, але родичі батька теж не спілкуються, я з ними не спілкуюся і не спілкуюся». (ФГД_2_К).*

У розповідях дітей виокремлюються такі аспекти порівняння з дітьми, які мають батьків поруч: *«Життя з батьками разом, мені здається, набагато простіш» (ПА_5_С); «Всі наші особисті турботи на нас: ми повинні готувати їжу, прибирати, прати одяг, доглядати за собою. Діти, у яких батьки вдома, будять їх вранці, готують їм сніданок, а ми самі за себе відповідаємо, ми повинні все це робити». (ФГД_2_К).*

Відсутність батьків, таким чином, сприяє швидшому дозріванню, емоційному контролю *«ми холодніші»,* суперечливим почуттям, але також і певному ступеню незалежності. Але душі цих дітей сповнені бунту і часто гніву: *«Я проклинав гроші, тому що вони (батьки) покинули мене, вони покинули мене заради грошей... Я проклинав гроші, тому що не все полягає в грошах. Все одно фінансові проблеми будуть завжди, це не має значення». (ФГД_1_С).* Діти протестують проти такої поведінки батьків. Для одних цей процес проявляється у відмові від спілкування, для інших - у бунтарській поведінці. Під час фокус-групових дискусій учасники наводили приклади однолітків, які протестували проти від'їзду батьків: *«Дівчинка з сьомого класу хоче бути з мамою, а через те, що мама поїхала, вона робить погані вчинки, поводить дуже погано. Вона сказала, що поки мама не повернеться додому, вона не буде такою, як усі діти, тобто не буде поводитися пристойно, нормально». (ФГД_1_К)*

Як наслідок, деякі діти прив'язалися до бабусь і дідусів. Вони намагаються розуміти своїх бабусь і дідусів, вислуховувати їх і допомагати їм у складних ситуаціях, навіть якщо самі потребують моральної підтримки і допомоги. Діти навчилися робити щось самостійно, чекаючи на батьківську любов, якої вони не мають.

Дані, отримані від дітей, свідчать про те, що від'їзд батьків впливає на них психоемоційно через: позбавлення турботи, позбавлення ласки з боку батьків та стан смутку, ностальгії, туги. Емоції, які переживають діти дітей, батьки яких виїхали за кордон, свідчать про те, що нуклеарна сім'я серйозно постраждала і не надає необхідної підтримки для гармонійного розвитку дитини. Зазначене вплинуло на спосіб буття цих дітей, які зазначили *«Я більше закрилася в собі»* (ПА_1_С), *«Я більш незалежна людина і хочу сама вирішувати свої проблеми, намагаюся давати собі поради... Я більш закрита людина і не дуже розповідаю про свої секрети, страхи та болі іншим людям. Я рідко можу розповісти мамі або старшому братові»*. (ПА_4_С).

4.5 Обов'язки в домогосподарстві

Процес міграції батьків зумовив появу нових турбот для дітей, які залишилися в Молдові. Існує взаємозалежність між домашньою роботою, яку раніше виконували мати або батько до від'їзду, тепер перебирають на себе діти, що залишилися. Як дівчатка, так і хлопчики повідомили про зміни в їхньому повсякденному житті, включаючи нові домашні обов'язки: *«Я доглядаю за будинком і господарством»* (ПА_3_С), *«тепер я щодня виконую мамину роботу»* (ПА_4_С), *«мені доручили деякі обов'язки, які раніше виконувала мама, наприклад, мити посуд, прибирати будинок»* (ПА_6_С). (ПА_6_С).

Турботи, які беруть на себе діти, залежать від кількості дітей, які залишилися, і від того, хто з батьків пішов. Якщо батька немає, турботи найчастіше беруть на себе хлопчики. Дівчатка беруть на себе обов'язки з приготування їжі, прибирання та догляду за молодшими братами і сестрами: *«Моя сестра піклувалася про мене з 3 місяців, тому що мої батьки поїхали на заробітки до Москви, а я залишилася з бабусею і сестрою. Кожного разу, коли вона приходила зі школи, вона повинна була мене нагодувати, приготувати їжу, доглянути за мною, а бабуся йшла на подвір'я прибирати»*. (ФГД_1_К).

У випадку сільських дітей, діти також залучаються до сільськогосподарських робіт, навіть якщо вони залишаються з літніми бабусями та дідусями: *«У нас є фруктовий сад, а бабусі та дідусі завжди на роботі, і коли вони приходять, я завжди готую їжу для себе і для них, це обов'язок, який прийшов на мене»*. (ФГД_1_С). Нові обов'язки дітей, які залишилися в результаті міграції батьків, часто призводять до браку часу на підготовку домашніх завдань до

школи: *«вона (сестра) не зробила уроки, у неї були проблеми»*. Нові обов'язки призвели до того, що діти стали більше цінувати роботу своїх батьків. Дехто згадував, що *«важкість ситуації після того, як мама пішла, змусила мене цінувати її роботу, заощаджуючи і заохочуючи її»*. (ПА_4_С).

4.6 Вплив трудової міграції з Республіки Молдова на дітей, які залишилися вдома, з точки зору дорослих (батьків та опікунів)

Трудова міграція батьків має безліч наслідків для дітей, які залишилися без батьківського піклування, більшість з них - негативного характеру. Діти є вразливою соціальною категорією, і виїзд батьків може вплинути на їхній психоемоційний стан, частково порушити процес соціалізації, погіршити комунікацію з однолітками та здатність комфортно інтегруватися в суспільство.

У дослідженні використовувалися соціологічні методи - глибокі індивідуальні інтерв'ю та фокус-групові дискусії. У грудні 2021 - січні 2022 року було опитано 35 дорослих (батьки-мігранти, батьки, які залишилися з дітьми, та опікуни). А у квітні під час фокус-груп у дискусіях взяли участь 13 батьків-мігрантів та батьків, які залишилися з дітьми. Погляд дорослих на процес міграції дещо відрізняється від погляду дітей, і саме тому важливим для проведеного дослідження було з'ясування сприйняття міграції дорослими (батьками та опікунами).

4.6.1 Загальний контекст трудової міграції

Серед основних причин виїзду на роботу за кордон, які називають більшість батьків та опікунів, виділяються три: відсутність роботи; фінансова причина: занадто низька заробітна плата, на яку не можна покрити навіть найнеобхідніші витрати; бажання мати краще життя для себе, але особливо для дітей: *«Я поїхала, тому що в нашій країні не заробиш стільки грошей, скільки потрібно ... щоб утримувати сім'ю, а діти ростуть ... на ті зарплати, які у нас в Молдові, сім'ю не проживеш»* (ІА_ПМ10). (ІА_РМ_10). Ці причини зустрічаються в повідомленнях більшості опитаних дорослих: *«Тому що мені не вистачало, щоб утримувати дітей, тому що зарплата в Молдові низька і... у нас 2 - 3 тисячі лейв, але на 2 - 3 тисячі не купиш, тільки на рахунки вони йдуть і їжу там. А грошей немає, нічого не купиш»* (ІА_РМ_27).

Від'їзд батьків, навіть на короткий період, важко переживається дітьми, а виїзд на роботу за кордон на кілька місяців, а то й років - ще важче. За таких обставин бажано заздалегідь обговорити з дітьми питання від'їзду. Дослідження показало, що більшість батьків повідомляли своїм дітям про те, що збираються їхати на роботу за кордон, а якщо не робили цього, то через вік дітей, які все одно нічого не зрозуміли б. Більшість батьків проводили

бесіди, під час яких намагалися пояснити своїм дітям необхідність трудової міграції: «Я сказала їм, що збираюся поїхати і що роблю це для їхнього ж блага». (IA_PM_01).

Деякі батьки навіть запитували думку дітей та їхнє схвалення, що навіть формально сприяє збереженню та зміцненню довіри між членами сім'ї: «Я сказала, що, дивись, тато їде, щоб ми спробували зробити кращий ремонт. Це був наш перший намір. Давайте купимо кращу машину. І діти погодилися». (IA_PM_20).

Однак у деяких випадках батькам доводилося виїжджати, навіть якщо діти не погоджувалися на це: «Я їм казала, що треба їхати, щоб заробити грошей, щоб купити будинок, щоб жити краще, а вони, як і дитина, не погоджувалися...» (IA_PM_13). Іноді батькам доводилося залишати дітей вдома, коли вони плакали і були дуже пригнічені: «За тиждень до мого від'їзду за кордон вона не могла їсти. Впала в депресію. Тоді я пішла з нею до психолога, і з тих пір вона страждає». (IA_PM_15).

Майже всі батьки в транснаціональних сім'ях зазначили, що їхні діти сумують, коли вони виїжджають. Але слід зазначити, що виїхати на заробітки, залишивши дітей, досить складно і для батьків-мігрантів: «Дуже сумно... Відчуття таке, що хочеться залишитися вдома з дитиною, працювати і мати нормальну зарплату, а не космічні ціни в Молдові, щоб я могла утримувати і виховувати дитину, і щоб вона бачила, що в Молдові є майбутнє». (IA_PM_10).

Дослідження показує, що так само, як діти можуть бути психологічно травмовані, батьки також можуть бути психологічно травмовані: «Весь час, коли я поверталася в країну, я була травмована, тому що я залишила своїх дітей. Це, дійсно, було великим стражданням» (IA_PM_15) Це не повинно залишатися без уваги, адже травмовані батьки не можуть ефективно виконувати свої виховні функції, не можуть надавати належну підтримку дітям.

Трудова міграція батьків призводить до послаблення родинних зв'язків у сім'ї, особливо якщо діти були залишені з опікунами в дуже ранньому віці: «Вона знає, що вона мама, і називає її мамою, але знаєте, як на вітер. Вони не близькі подруги, ні!» (IA_O_06). Деяких батьків також турбує той факт, що у випадку міжнародної трудової міграції подружжю доводиться розлучатися: «І це був мінус, тому що я маю на увазі, що один з одного боку, а другий з іншого боку - це вже не сім'я. Це вже не сім'я, це вже не сім'я, це вже не сім'я. Розумієте, вони повинні бути разом». (IA_PM_17) Розлучення подружжя є додатковим фактором ризику для збереження сім'ї: «...розлучення з колишнім чоловіком пішло, тому що він пішов раніше за мене і, як кажуть, пішов за розлученням тому що він поїхав до мене, як кажуть, відстань або зближує, або віддаляє....» (FG_A_01).

4.6.2 . Відносини з місцевою державною адміністрацією

Дослідження показало, що більшість батьків повідомляли місцеві органи влади. Але це стосується тих транснаціональних сімей, в яких діти були залишені з бабусями, дідусями або опікунами: «Ми пішли в мерію, оформили опікунство, я розписалася, батько дітей розписався, що ми залишаємо їх під опікою бабусі». (IA_PM_12) А якщо дітей залишають з одним із батьків, то зазвичай місцеві органи влади не повідомляють про це.

При цьому майже всі батьки та опікуни повідомляють, що представники місцевої державної адміністрації жодного разу не відвідували сім'ї, де є діти, які залишилися в результаті трудової міграції батьків. Більше того, вони навіть не цікавилися ні цими дітьми, ні умовами, в яких вони живуть: «І мерія знає, але мене ніхто ніколи не контролював. Ми дуже хотіли, щоб колись хтось прийшов і проконтролював, але ніхто не прийшов. Він мене не контролював. І лікар знає, всі знають, всі знають, ніхто мене не перевіряв, бо знає, що я доглядальниця, чи як вам сказати...» (IA_O_06). Батьки та опікуни також кажуть, що не отримували жодної допомоги чи поради від працівників мерії.

Батьки, які виїхали, залишали дітей під чийось опіку лише в тому випадку, якщо вони обоє виїжджали. Але навіть у цьому випадку близько половини з них не залишали дітей під офіційну опіку, а лише уклали усну домовленість з опікуном. Батьки, які не залишали дітей під опікою, зазвичай навіть не знають про необхідність цього: «Якось навіть не відчувала необхідності щось робити, а через відсутність довіреностей не можна зробити...» (IAPM21). (IA_PM_21).

4.7 Турбота про дітей, які залишилися

Більшість дітей залишаються з одним із батьків, бабусею чи дідусем. Але є діти, які були залишені під опікою родичів, двоюрідних братів і сестер або сусідів. Вибір в якості опікуна відповідної людини, сумісної з залишеною дитиною (якщо дитина не залишається з одним з батьків) дуже важливий для благополуччя, для комфорту дитини. І деякі батьки дуже відповідально поставилися до цього вибору: «Звичайно, я спочатку говорила з ними, перед тим, як говорити з дітьми, я говорила з ними... Якщо вони зможуть, вони відчують в собі сили, вони зможуть нести це завдання, тому що воно зовсім не легке, і вони мене підтримують в цих починаннях... Після розмови з ними я вже ініціювали обговорення з дітьми. Так, звичайно, я спочатку отримала їхню згоду». (IA_PM_21). Батьки в цілому задоволені вихователями, яких залишили з дітьми, іноді - за винятком деяких аспектів: «...були моменти, коли я очікувала більшого...» (IA_PM_20). А незадоволеність, схоже, виникає тоді, коли вибір опікуна був невдалим: «Я залишила їх зі своєю двоюрідною сестрою. Так, вона була молода,

вона була велика дівчинка. У свекра в хаті. Він був свекром. Так, діти все одно страждали. Коли вона мати, то вона мати, а коли... (плаче)». (IA_PM_15).

На думку батьків, бабусі та дідусі є кращими вихователями: *«Я б порадила батькам більше залишати під опікою бабусь і дідусів, які їм ближчі до серця, але не мають інших дітей під опікою» (IAPM20). (IA_PM_20)*

Деякі батьки повідомляють, що їхні бабусі та дідусі занадто поблажливі до своїх онуків, і вони не отримують необхідного виховання: *«їх не виховують належним чином, їм дозволяють робити те, що вони хочуть, а ми хочемо, щоб вони були виховані з раннього віку».* (IA_PM_17). Але навіть попри те, що бабусі й дідусі зазвичай дуже люблять своїх онуків, коли діти залишаються з бабусями й дідусями, виникають певні проблеми між поколіннями, як-от: надто різні інтереси та пріоритети, труднощі з допомогою дітям у підготовці уроків, труднощі з порадами, пов'язаними з сучасними комп'ютерними технологіями, Інтернетом тощо.

Більшість опитаних вихователів повідомляють, що не мають проблем з дітьми, які залишилися під їхньою опікою. Лише деякі з них стикалися з певними проблемами.

4.7.1 Вплив трудової міграції на фізичне здоров'я та психоемоційний стан дітей

Опитані батьки та опікуни вважають, що фізичне здоров'я їхніх дітей є добрим, діти не мали серйозних проблем, лише застуди та інші незначні проблеми зі здоров'ям. Вони не помітили жодних змін у фізичному здоров'ї дітей після того, як один або обоє батьків виїхали на роботу за кордон. Деякі діти мали більш серйозні проблеми зі здоров'ям або навіть інвалідність ще до від'їзду батьків. Вони продовжували лікуватися, і в їхньому здоров'ї батьки або не помічали змін, або помічали зміни на краще.

Лише в кількох випадках батьки-мігранти пов'язували погіршення фізичного здоров'я дитини з тим, що їх не було вдома: *«...дівчинка... коли я приїхала додому, коли я повернулася, були великі зміни зі здоров'ям. І до цього дня з діабетом. У мене був час, коли я звинувачувала себе, що це я винна в тому, що сталося, але так, стрес - це...» (IA_PM_11).*

Виїзд батьків на роботу за кордон, а отже, розлука з ними на тривалий період, може негативно вплинути на розвиток і психоемоційний стан дітей, які залишилися вдома. Дисбаланс психоемоційного стану може зберігатися протягом тривалого часу, навіть коли батьки повернулися додому. Наприклад, мама, яка вже деякий час сидить вдома і доглядає за дітьми, але раніше працювала, в тому числі в Ізраїлі, згадує: *«Зараз, коли ми виїжджаємо на роботу, я відчуваю, що це не так: «Тепер, коли ми кудись їдемо і вона чує специфічну музику з аеропорту, вона каже мені, що навіть не хоче її чути, і я розумію, що поїздка до Ізраїлю для неї залишилася травмою».* (IA_PM_11).

Розлука з батьками може спричинити психоемоційну травму, особливо у молодших дітей,

які залишаються злими на батьків через те, що вони пішли, і це може проявлятися в тому, що після повернення вони не хочуть спілкуватися з батьками: «...коли я повернулася додому через 3 місяці, він навіть не хотів підходити до мене, щоб обійняти, я підходила, брала його на руки, він мене штовхав...» (ІА_ПМ_14)

4.7.2 Вплив трудової міграції на шкільну успішність, діяльність у дитячому садку, соціальну інтеграцію дітей

На думку батьків, успішність дітей у школі та дитячому садку, залученість до активностей зазвичай не змінилася або змінилася несуттєво з міграцією батьків. У деяких випадках батьки вважають, що їхні діти гірше вчаться або менш задіяні через те, що вони хлопчики: «Дівчинка ходить із задоволенням, а хлопчик... ..я думаю, що він трохи лінивий...» (ІА_РМ_12). Батьки пов'язують відмінності в успішності навчання не лише зі статтю дитини, але й з її характером, наполегливістю: «У них різні характери: дорослий любить зацікавити, зробити, бо він щось розуміє, а малий часто каже: «Не хочу вчитися - не буду вчитися». (ІА_ПМ_20).

Дослідження показує, що, на думку батьків, якщо успішність дитини стала нижчою, то однією з причин є те, що вона більше переймається батьками і не може зосередитися: «Так, так, успішність трохи змінилася, як сказала вчителька, класний керівник, як коли я була вдома, успішність зараз слабша, він зосереджений на чомусь іншому». (ІА_РМ_27).

Діти, які залишилися без піклування батьків, можуть відчувати труднощі у спілкуванні з однолітками, інтеграції в різні соціальні групи. Причини можуть бути різними: відсутність моделі спілкування з однолітками батьків з іншими людьми, замикання в собі через відсутність батьків поруч, агресивна реакція як форма захисту. Наприклад, мама з транснаціональної сім'ї, яка також є шкільним психологом, стверджує, що «... діти, які залишилися під чужою опікою, відрізняються обурливою поведінкою. Це не їхня провина, просто вони не розуміють ситуації, а батьки, часто відчуваючи провину, компенсують свою нестачу грошима. Тут діти виходять з-під контролю і починають потворно поводитися. (ІА_РА_01). Іноді, однак, діти стають більш сором'язливими, що також може бути перешкодою для інтеграції в суспільство: «Наприклад, я помітила за хлопчиком, що він став трохи більшим, більшим, більш замкнутим, більш мовчазним. Але навіть зараз, йому вже тридцять один рік, я думаю, що час, який пройшов з того часу, вплинув на нього, позначився на ньому, тому що, як я вам кажу, він замкнувся, став тихішим, він мало спілкується, він не такий, як інші діти...» (ФГ_А_01).

4.7.3 Комунікація між батьками-мігрантами та дітьми, які залишилися вдома

У транснаціональних сім'ях спілкування часто зводиться до спілкування телефоном і комп'ютером. Батьки усвідомлюють межі такого спілкування: «ми спілкуємося в соціальних

мережах, але це не те саме, що бути поруч з ними, обійняти їх, погладити і сказати їм, як сильно ти їх любиш» (ФГ_A02). (ФГ_A_02), але оскільки у них немає альтернативи, окрім як прийти додому або коли діти приїжджають до них у гості, вони користуються нею.

Батьки кажуть, що спілкуються зі своїми дітьми принаймні раз на тиждень, але більшість з них відповіли, що спілкуються раз на день, або принаймні раз на день: *«Щодня, зазвичай ввечері, ми спілкуємося всією сім'єю не менше години»*. (IA_PA_01). А якщо є можливість, то спілкування триває по кілька годин на день: *«... цілий день, десь десять, двадцять разів на день, як з мамою, а з дітьми, коли вони приходять додому, поки я не лягаю спати»*. (IA_PM_12). Найчастіше обговорюються побутові питання: *«Говорили про те, як вони себе почувають, що їли, хто їх засмутив, як у школі, чи були в школі, чи були на канікулах, чи були у бабусі з дідусем, чи були в інших родичів»*. (IA_PM_11).

Неможливість завжди бути поруч з дітьми змушує батьків-мігрантів намагатися виховувати їх за допомогою дистанційного спілкування: *«Ми говорили про навчання, про поведінку, про те, скільки годин вони мають бути вдома, щоб не заїжджати по дорозі до людей, до чужих машин, а щоб одразу приїжджати додому»*. (IA_PM_03).

Окрім дистанційного спілкування, батьки також спілкуються з дітьми, коли приходять додому. І більшість батьків зазначають, що в ці короткі періоди вони намагаються проводити якомога більше часу зі своїми дітьми: *«... хлопчик постійно зі мною, поки я вдома...»* (IA_PM_08). Але навіть приїжджаючи на дачу, батьки іноді стикаються з перешкодами у спілкуванні, оскільки діти можуть віддалятися від них і замикатися в собі: *«Я вам скажу так: діти віддаляються від батьків, з жалем, тому що батьків немає, і мені дуже шкода, що вони не хочуть розмовляти, коли я прошу їх щось розповісти, вони дуже закриті, вони стали закритими...»* (ФГ_A_02).

4.7.4 Вплив трудової міграції на добробут транснаціональних сімей та матеріальне забезпечення дітей

Однією з причин, чому батьки виїжджають на заробітки, є нестабільне фінансове становище сім'ї, і тому батьки їдуть, щоб заробити більше: *«За кордоном можна заощадити гроші і повернутися додому, щоб зробити щось більше для досягнення своїх цілей... Тому ми їдемо туди...»* (IA_PM_23).

Деякі мігранти покращили свої житлові умови в Республіці Молдова: *«...мені вдалося купити квартиру в країні...»* (FG_A_01). Деяким батькам вдалося вирішити медичні питання своїх дітей, питання такого порядку, які вони не змогли б вирішити в іншому місці через брак коштів: *«Коли я поїхала за кордон, я думала про цю опіку, щоб на неї поставити дужки, багато грошей, і потроху я це зробила...»* (IA_PM_07). Кільком батькам вдалося вивезти дітей

на море, в поїздки та екскурсії.

Вирішення матеріальних проблем іноді покращує стосунки між подружжям, що йде на користь усім членам родини: *«У нас в сім'ї все ж таки матеріальне становище покращилося... Я не кажу, що ми ... так, ми все ще ... з'явилася якась стабільність. Ця фінансова стабільність заспокоює і «клімат» в сім'ї... як кажуть»* (ІА_ПМ_26). Батьки повинні фінансово підтримувати своїх дітей, але робити це потрібно дуже обережно, розвиваючи всі аспекти спілкування та взаємодії між батьками, бо інакше батьків не цінують, а чекають від них лише грошей: *«...її мама сказала, що «я для неї тільки «cosolek» (гаманець), інакше мене не існує»* (ІА_О_06).

Зазвичай добробут транснаціональних сімей зростає, але батьки-мігранти добре усвідомлюють, яку ціну їм довелося за це заплатити: *«Я заробив певні гроші, ресурси, але я втратила найкращі роки життя моїх дітей, і в першу чергу здоров'я»* (FG_A_02).

4.8 Ставлення суспільства до транснаціональних сімей та залишених дітей

Ставлення суспільства до транснаціональних сімей та дітей, які залишилися вдома, іноді може бути жорстким і піддаватися впливу багатьох упереджень. Про це під час дослідження згадували кілька дорослих. *«...суспільство має суперечливе ставлення до таких сімей - багато хто вважає, що якщо хтось із сім'ї виїхав, то сім'я добре застрахована з усіх точок зору».* (ІА_РА_01).

Складається враження, що суспільство, місцева громада мало втручається і не дуже цікавиться транснаціональними сім'ями, дітьми, які залишилися. На запитання, чи втручається хтось з допомогою чи порадою в життя дітей, наприклад, родичі, місцева влада, церква, громадські організації тощо, батьки та опікуни зазвичай відповідали, що ніхто не втручається, окрім близьких родичів.

4.9 Вплив ситуації з пандемією на транснаціональні сім'ї

Схоже, що ситуація з пандемією не дуже вплинула на транснаціональні сім'ї загалом і на дітей, які залишилися на батьківщині, зокрема. Здебільшого мігранти продовжували працювати, і навіть вперше виїжджали на роботу за кордон. Однак були й випадки, коли люди не змогли повернутися на роботу за кордон через пандемію *«Я можу сказати, що в деяких випадках це вплинуло досить сильно, люди обурені тим, що не можуть виїхати за кордон на заробітки».* (ІА_РМ_11).

Незважаючи на те, що пандемія спричинила різні обмеження, заборони та суворі правила в усіх країнах, як батьки, так і вихователі кажуть, що це жодним чином не вплинуло на

стосунки в транснаціональних сім'ях або на їхні стосунки з вихователями. Деякі батьки вважають, що онлайн-навчання їхніх дітей під час пандемії було не таким ефективним, як навчання в класі: *«Вони не дуже добре працюють онлайн... Це ..., це ..., це ..., це трагедія після мене, але ми нічого не можемо зробити...»* (IA_PM_21).

4.10 Плани на майбутнє, побажання та очікування від держави

Більше половини батьків-мігрантів хотіли б повернутися в країну: *«назад в Молдову, повернутися, купити будинок, щоб жити з дітьми»* (IA_PM_27). Деякі хотіли б влаштуватися на проживання за кордоном, але наявність батьків в Республіці Молдова їх зупиняє, тому що тут є родичі і друзі, тут розуміють мову, культуру та традиції: *«У моїх планах - поїхати і повернутися додому, до батьків, до сім'ї»*. (IA_PM_16)

Майже всі батьки-мігранти, опитані в рамках дослідження, виконують за кордоном некваліфіковану роботу, хоча деякі з них мають вищу освіту. Вони заробляють чималі гроші, докладаючи фізичних зусиль, іноді у поєднанні з великими емоційними зусиллями, особливо коли йдеться про догляд за літніми людьми в родині. Саме тому батьки хочуть кращого майбутнього для своїх дітей. І в більшості випадків вони мріють, щоб ті пішли до коледжу: *«Я казала їм, що ти маєш вчитися. Я працюю для тебе. Я заробляю ці гроші для тебе. Я вкладаю всі свої гроші в ваше навчання»*. (IA_PM_15)

Дослідження показує, що деякі батьки дуже незадоволені тим, що робить держава: *«За кордоном допомагають набагато більше, ніж наша держава. Наша держава абсолютно нічого не робить!!! Нічого!!! Чим вони нам допомогли? Нічим!»* (IA_PM_15). Дорослі вважають, що держава значною мірою винна в тому, що громадяни змушені виїжджати.

Батьки вважають, що держава повинна допомогти створити більше робочих місць: *«Може, більше робочих місць. Щоб люди мали де працювати, тому й виїжджають з країни, що мало робочих місць, реально немає де працювати, мало робочих місць, це навіть не робота...»* (IA_PM_12). Маючи високі очікування від держави, деякі відзначають, однак, пасивне ставлення до проблем суспільства: *«Та ми нічого не можемо зробити, поки вони нічого не зроблять...»* (IA_PM_05).

5. Роль органів державної влади в Республіці Молдова та Румунії у підтримці транснаціональних сімей та управлінні феноменом «дітей, залишених через трудову міграцію»

Уряд та місцеві органи влади вже давно визнали необхідність посилення заходів щодо захисту дітей, які залишилися без батьків, що виїхали на заробітки за кордон. У цьому контексті можна згадати кілька ініціатив, започаткованих на національному рівні. Так, були розроблені різні стратегічні документи, такі як *Стратегія захисту дітей на 2014-2020 роки*, вдосконалена нормативна база шляхом прийняття *Закону № 140 від 14.06.2013 «Про особливості соціального захисту дітей, які перебувають у складних життєвих обставинах, та дітей, розлучених з батьками»*, розроблено низку соціальних послуг, які надаються на рівні громад соціальними працівниками, шкільними психологами тощо. Однак ефективне управління цим явищем набуває все більшого значення в умовах, коли на тлі глобалізаційних процесів міграційні процеси набуватимуть ще більшої інтенсивності, а даний феномен - транснаціональні сім'ї та діти, залишені без піклування батьків, ставатимуть все більш поширеним і набуватимуть нових форм прояву, що може генерувати нові соціальні ризики.

У цьому контексті в Румунії можна згадати кілька ініціатив, започаткованих на національному рівні, таких як *Стратегія захисту дітей на 2014-2020 роки*, *Закон № 140 від 14.06.2013 р. «Про спеціальний захист дітей, які перебувають у групі ризику, та дітей, розлучених з батьками»* тощо. Однак більш ефективне управління цим явищем набуває все більшого значення в умовах, коли на тлі глобалізаційних процесів міграційні процеси набуватимуть ще більшої інтенсивності, а дане явище стане ще більш поширеним.

5.1. Дані про опитаних експертів

Інтерв'ю проводилися з квітня і досі тривають. До кінця травня 2022 року було проведено 11 інтерв'ю в Молдові з представниками органів державної влади та 11 інтерв'ю в Румунії з представниками органів державної влади та НУО. Інтерв'ю були напівструктуровані, на основі гайду для інтерв'ю, який охоплює основні аспекти теми: явище на національному рівні та місцевому, повітовому рівні; законодавство та політики (загальні та специфічні); збирання, централізація та моніторинг даних про становище дітей, які залишилися вдома, та суб'єктів, залучених до цього процесу, групи підтримки таких дітей; основні проблеми, характерні для випадків, з якими стикалися респонденти, рекомендації щодо покращення послуг та програм, присвячених таким дітям та їхнім сім'ям. Останнім виміром, зумовленим особливою соціально-політичною ситуацією, стало становище сімей, переміщених війною. У Румунії дослідження було поширено на середовище НУО, щоб охопити всіх суб'єктів, які

беруть активну участь в управлінні ситуацією дітей, які залишилися вдома. Зв'язок між органами державної влади та неурядовими організаціями, які є обома сторонами, що беруть участь в управлінні становищем цих дітей, виявився вже з перших інтерв'ю з представниками органів державної влади.

Думка експертів та осіб, які приймають рішення, безпосередньо залучених до управління феноменом транснаціональних сімей, була б надзвичайно важливою з точки зору вдосконалення державної політики у цій сфері. У цьому контексті дослідження мало на меті залучити до участі в інтерв'ю представників різних інституцій (представників центральних та місцевих органів державної влади), які мають відношення до феномену транснаціональних сімей та захисту дітей, які залишилися вдома, а їхні батьки працюють за кордоном. Були опитані соціальні працівники, шкільні психологи, мери міст, представники районної ради, Національного агентства зайнятості, до компетенції якого належить питання трудової міграції, Управління з питань зв'язків з діаспорою Державної канцелярії уряду. Дотримувалася також територіальна репрезентативність, оскільки проблема транснаціональних сімей та управління ними по-різному проявляється в міській та сільській місцевості.

5.2. Оцінка ситуації на національному та місцевому рівнях

Незважаючи на те, що явище залишення дітей вдома присутнє по всій країні, в Румунії є повіти, які, здається, більше постраждали від цього явища. Цей факт також пов'язаний з рівнем економічного розвитку певних районів / повітів у порівнянні з іншими. Сільське середовище, здається, більш сильно постраждало від цього явища, ніж міське середовище, що значною мірою пов'язано з відсутністю можливостей, які життя в сільській місцевості пропонує молодим сім'ям. Крім того, інституційна підтримка таких дітей у сільській місцевості є більш нестабільною, ніж у містах.

Важливо пам'ятати про епідеміологічний контекст останніх двох років, який ще більше вплинув на це явище, посилюючи його, збільшуючи відмінності, як свідчить остання статистика, як на місцевому, так і на національному рівнях.

Наприклад, у повіті, який вважається економічно розвиненим, такому як Клуж, де мобільність населення є постійною, були різні періоди з дуже цікавою динамікою. «З пандемією вони всі повернулися, бо застрягли там. Кількість зменшилася з 1400 осіб, які ми мали в 2015-2016 роках, до 400 сімей, про які повідомили установи». (представник місцевої влади) Респонденти висловили свою думку щодо обов'язковості обліку та моніторингу дітей, батьки яких працюють за кордоном: «Було б добре, щоб на кордоні, коли батьки виїжджають не на 2 місяці, як це передбачено в законі № 140, а хоча б на тиждень, їх запитували, на кого

вони залишили дітей» (IA_E_01); «У нас є велика прогалина в законодавстві, що коли батько або обоє батьків виїжджають за кордон, їх повинні запитувати прямо на кордоні: на кого вони залишили дітей, чи всі документи в порядку, чи є діти в школі, чи не вчаться і так далі» (IA_E_03). (IA_E_03).

Водночас, якщо в сільській місцевості транснаціональні сім'ї та діти перебувають на обліку та під наглядом, то цього не можна сказати про міста: «Наразі в населеному пункті проживає понад 100 сімей, в яких обоє або принаймні один з батьків перебуває за кордоном». (IA_E_05). «У соціальних працівників є спеціальний реєстр, в якому вони ведуть облік дітей, які залишилися без одного з батьків або без обох батьків. При цьому відбувається співпраця між соціальним працівником, сімейним лікарем і працівником поліції. Те ж саме стосується обліку, якщо батьки виїжджають з дітьми. Коли виїжджають обоє батьків, або у випадку неповних сімей - один з батьків, встановлюється форма захисту - опіка, готується пакет документів, визначається особа, яка залишиться відповідальною за дитину, вона реєструється і ведеться облік... Соціальні працівники відвідують їхні домівки. Сім'ї можуть звернутися за соціальною допомогою. Те, що ці сім'ї перебувають у полі зору соціальних працівників - це вже допомога». (IA_E_01).

На муніципальному рівні проблема моніторингу дітей, батьки яких виїхали на заробітки за кордон, є складною через велику кількість мешканців, найчастіше облік цієї категорії ведеться в школах: «На муніципальному рівні досить багато транснаціональних сімей, але на рівні управління немає обліку, тому що батьки не зобов'язані інформувати владу про те, що вони виїжджають за кордон. дітей, які перебувають під опікою інших осіб. Облік ведуть школи: директори реєструють випадки і двічі на рік (жовтень, березень) надсилають списки до управління освіти, молоді та спорту, відповідно, копія має надходити до нас. В останні роки, у зв'язку з пандемією, такий облік не ведеться». (IA_E_08).

Представники органів державної влади з сільської місцевості називають й інші потреби, з якими вони стикаються. Наприклад, брак кваліфікованих фахівців, які могли б працювати з цією категорією людей (покинутими дітьми): «Не вистачає фахівців у галузі психології чи психопедагогіки, які б надавали більшу допомогу цим дітям. Навіть ті опікуни чи піклувальники потребують психологічної допомоги для того, щоб мати можливість вирішувати певні проблеми цих дітей, а також соціальні працівники, які щодня беруть участь у вирішенні цих складних проблем». (IA_E_01). «У нас є мерії, де практично немає спеціалістів із захисту прав дітей. Випадок, про який я вам розповідав про сім'ю з п'яти осіб, є кричущою ситуацією. Тільки соціальний працівник громади, який має 20-30 бенефіціарів в день, не може приділити достатньо уваги цьому випадку, тому в ратушах обов'язково потрібно ввести посаду спеціаліста з захисту прав дітей, принаймні в ратушах з населенням більше 1500- 2000

жителів». (IA_E_03); «На жаль, дільничний відповідає за два села, є лікар на два села, лікар - людина похилого віку, все залишається в компетенції соціального працівника. Але якби ці троє об'єдналися і мали офіс, то ці троє мали б працювати з дітьми, які залишилися без батьків. Таким чином, я твердо переконана, що можна було б досягти хороших результатів. «У дільничного є два села, він є лікарем на два села, лікар - літня людина, все залишається в компетенції соціального працівника. Але якби ці троє зібралися разом і мали офіс, то ці троє повинні були б працювати з дітьми, які залишилися без батьків. Таким чином, я твердо переконана, що можна було б досягти хороших результатів». (IAE05). дільничний має два села, він є лікарем на два села, лікар - людина похилого віку, все залишається у віданні соціального працівника. Але якби ці троє зібралися разом і мали офіс, то ці троє повинні були б працювати з дітьми, які залишилися без батьків. Таким чином, я твердо переконана, що можна було б досягти хороших результатів». (IA_E_05).

Також експерти, особливо з міського середовища, посилаються на те, що не завжди можуть втрутитися, щоб подолати деякі ризикові ситуації, що виникають через явище транснаціональних сімей: «...але ви не можете втрутитися. У нас немає інструментів. Навіть у місцевій громаді знають, що особа X виїхала, але це не легалізовано і держава не може втрутитися з матеріальною підтримкою, навіть якщо люди, які доглядають за дитиною, перебувають у скрутному становищі, оскільки дитина незаконно залишена на їхньому піклуванні. Проблеми дуже великі через відсутність інструментів щодо зобов'язання батьків залишити дитину Важливо встановити обов'язок батьків утримувати приймаючу сторону сім'ї» (IA_E_08).

5.3 Реагування громади на потреби дітей, які залишилися без батьківського піклування

У Румунії деякі респонденти зазначили, що існують проблеми з повідомленням батьками про дітей, коли вони виїжджають. Це може бути пов'язано з тим, що батьки не знають, не поінформовані про ці процедури, необхідні інформаційні кампанії про те, що означає делегувати ці права і як ці процедури можуть бути здійснені. Залучення соціальних працівників до роботи на місцях, спілкування з місцевою владою та школами, виявлення випадків у громаді і, особливо, інформування через дружні засоби є можливими рішеннями для покращення послуг, що надаються дітям, які залишилися вдома, та їхнім сім'ям. «У нас було б шкіл, ми зв'язалися з директорами шкіл, розповіли їм, навіщо нам ця інформація, який закон, ми домовилися, щоб вони нам її надіслали; це відбувається в кінці 1-го семестру, а потім, на початку 2-го семестру, коли були зустрічі з батьками, я вирішила, що в кожному класі на батьківських зборах або на шкільних зборах я приходжу і пояснюю батькам, про що

йде мова, або на батьківський комітет, щоб мати можливість пояснити. Соціальний працівник дуже добре знає, що він працює не один і не може бути один, що дитина крутиться в різних середовищах, ось так зроблена форма, з точки зору закону.» (представник місцевої влади).

На сільському рівні місцеві органи влади намагаються впоратися з ситуацією, що склалася, щоб уникнути ризиків, пов'язаних з явищем транснаціональних сімей. Забезпечується ефективна комунікація з потенційними батьками-мігрантами: *«На рівні громади соціальні працівники проводять роз'яснювальну роботу серед усіх батьків, які збираються виїжджати за кордон. Батьків запрошують до мерії, щоб проінформувати їх про будь-які проблеми, які можуть виникнути» (IA_E_01).*

Також соціальні працівники, мери міст приходять з пропозицією організувати тренінги для вдосконалення методів втручання соціальних працівників, психологів, а по можливості - організацію команд міждисциплінарних команд, або ж проблема транснаціональних сімей та дітей, залишених на батьківщині, є набагато складнішою, ніж забезпечення благополуччя цієї соціальної групи *«...має бути співпраця між усіма членами мультидисциплінарної команди, включаючи лікаря, щоб знати ситуацію з першоджерел, з першого джерела, що говорить вчитель, що говорить соціальний працівник, соціальний працівник, а чому б і ні, працівник міліцейської інспекції та психолог, якщо це необхідно» (IA_E_03).*

Експерти, які брали участь у дослідженні, також висловлюють необхідність кваліфікованого втручання місцевих органів влади, особливо у разі виникнення серйозних ситуацій, пов'язаних з феноменом дітей, батьки яких виїхали на заробітки за кордон: *«Залишилося 3 дітей. Старша в 12 класі, у неї є сестра або брат в 6 класі і ще одна маленька в дитячому садку. І ось старша, в 12 класі, якимось чином поставлена в ситуацію, що вона повинна: і їсти приготувати, і помити, і прибрати, і меншу відвести в садок, привести, подивитися, чи друга - вона доглянута, чи вмита, чи зробила домашнє завдання... і якимось чином вона бере на себе роль виховательки, хоча вона єдина учениця в 12 класі і... вона дитина, і їй теж потрібна турбота. Вона виснажена».* (IA_E_02). *«Фахівці служби соціальної допомоги відвідують домівки залишених дітей. Залучаються і педагоги. Але вони потребують більшої допомоги, відповідно, залучення кількох людей, в тому числі місцевого священика, інших людей, людей, які формують громадську думку, депутатів місцевої та районної ради».* (IA_E_03).

Деякі мери вважають, що в населеному пункті необхідно створити психологічну службу, яка допомагатиме дітям і неповнолітнім легше долати проблеми, поки їхніх батьків немає вдома. Також психолог, соціальний працівник і поліцейський повинні бути підпорядковані меру *«У нас, я думаю, як і у всіх меріях, першочергові привілеї надаються*

дітям, які залишилися без батьків. Будь-який пакет, будь-яка допомога, яка надається в першу чергу, надається дітям, батьки яких виїхали за кордон, експерти пропонують розвивати та урізноманітнювати позашкільні послуги для проведення дітьми вільного часу, щоб їм було легше подолати психологічний шок, який вони переживають: *«Необхідно організовувати позашкільні заняття для дітей (спортивні, творчі), в тому числі відвідування творчих центрів, творчих шкіл, щоб була більша залученість. В районі є лише 2 такі школи, відповідно не всі діти можуть їх відвідувати. Було б бажано організувати навчальні програми з профорієнтації для молоді».* (IA_E_03); *«Якби це був спортивний гурток, щоб діти займалися під наглядом вчителів, цим людям було б легше подолати проблеми. Якщо буде більше клубів, я думаю, вони будуть вітатися».*

5.4 Нормативно-правова база та політика підтримки

Більшість респондентів вважають, що в Румунії існує законодавство, покликане забезпечити підтримку сім'ям, які змушені залишати своїх дітей вдома, коли вони їдуть на роботу за кордон. Більше того, в останні роки під тиском середовища НУО та інших організацій було висунуто низку ініціатив, спрямованих на розробку найкращої законодавчої бази - деякі з них були втілені в законах, а інші перебувають на стадії парламентських дебатів.

Однак найбільшим недоліком є імплементація цього законодавства та причини, через які вона залишає бажати кращого по обидва боки барикад. З одного боку, компетентним установам часто не вистачає ресурсів (фінансових, часових і людських) для консультування та моніторингу таких сімей, а також доступу до єдиної, компактної та актуальної бази даних, в якій можна було б оновлювати інформацію про ситуацію з батьками, які виїжджають на роботу за кордон. Представники органів державної влади зазначають, що це надзвичайно важливо для якісного та своєчасного ведення справ. Існування такої бази даних дозволило б уникнути втрат часу та роботи зі справами, ситуація в яких змінилася до моменту звернення (батьки повернулися або забрали дітей з собою тощо). Крім того, складність застосовуваних робочих інструментів, таких як документи спостереження та моніторингу, надмірна бюрократизація і водночас методологія їх застосування в польових умовах, коли основним завданням є виявлення проблем безпосередньо через спілкування, що вимагає завоювання довіри, може перешкоджати діяльності соціальних працівників. *«Соціальному працівнику, який не має спеціальної освіти, дуже важко заповнити цей документ спостереження, тому що все має бути децю спрощено і зафіксовано в основній робочій процедурі. Ми, наприклад, вже проводили інтервенції на основі цього листка спостереження, і ми намагалися модифікувати його, зробити більш концентрованим, щоб його можна було застосовувати,*

тому це процедура (№ 220, № 221 і т.д.), яку дуже складно застосовувати в польових умовах. Коли ти ходиш в полі, ти повинен приділяти увагу розподіленій увазі, ти повинен бачити, що відбувається з дитиною, з сімейним оточенням. Ці процедури дуже жорсткі, робочі документи, все повинно бути добре узагальнено в одному документі, а не тисячі файлів, які практично роблять, а не використовувати взагалі нікого і ухилятися від реального втручання, якого потребує дитина» (представник органів державної влади на рівні повіту).

Щодо інституційно-законодавчої бази у цій сфері, то представники місцевих органів влади вважають, що вона дозволяє їм ефективно здійснювати свої повноваження щодо феномену транснаціональних сімей: «Закон № 140 вирішив кілька проблем, що стосуються дітей, які залишилися без піклування батьків, які перебувають за кордоном. Відповідно до Закону № 140, соціальні працівники повинні інформувати опікунів про їхні обов'язки. Позитивною зміною в цьому законі є те, що батьки можуть надіслати листа для заповнення документів на опікунство і електронною поштою, Viber тощо. Одна з пропозицій полягає в тому, щоб не тримати літню людину під вартою. На центральному рівні слід відкоригувати законодавство, щоб не втратити відповідальність батьків, які перебувають за кордоном». (IA_E_01).

«На мій погляд, я вважаю, що закон 140 його гарно змінив на даний момент, тобто мені подобається, так би мовити... Момент тільки, що батько- опікун не має права виїжджати з дитиною за кордон, а по довіреності водія, ось так.... Але багато чого вилізло: до того, як опікун був законним представником, у мене були випадки, коли земля продавалася, коли ... і так далі... багатство ... Але я ціную його (закон) за те, що він робить акцент на безпеці, здоров'ї, житті дитини і школи». (IA_E_01).

Постійно вдосконалюється законодавча база, яка оперативно реагує на виклики феномену транснаціональних сімей: «У своїй роботі вони керуються Законом 212 від 2020 року про опіку, Конвенцією про права дитини, Цивільним кодексом, Законом 140 про дітей групи ризику, Законом про соціальну допомогу, благодійні послуги, Рамковим положенням про службу денного догляду тощо». (IA_E_08).

У той же час, представники місцевих органів влади також вказують на певні прогалини, такі як обов'язок батьків-мігрантів подавати документи на опікунство над дітьми, які залишилися на батьківщині: «У нашій країні, в Республіці Молдова, законодавство сильне, але, на жаль, ми його не дотримуємося: кумівство, друзі ..., тому в цій сфері законодавство дуже хороше. Тут ми всі повинні брати участь у просуванні нове покоління, це моя думка.... Якщо ми не будемо звертати увагу на молоде покоління, ми не будемо інвестувати, ми не будемо мати результатів». (IA_E_05).

Експерти вважають, що опіка як форма захисту дитини - це добре, але є ризик того, з

якою людиною залишилася дитина. «Коли батьки залишають дитину з 80-річною людиною, дитина взагалі не буде дорослішати. Я маю на увазі, що опіка повинна мати якісь критерії».

(IA_E_10)

Експерти пропонують організувати системні дослідження у цій сфері, щоб удосконалити як законодавчу базу, так і методи втручання державних органів: «Зараз гармонізовано законодавство, а саме для них ця форма захисту - тримання під вартою - зроблено спеціально для дітей мігрантів, і це дуже добре. Було б добре внести зміни до законодавства щодо моніторингу цих дітей, щоб закрити певні прогалини, розробити законодавчі пропозиції. Аналогічним чином, Управління з питань міграції та притулку, організація "Земля людей" повинні провести певні дослідження і на основі цих досліджень внести пропозиції щодо покращення ситуації». (IA_E_08).

Експерти, які брали участь у дослідженні, повідомили, що на муніципальному рівні співпраця між установами налагоджена добре. Проводяться міжвідомчі наради, в тому числі щодо вирішення проблем дітей групи ризику, їхнього навчання, обліку дітей, заходів з попередження відсіву дітей зі шкіл. «У нас є міський психолого-педагогічний центр, який дуже активно займається підтримкою сімей та дітей. Центр проводить як навчання, так і оцінку певних ситуацій». (IA_E_08)

Висновки

Підсумовуючи, можна зазначити, що явище трудової міграції значно вплинуло на молдовське суспільство, а деякі аспекти, пов'язані з деградацією людського капіталу, ще не проявилися в повній мірі. З роками міграційна картина змінилася, і якщо спочатку люди виїжджали з думкою, що повернуться, вирішивши свої матеріальні проблеми, то зараз спостерігається тенденція до еміграції всією сім'єю. Однак багато дітей у транснаціональних сім'ях, де один або обоє батьків виїхали, все ще страждають від їхньої відсутності і не можуть повноцінно інтегруватися в суспільство. Наслідки цього явища можна відчувати вже тоді, коли буде занадто пізно і тоді невідомо, чи вдасться вчасно надолужити те, що було упущено. У зв'язку з цим прагнення місцевих органів влади створити кращі умови для соціальної інтеграції дітей, залишених міграцією, є необхідним і вітається.

6. Звіт по країні – Україна

Тетяна Бондар, PhD; Олексій Ганюков, PhD; Дарина Павлова, PhD; *Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка.*

Вступ

Забезпечення прав дитини є одним із стратегічних напрямів удосконалення діяльності держави щодо утвердження та забезпечення прав і свобод людини. Національна стратегія у сфері прав людини¹ визнає необхідність забезпечення та захисту прав дітей в Україні відповідно до загальновизнаних міжнародних (передусім європейських) стандартів, врахування інтересів та поглядів дитини при прийнятті рішень, що її стосуються.

Україна вживає системних заходів для інтеграції захисту прав дітей у національну політичну та правову систему, ратифікувавши численні міжнародні конвенції, зокрема Конвенцію про права дитини² та обидва протоколи до неї. Однак ці заходи рідко супроводжуються ефективними механізмами імплементації та моніторингу, особливо для вразливих груп дітей, включаючи дітей трудових мігрантів.

Згідно зі звітом про світову міграцію¹⁰, Україна посідає 8 місце у списку країн, громадяни яких виїжджають на заробітки за кордон, з показником у 5,5 -6 мільйонів осіб. Трудова міграція одного або обох батьків негативно впливає на права їхніх дітей. З початком збройної агресії Росії ситуація із забезпеченням прав дітей ще більше ускладнилася, оскільки обмеження, запроваджені воєнним станом, часто стають перешкодою для реалізації планів трудових мігрантів, руйнуючи налагоджені схеми комунікації та транспортного сполучення, перешкоджаючи возз'єднанню сімей трудових мігрантів, мінімізуючи позитивний виховний вплив батьків на дітей.

Зазначені фактори зумовлюють актуальність дослідження, яка посилюється відсутністю достовірної статистики щодо кількості дітей, які перебувають у ситуації трудової міграції батьків, необхідністю аналізу взаємозв'язку між трудовою міграцією та захистом прав дітей в Україні. Отримані результати сприятимуть удосконаленню політико-правові засади міграції та мобільності в Україні, з акцентом на міграцію транснаціональних сімей, а також підвищення обізнаності про легальну міграцію та надання допомоги трудовим мігрантам, які

⁸ Указ Президента України «Про Національну стратегію у сфері прав людини» від 24 березня 2021 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/119/2021#n13>

⁹ Конвенція про права дитини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

¹⁰ Звіт про світову міграцію 2022. URL: <https://publications.iom.int/books/world-migration-report-2022>

повертаються, шляхом розробки освітніх ресурсів та проведення інформаційних кампаній.

Переважає більшість даних була отримана до початку активної фази збройної агресії Росії проти України. Тому інформація в цьому звіті не враховує змін, які відбулися в сім'ях трудових мігрантів з початком війни. Внаслідок бойових дій ситуація з дотриманням прав трудових мігрантів та їхніх сімей значно погіршилася, а особливості сприйняття ними ситуації та плани на майбутнє зазнали суттєвих коректив.

6.1 Методологія

6.1.1 Мета та завдання

Загальна мета дослідження полягає у виявленні взаємозв'язку між трудовою міграцією та захистом прав дітей в Україні, що сприятиме вдосконаленню політико-правової бази міграції та мобільності в Україні, з акцентом на транснаціональну сімейну міграцію та підвищення обізнаності про легальну міграцію і надання допомоги мігрантам, які повертаються, шляхом розробки освітніх ресурсів та проведення інформаційних кампаній.

Для досягнення мети передбачається виконання наступних завдань:

- аналіз найпоширеніших причин та обставин трудової міграції;
- дослідження впливу трудової міграції на повсякденне життя батьків і дітей;
- отримання інформації про особливості догляду за дітьми в транснаціональних сім'ях;
- вивчення стану шкільної та позашкільної освіти дітей трудових мігрантів;
- дослідження впливу трудової міграції на комунікації та стосунки в транснаціональних сім'ях;
- врахування ситуації в громадах, в яких проживають трудові мігранти або їхні сім'ї;
- оцінка найбільш нагальних потреб трудових мігрантів;
- отримання інформації про обізнаність мігрантів з трудовим законодавством;
- аналіз впливу пандемії COVID-19 на сім'ї трудових мігрантів;
- бачення сім'ями трудових мігрантів свого майбутнього та перспектив;
- розробка рекомендацій щодо посилення захисту прав дітей, які виховуються в транснаціональних сім'ях.

6.1.2 Метод

Для досягнення мети та виконання завдань були використані якісні методи отримання інформації: глибинні інтерв'ю та фокусовані групові дискусії (фокус - групи). Для кожної цільової групи дослідження було розроблено окремий набір інструментів. У зв'язку із запровадженням обмежень, пов'язаних із пандемією COVID-19 та збройною агресією Росії,

фокус-групи та інтерв'ю проводилися онлайн. Аудіозаписи фокус-груп та інтерв'ю були розшифровані, систематизовані та використані при підготовці цього звіту.

Етичні засади дослідження

Дослідження ґрунтується на дотриманні вітчизняних та міжнародних етичних стандартів, учасникам гарантується право на анонімність та конфіденційність. Етична основа дослідження розроблена на основі Кодексу професійної етики Соціологічної асоціації України³ і покликана відповідати вимогам Комітету з професійних стандартів ESOMAR⁴, зокрема, вирішувати наступні етичні питання:

- інформована згода: перед залученням до дослідження респонденти були поінформовані про всі умови участі в проєкті щодо процедури дослідження: предмет, мету та завдання дослідження, формат опитування, час проведення дослідження. Щодо неповнолітніх дітей віком до 14 років було отримано інформовану згоду від їхніх батьків;
- добровільність участі: респонденти мали право висловити свою думку з усіх питань, а також відмовитися відповідати на запитання анкети. Вони також мали право відмовитися від подальшої участі в будь-який час;
- конфіденційність та анонімність: всі учасники були поінформовані про те, що участь у дослідженні є конфіденційною та анонімною. Інформація, надана респондентом, використовується без ідентифікації та в узагальненому вигляді. Всі дані дослідження зберігаються з дотриманням усіх принципів конфіденційності. Після збору даних всі інструменти дослідження зберігаються в безпечному місці;
- конфіденційність: респондентам гарантується право на конфіденційність (конфіденційність для інших) у зв'язку з будь-якою особистою інформацією про їхнє життя, думки та переконання. З метою захисту конфіденційності забезпечується отримання від суб'єктів дослідження інформованої усної згоди на використання наданої ними інформації з метою проведення дослідження. Учасники дослідження були заздалегідь попереджені про те, як буде використовуватися інформація.

Протокол та інструментарій дослідження пройшли експертизу Комісії з професійної етики Соціологічної асоціації України та отримали висновок про відповідність Кодексу професійної етики соціолога, розроблені лише в узагальненому вигляді, без використання ідентифікуючої інформації. При підготовці цього звіту були використані лише узагальнені аналітичні результати без можливості ідентифікації учасників.

³11 Кодекс професійної етики соціолога. URL: <https://sau.in.ua/pro-sau/>

⁴12 Керівництво ESOMAR з проведення опитувань серед дітей та молоді. URL: <http://www.uam.in.ua/ukr/standarts/>

6.1.3 Цільові групи дослідження

1. Члени багатонаціональних сімей з дітьми, в яких один або обоє батьків виїжджали за кордон щонайменше на 6 місяців за останні 12 місяців.
2. До участі в дослідженні були запрошені члени сім'ї, принаймні один з яких мав досвід подорожей за кордон протягом щонайменше 6 місяців за останні 12 місяців.
3. Експерти - державні службовці, працівники державних установ та громадських організацій, компетентні у наданні допомоги сім'ям трудових мігрантів з дітьми, з досвідом роботи не менше 5 років.

Набір зразків, що застосовано

- 12 глибинних інтерв'ю з дітьми віком 10-17 років.
- 24 глибинних інтерв'ю з батьками трудових мігрантів та опікунами дітей.
- 4 фокус-групи (2 з дітьми, 2 з батьками або опікунами).
- 3 глибинні інтерв'ю з компетентними експертами з питань трудової міграції.

Географія дослідження

5 областей України:

- Закарпатська область
- Львівська область
- Тернопільська область
- Харківська область
- Чернівецька область.

6.2 Огляд законодавства України

Правовою основою державної міграційної політики України є *Конституція України*¹³. Сучасне регулювання міграційних процесів в Україні здійснюється з урахуванням соціально-економічного та демографічного розвитку України, необхідності оптимізації міграційних потоків та запобігання неконтрольованій міграції відповідно до Конституції України та законів України з питань міграції, інших нормативно-правових актів та міжнародних договорів України. У 2007 році Україна ратифікувала *Європейську конвенцію про правовий статус трудящих-мігрантів*¹⁴. Конвенція містить велику кількість положень щодо інформації, яку держави зобов'язані надавати одна одній, зокрема про допомогу трудящим-мігрантам та безкоштовні послуги у цій сфері. У 2019 році Верховна Рада України ратифікувала Конвенцію про права дитини 1989 року¹⁵. До 2016 року законодавча база

України не передбачала офіційного статусу «дитина трудових мігрантів» або «соціальна сирота». Лише 1 січня 2016 року набув чинності Закон України «Про зовнішню трудову міграцію»¹⁶, в якому вперше згадуються діти трудових мігрантів та їхні права. Цей закон встановлює правові та організаційні засади державного регулювання зовнішньої трудової міграції та соціального захисту громадян України, які тимчасово працювали або працюють за кордоном (трудовах мігрантів), і членів їхніх сімей. Закон визначає права трудових мігрантів на належні умови праці, її оплату, відпочинок, соціальний захист, тощо.

Він також встановлює державні гарантії щодо надання соціальних послуг та допомоги трудовим мігрантам і їхнього возз'єднання. Крім того, він передбачає застосування державного контролю та відповідальність за порушення законодавства про трудову міграцію. Центральні та місцеві органи виконавчої влади, Служба безпеки України зобов'язані вживати всіх можливих заходів для запобігання нелегальній міграції зовнішньої робочої сили та торгівлі людьми.

Хоча цей закон гарантує захист соціальних прав дітей трудових мігрантів, зокрема право на задоволення їхніх «національно-культурних, освітніх, духовних і мовних потреб», документ не визначає механізму, за допомогою якого ці потреби мають бути задоволені. Більше того, закон не передбачає вирішення першочергових проблем. Наприклад, на відміну від інших країн, в Україні досі не існує інституту тимчасового влаштування дітей трудових мігрантів, тобто дитина, батьки якої виїхали на заробітки за кордон, може залишитися без законних представників, які б захищали її права та забезпечували гарантії, які вже мають інші діти. Серед основних проблем у роботі з соціальними сиротами - відсутність державних соціальних центрів та організацій, які б допомагали дітям трудових мігрантів. З 2007 року міжнародна правозахисна організація «Ла Страда – Україна» вже певний час намагається ініціювати створення такої інституції, яка б зобов'язувала призначену особу опікуватися проблемами та потребами соціальних сиріт. На жаль, коли ця ініціатива була запропонована,

¹³ Конституція України. Відомості Верховної Ради України. 1996. Відомості Верховної Ради України. Ст. 141
URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

¹⁴ Європейська конвенція про правовий статус трудящих-мігрантів. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_307#Text

¹⁵ Конвенція про права дитини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text

¹⁶ Закон України «Про зовнішню трудову міграцію» від 5 грудня 2019 року No. 341-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/761-19#Text>

вона не тільки не знайшла підтримки в державі, але й зустріла опір з боку груп, які стверджували, що під виглядом цієї інституції дітей будуть незаконно забирати у батьків. Крім того, створення такого інституту без одночасного вирішення інших проблем може призвести до зростання нелегальної трудової міграції або корупції на місцях, оскільки батьки намагатимуться уникати влаштування дітей у прийомні сім'ї.

У 2017 році Кабінет Міністрів України прийняв *Стратегію державної міграційної політики України на період до 2025 року*¹⁷. Стратегія визначає цілі держави та суспільства у формуванні та реалізації державної міграційної політики, що позитивно вплине на зміцнення нації та безпеки України, прискорить соціально-економічний розвиток, уповільнить депопуляцію, стабілізує кількісний та якісний склад населення. Робоча сила має відповідати міжнародним стандартам та міжнародним зобов'язанням України. Стратегія покликана привернути увагу до міграційних проблем, спрямувати та об'єднати суспільство на їх вирішення, забезпечити взаємозв'язок міграційної політики з іншими сферами діяльності держави та перехід від політичного реагування на внутрішні та зовнішні чинники у сфері міграції до більш активної та цілеспрямованої політики.

Стратегія передбачає реалізацію таких завдань:

Ціль 1: З метою зменшення адміністративних бар'єрів для вільного пересування населення України, зокрема діяльність у наступних сферах:

- облік населення України;
- реєстрація місця проживання;
- захист документів, що посвідчують особу, підтверджують громадянство України чи спеціальний статус особи.

Ціль 2. Зменшити негативні наслідки еміграції з України та збільшити її позитивний вплив на розвиток держави, зокрема, діяльність у наступних напрямках:

- розвиток можливостей для тимчасового легального працевлаштування за кордоном;
- сприяння програмам освітніх обмінів;
- підвищення обізнаності громадськості про можливості міграції;
- забезпечення захисту прав громадян України, які працюють та проживають за кордоном.

¹⁷ Постанова Кабінету Міністрів України «Про схвалення Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року» від 12 липня 2017 року No. 482. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/482-2017-%D1%80#n10>

Ціль 3. Створити необхідні умови для повернення та реінтеграції українських мігрантів в українське суспільство.

Ціль 4. Сприяти легальній міграції в Україні відповідно до соціальної політики та економічного розвитку держави.

Ціль 5. Забезпечити успішну інтеграцію іноземців та осіб без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах, в українське суспільство.

Ціль 6. Ефективне використання системи видачі віз та консульських установ для управління міграцією.

Ціль 7. Здійснювати прикордонний контроль, адаптований до мінливих міграційних потоків та можливостей інтегрованого управління кордонами.

Ціль 8. Посилити контроль за дотриманням державного міграційного законодавства.

Ціль 9. Забезпечити повагу до людської гідності репатріантів з метою заохочення їх до добровільного повернення.

Ціль 10. Впровадити відповідний механізм та програми регулювання нелегальних мігрантів.

Ціль 11. Забезпечити іноземцям та особам без громадянства, які звернулися до відповідного органу міграційної служби із заявою про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, можливість розгляду їхніх заяв про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, за допомогою ефективних та справедливих процедур.

Ціль 12. Забезпечити належну інфраструктуру та створити умови для проживання осіб, які звернулися із заявою про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту, а також осіб, яких визнано біженцями або особами, які потребують додаткового захисту.

Ціль 13. Забезпечити інтеграцію біженців та осіб, які потребують додаткового захисту, в українське суспільство, а також задовольнити інтеграційні потреби осіб, які звернулися із заявою про визнання біженцем або особою, яка потребує додаткового захисту.

У 2018 році Кабінет Міністрів України *затвердив План заходів з реалізації цієї стратегії*. Документ передбачає, що Стратегія державної міграційної політики України до 2025 року буде реалізовуватися у два етапи. Перший етап розрахований на 2018-2021 роки і спрямований на вдосконалення нормативно - правової бази у сфері міграції та вирішення нагальних проблем в окремих міграційних регіонах та для окремих категорій мігрантів. На цьому етапі зусилля органів державної влади будуть зосереджені на формуванні та реалізації державної міграційної політики, що, як ми сподіваємося, матиме позитивний вплив на зміцнення української нації та безпеки, відповідатиме потребам економіки в робочій силі та стандартам і міжнародним зобов'язанням. Під час реалізації плану будуть вжиті заходи щодо привернення уваги до міграційних проблем, спрямування та об'єднання суспільства на їх

вирішення, забезпечення взаємозв'язку міграційної політики з іншими сферами діяльності держави, переходу від політики реагування на внутрішні та зовнішні чинники міграції до більш активної та цілеспрямованої політики.

У 2017 році Кабінет Міністрів затвердив *План заходів щодо забезпечення реінтеграції трудових мігрантів та членів їхніх сімей у суспільство*¹⁹. Документ покликаний сприяти працевлаштуванню трудових мігрантів та членів їхніх сімей, а також залучення дітей мігрантів до освітнього процесу: проведення з ними додаткових занять (насамперед з української мови, української літератури та історії), зокрема з використанням інтернет-ресурсів. Крім того, планується посилити соціальний та правовий захист громадян України, які працюють за кордоном, шляхом активізації міжнародного співробітництва у сфері захисту прав трудових мігрантів. У консульських установах буде запроваджено реєстрацію звернень громадян України за кордоном щодо порушення їхніх прав, у тому числі трудових. Надається психологічна підтримка трудовим мігрантам та членам їх сімей, які стали жертвами трудової або інших форм експлуатації, з урахуванням міжнародного досвіду. Реалізація заходів створить додаткові можливості для повернення громадян України, які працюють за кордоном, їх подальшої інтеграції в національний ринок праці та активного суспільного життя в Україні.

У 2019 році Президент України затвердив *Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року*²⁰. У документі зазначено, що міграція є важливою рушійною силою розвитку і досягається шляхом міжнародного співробітництва задля безпечної, впорядкованої та регульованої міграції у повній відповідності до прав людини. Глобальний договір підтверджує це зобов'язання щодо безпечної, впорядкованої та регульованої міграції, охоплює всі аспекти міжнародної міграції та ґрунтується на Загальній декларації прав людини²¹. Цілі сталого розвитку (ЦСР) безпосередньо стосуються міграції, визнаючи жінок, чоловіків і дітей-мігрантів вразливою групою, яка потребує захисту, а мігрантів - залучення до процесу розвитку.

¹⁸ Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів на 2018-2021 роки з реалізації Стратегії державної міграційної політики України на період до 2025 року» від 29 серпня 2018 року No. 602. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/602-2018-%D1%80#Text>

¹⁹ Розпорядження Кабінету Міністрів України «Про затвердження плану заходів щодо забезпечення реінтеграції в суспільство трудових мігрантів та членів їх сімей» від 12 квітня 2017 No. 257-г. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/257-2017-%D1%80#Text>

²⁰ Указ Президента України «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» від 30 вересня 2019 року No. 722/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>

²¹ Загальна декларація прав людини. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text

Досягнення цих цілей має вирішальне значення для реалізації широкого спектру цілей розвитку. Сприяння впорядкованій, безпечній, регульованій та відповідальній міграції сприяє зменшенню нерівності всередині країн та між ними (ЦСР 10). Грошові перекази є життєво важливими для подолання бідності (ЦСР 1), а міжнародна мобільність студентів - для забезпечення якісної освіти (ЦСР 4). Добре продумана міграційна політика є ключем до ефективної боротьби з торгівлею людьми та експлуатацією, особливо жінок і дітей, а також до ліквідації примусової праці.

Отже, така політика сприяє миру, справедливості та ефективному інституційному розвитку (ЦСР 16). Вони мають важливе значення для досягнення гендерної рівності, розширення прав і можливостей всіх жінок і дівчат (ЦСР 5) та сприяння повній продуктивній зайнятості та гідній праці для всіх (ЦСР 8).

У 2018 році Кабінет Міністрів України затвердив Державну соціальну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини»²². Однак цей документ не передбачає спеціальних заходів для дітей трудових мігрантів.

Питання дітей трудових мігрантів в системі освіти відображено в наказі Міністерства освіти і науки України «Про проведення соціально-педагогічної та психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів»²³. Крім того, у 2005 та 2008 роках ці питання обговорювалися на засіданнях Верховної Ради України. Однак сьогодні проблемами трудових мігрантів в Україні займаються переважно громадські організації, які надають соціальні послуги мігрантам та їхнім сім'ям. Громадські організації наголошують на необхідності державного регулювання проблеми дітей трудових мігрантів. Найбільш доцільним вирішенням цієї складної ситуації є налагодження взаємовідносин між державними органами соціального захисту населення (обласними, районними, міськими, сільськими центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді) та громадськими організаціями, оскільки останні мають значний практичний досвід у допомозі дітям трудових мігрантів.

²² Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Державної соціальної програми «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року» від 30 травня 2018 р No. 453. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/453-2018-%D0%BF#Text>

²³ Наказ Міністерства освіти і науки України «Про проведення соціально-педагогічної та психологічної роботи з дітьми трудових мігрантів» від 28.12.2006 No. 865. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0865290-06#Text>

6.3 Трудова міграція. Типові причини та обставини

За оцінками експертів, трудова міграція є дуже поширеним явищем, особливо в сільських населених пунктах у так званих «депресивних» регіонах Західної України, які розташовані в гірській місцевості та далеко від великих міст і районних центрів. Через проблеми з працевлаштуванням у таких районах відбувається масовий виїзд кваліфікованого населення за кордон.

«У Старосамбірському районі було три села, де, згідно з реєстром, налічувалося майже 1 000 мешканців, а фактично проживало 30-40 людей, старших за 70 років. Все кваліфіковане населення було працевлаштоване «у Львівській області було працевлаштовано 40-60% населення» (експерт, БФ «Стабілізаційна служба підтримки»).

Можливість отримувати стабільну заробітну плату (навіть дещо нижчу, ніж за кордоном) і забезпечити гідне життя сім'ї стала для багатьох аргументом відмови від трудової міграції на користь роботи в Україні. *«Можу сказати, що у 2017-2018 роках рівень міграції почав дещо знижуватися, тому що з'явилася можливість знайти роботу, яка б дозволила більш-менш пристойно жити. У Львівську область прийшли іноземні інвестиції, почали відкриватися великі підприємства» (експерт, БФ «Служба підтримки стабільності»).*

Однак виїзд одного або кількох членів сім'ї за кордон з метою працевлаштування все ще залишається дуже поширеним явищем. Найпопулярнішими напрямками трудової міграції для чоловіків є Польща (переважно робота в сільському господарстві, на переробних підприємствах), Чехія та Португалія (будівництво), Скандинавські країни (рибальство). Жінки найчастіше працюють в Австрії, Німеччині, Іспанії та Італії - вони затребувані в цих країнах як доглядальниці за людьми похилого віку, інвалідами та хворими.

Незважаючи на різноманітність історій та індивідуальних обставин, які змусили одного чи кількох членів сім'ї виїхати за кордон, основною причиною міграції майже для всіх є економічний фактор: бажання заробити гроші, отримати більш високооплачувану, порівняно з Україною, роботу на тлі неможливості гідно заробляти в Україні, з точки зору респондентів, навіть за умови докладання зусиль для цього.

«У тебе немає грошей. Їх просто немає. Я приїжджав додому (в Україну), я не сидів без роботи і попри все це - борги, борги, борги... І робота така: від зарплати до зарплати» (Віталік, 44 роки, трудовий мігрант).

Окрім бажання покращити матеріальне становище сім'ї в цілому, в якості аргументів «другого плану» часто згадувалися наміри заробити гроші для задоволення конкретних матеріальних потреб: купівля квартири чи автомобіля, виплата кредитів чи боргів, навчання дітей, відкриття власної справи тощо. Досить часто причиною працевлаштування за кордоном є прагнення до вищого рівня життя (порівняно з Україною)

«Я хочу зробити документи, попрацювати там, а потім возз'єднати сім'ю, вивезти дітей і дружину за кордон. У Чехії люди, які працюють офіційно, мають підтримку від держави, а в Україні – ні» (Василь, 33 роки, трудовий мігрант).

Деякі мігранти з-за кордону працюють не за фахом (наприклад, вчитель сільської школи працює на будівництві в Польщі). Досить часто перший виїзд трудового мігранта за кордон відбувається за порадою друзів або родичів, які вже знайшли роботу і можуть дати поради щодо пошуку роботи, житла або налагодження стосунків з місцевою поліцією чи роботодавцями.

Близько половини опитаних заявили, що хотіли б повернутися в Україну за умови, що зможуть знайти на її території роботу з гідною заробітною платою. Деякі респонденти заявили, що мають намір повернутися в Україну після вирішення першочергових матеріальних питань: заробити грошей на будівництво нового будинку, сплатити борги тощо. Водночас інші сприймають трудову міграцію як перший крок до подальшої інтеграції в більш процвітаючу країну - отримання спочатку посвідки на тимчасове проживання, а потім і громадянства.

«Деякі наші друзі хочуть залишитися в Німеччині, інші в Швейцарії, вони все одно хочуть виїхати, бо не бачать перспективи. Я не дуже хочу повертатися в Україну, мене там нічого не тримає» (Іван, 44 роки, одружений, 3 дітей, трудовий мігрант, Польща).

І діти, і дорослі, окрім економічних чинників, іноді згадували про бажання побачити "інше життя", сприймаючи міграцію як спосіб розширити свій кругозір.

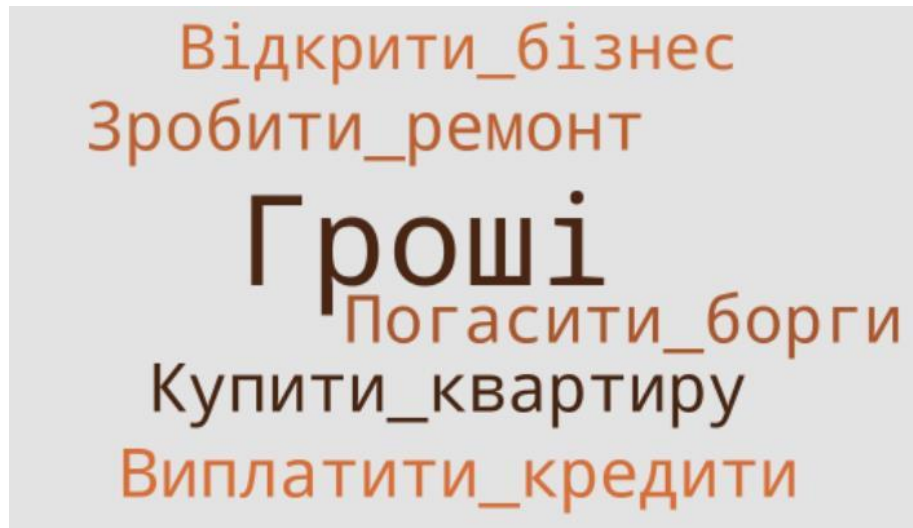
«Були розмови, що ми хочемо поїхати в Польщу, я завжди згодна на такі зміни. Взагалі, я згодна на якісь зміни у своєму житті, я люблю подорожувати, тому хотіла б переїхати» (Анастасія, 13 років, донька трудового мігранта).

«Я виніс для себе багато уроків з Португалії. Перш за все, я побачила нову, дуже цікаву культуру. Кухня в Португалії досі дуже цікава, я навчилася багато готувати» (Яна, 34 роки, працює вчителькою в сільській школі, в Португалії пропрацювала 10 років).

Велика кількість дітей вже багато років мають статус «дітей трудових мігрантів» і не уявляють свого життя по-іншому. Їхнє виховання, дорослішання та навчання відбувається за відсутності хоча б одного з батьків, під час рідкісних і нетривалих зустрічей з батьками - трудовими мігрантами під час їхніх приїздів в Україну на відпочинок або під час канікул.

«Мій батько завжди був за кордоном, я його майже не пам'ятаю. Мені було два роки, коли він поїхав» (Максим, 10 років).

Причини трудової міграції (відкриття бізнесу, ремонт житла, гроші, сплата боргів, купівля квартири, сплата кредитів)

6.4 Вплив трудової міграції на повсякденне життя сімей

Працевлаштування одного або кількох членів сім'ї за кордоном у більшості випадків має подвійний вплив на повсякденне життя сім'ї: з одного боку, дозволяє вирішити питання фінансового забезпечення, а з іншого - часто має наслідки розриву традиційних зв'язків, відчуження та виникнення різних непорозумінь і навіть судових позовів. Деякі респонденти повідомляли про практичне руйнування сімей, судові позови проти інших членів сім'ї тощо.

«Моя мама поїхала на заробітки до Польщі. Через це бабуся написала заяву, вона викликала соціальну службу в квартиру, де жили племінниці, після чого дітей розлучили з батьками, зараз йдуть судові слухання з цього приводу. Вона перебуває в реабілітаційному центрі з молодшими сестрами» (з повідомлення інтерв'юера).

Досить поширеною є модель сімейних стосунків, коли один член сім'ї (переважно батько) заробляє гроші за кордоном, а решта (мати і діти) сприймають його передусім як джерело фінансування, очікуючи на регулярні перекази. Особисті зустрічі відбуваються досить рідко - під час відпусток або канікул. Деякі респонденти повідомили, що їм досить складно узгодити поїздки в Україну з роботодавцями. Іноді практикуються «гостьові візити» - члени сім'ї приїжджають до трудового мігранта в країну його проживання на короткий термін і живуть разом деякий час.

«Якщо людина працює легально, то не так просто вирватися у відпустку - треба домовлятися з роботодавцем за тиждень-два. Коли до мене приїжджають діти, то легше взяти день-два» (Іван, 44 роки, трудовий мігрант).

Такий формат сімейних стосунків неминуче призводить до відчуження членів сім'ї трудових мігрантів один від одного, а інші члени сім'ї часто сприймають батька лише як джерело фінансування. Іноді трудові мігранти скаржилися на відверто споживацьке ставлення до себе з боку родичів, які залишилися в Україні.

«Коли я вдома – «я втомився, у мене немає грошей». Юля (моя дружина) підитовхує мене до

того, щоб я поїхав... Важко це чути» (Віталік, 44 роки, трудовий мігрант).

Для деяких трудових мігрантів-чоловіків виїзд на заробітки за кордон є своєрідним способом позбутися повсякденних проблем і сімейних обов'язків удома.

«Є чоловіки, які тікають від домашніх проблем, їх якимось не приймають вдома, тому що тут спокійніше: прийшов з роботи, поїв, відпочив, а коли прийшов додому, повернувся з роботи, то завжди треба або щось вирішувати, або з дітьми розмовляти» (Віктор, 47 років, трудовий мігрант).

Міграція та окреме проживання одного з членів сім'ї загострює існуючі проблеми у стосунках, призводить до конфліктів та виховання дітей проти одного з батьків. Як наслідок, деякі сім'ї опиняються на межі руйнування. *«Він щодня на мене (дітей) скидає. Каже: «Дивись, їй це не має сенсу, вона невдаха, подивись, який будинок розвалений». Ну, вона з мене сміється, хоча живе в моєму будинку»* (Світлана, 39 років, трудовий мігрант, чоловік з дітьми в Україні).

Відсутність одного з батьків протягом тривалого часу також зумовлює певну відстороненість дітей, сприйняття відсутнього батька як майже чужої для них людини.

«Дітям не вистачає живого спілкування. Для того, щоб діти добре росли, треба, щоб були обоє батьків. А у нас, якщо хтось з мамою чи татом, то це не так, як має бути. Діти від нього відходять. Більш сором'язливі, сором'язливі» (Марія, 37 років, дружина трудового мігранта).

Практично сироти при живих батьках. Батьки виїхали за кордон і залишили дітей на бабусь, дідусів, тіток або інших родичів" (експерт, «Служба підтримки стабільності»).

Деякі трудові мігранти вважають, що їхня тривала відсутність неминуче позначиться на їхньому вихованні, негативно вплине на соціалізацію та освіту. *«Зараз старшому буде 12 років. Це підлітковий вік. У цей час треба бути поруч. Якщо змарнуєш час, то його вже не повернеш. Мати є мати, батько є батько. Будуть проблеми, я це розумію».* (Іван, 44 роки, заробітчанин).

Водночас, завдяки сучасним технологіям, багатьом сім'ям вдається пом'якшити негативні наслідки окремого життя за допомогою використання сучасних технологій, регулярного спілкування в Інтернеті за допомогою соціальних мереж та обміну повідомленнями.

Діти в сім'ях трудових мігрантів рано стають самостійними, вчаться самостійно вирішувати повсякденні проблеми. Тривала відсутність одного з батьків викликає постійну тугу, призводить до багатьох побутових проблем, труднощів у засвоєнні шкільної програми.

«Коли тато їде, мені сумно, з'являється більше обов'язків, турбота про молодшого брата; коли тато був удома, він допомагав мені з уроками» (Дарина, 11 років, донька трудового мігранта).

Самостійне життя дітей з обмеженим життєвим досвідом зумовлює незадоволену потребу в порадах дорослих. Традиційні потреби підлітків серед дітей мігрантів часто залишаються незадоволеними, а питання - без відповідей. *«Напевно, стало складніше щось робити, коли виникало питання, не було кому відповісти»* (Назар, 17 років, батько - заробітчанин, мати померла).

«Є деякі питання, які я не можу просто так поставити. Я думаю, що можу запитати колег, але чомусь не можу запитати батьків» (Ізмаїл, 14 років, мати - трудовий мігрант).

Жінки, чиї чоловіки є трудовими мігрантами, також помічають, що за їхньої відсутності вони стали більш самостійними і рішучими, оскільки їм доводиться вирішувати проблеми, які раніше були обов'язком чоловіків (ремонт побутової техніки, спілкування з сантехніками тощо).

«Це мене якось навчило, зробило дорослішою, сильнішою. Навчило самостійно приймати рішення, брати на себе відповідальність» (Наталя, 44 роки, дружина трудового мігранта, працює продавцем).

«Мені доводиться обходитися без чоловіка. То сантехніка викликати, то воду принести, то картоплю зібрати, купити на зиму. Звичайно, стало важко, чоловічої сили не вистачає» (Юлія, 34 роки, дружина трудового мігранта).

Досить поширеним є розуміння ненормальності існування розрізнених сімей, окремого проживання батьків і дітей.

«Сім'я має бути сім'єю, сім'я має бути весь час разом, а не так, що я півроку за кордоном, а частину часу проводжу вдома з родиною» (Юрій, 41 рік, трудовий мігрант).

Вплив міграції на повсякденне життя сімей (конфлікти, споживацьке ставлення, непорозуміння, руйнування сімей, діти, залишені без опіки, юридичні суперечки, відчуження).

6.5 Догляд за дітьми в сім'ях трудових мігрантів

Вїзд одного або навіть обох батьків на роботу за кордон неминуче призводить до виникнення різних проблем, пов'язаних з вихованням і доглядом за дітьми.

Досить поширеною є практика, коли догляд за дитиною покладається на одного з батьків (переважно на матір), який залишився в Україні. Участь у вихованні іншого здебільшого обмежується наданням фінансової допомоги або спілкуванням онлайн чи організацією коротких зустрічей під час канікул.

Іноді турботу про дитину передають іншим родичам: бабусям і дідусям, старшим братам чи сестрам. З вїздом навіть одного з батьків за кордон дитина отримує менше уваги не тільки через його відсутність, а й через збільшення навантаження на того з батьків, хто залишився в

Україні.

«Я почала приділяти менше часу дитині, тому що мені доводиться виконувати інші обов'язки, які раніше я ділила з чоловіком. Треба вирішувати побутові проблеми, готувати їсти, прибирати, йти кудись платити або вирішувати якісь інші питання. На дитину залишається мало часу» (Світлана, 45 років, дружина трудового мігранта).

Навіть за умов теплих і довірливих стосунків між дитиною та одним із батьків, діти часто відчують брак іншого, який не може повністю замінити навіть щоденне спілкування онлайн або рідкісні особисті зустрічі.

«Дітям не вистачає спілкування. Ми живемо на 2 життя: одне - за кордоном, друге - в сім'ї» (Іван, 44 роки, трудовий мігрант).

Проблема виховання та догляду ускладнюється, коли дитина досягає підліткового віку, коли вона особливо потребує довіри у спілкуванні та контролю з боку старших членів сім'ї.

«Мені допомагали старші діти. Коли я був на роботі, старша донька забирала молодшу з садочка. Коли вони старші, то можуть виконувати обов'язки відсутнього батька» (Оксана, 50 років, троє дітей, чоловік працює в Польщі).

«У мене низька самооцінка, тому що для того, щоб мати самооцінку, можливість постояти за себе, батько повинен бути поруч, щоб допомогти, а у мене цього немає» (Ганна, 13 років, донька трудового мігранта).

Деякі з дітей трудових мігрантів, які є старшими підлітками, взагалі залишаються наодинці з дорослими проблемами і змушені долати їх самотужки.

«Раніше була старша людина, і що вони мені казали - я робив, а потім, коли я залишився один - все навалилося одразу: і по дому, і їжу готувати, і комунальні платежі». (Назар, 17 років, мати померла, батько - трудовий мігрант).

Значну допомогу дітям трудових мігрантів, які залишилися без належного нагляду, надають державні інституції та громадські організації - представники органів місцевого самоврядування, соціальних служб, благодійних фондів та релігійних громад.

«Маруся і Петро поїхали, а діти залишилися з бабусею. Влада одразу бере на замітку найближчих сусідів і соціальну службу, весь час уважно стежить за тим, що там роблять ці діти» (експерт, БФ «Стабілізаційна служба підтримки»).

«Працює громадськість. Є дуже багато громадських організацій, які на сьогоднішній день опікуються дітьми, я б не сказала, що покинутими, але дітьми, позбавленими батьківського піклування. І релігійні організації зокрема» (експерт, БФ «Стабілізаційна служба підтримки»).

Догляд за дітьми в сім'ях трудових мігрантів (самотні діти, розширена сім'я, старші сестри, сусіди, бабусі, дідусі, один з батьків, старші брати, менше уваги).

Діти_самотні Родичі
Старші_сестри
Бабусі Сусіди
Дідусі
Один_з_батьків
Старші_брати
Менше_уваги

6.6 Шкільна освіта та позашкільна діяльність дітей трудових мігрантів

Діти мігрантів, незалежно від того, чи перебувають один або обоє батьків за кордоном, зазвичай відвідують школу. У регіонах, де виїзд батьків на заробітки є поширеним явищем (Західна Україна), такі діти не відчують особливого ставлення з боку колег чи вчителів. У регіонах, де такі випадки поодинокі (наприклад, Харківська область), діти трудових мігрантів іноді відчують себе дещо особливими.

Основний контроль за успішністю дітей у школі та допомогу у виконанні домашніх завдань здебільшого здійснює той з батьків, хто залишився в Україні разом з дітьми.

Водночас, деякі батьки-заробітчани, навіть перебуваючи в Україні, переконані, що шкільні клопоти і турботи - це жіноча справа. Тому з їхнім від'їздом за кордон у відносинах між сім'єю та школою практично нічого не змінилося.

«Я кілька разів ходив до школи, коли діти були маленькими. Всі інші питання - це проблеми дружини. Більшість мам ходять на батьківські збори, я прийшла один раз, я була одна серед жінок, тому мені було важкувато» (Віктор, 47 років, трудовий мігрант). *«Він ніколи не допомагав дітям зі школою, він працював, а я допомагала в школі. Тут нічого не змінилося»* (Вікторія, 43 роки, дружина трудового мігранта).

Частина зароблених за кордоном грошей витрачається на оплату участі дітей у платних курсах, спортивних та музичних гуртках. Однак багато дітей мігрантів відвідують безкоштовні позашкільні курси різного типу і в цьому плані нічим не відрізняються від інших однокласників. Деякі трудові мігранти регулярно цікавляться шкільними успіхами своїх дітей через повідомлення.

У деяких школах вчителі схильні приділяти більше уваги дітям мігрантів, розуміючи їхню складну сімейну ситуацію. Іноді згадували про участь шкільного психолога в наданні такої

допомоги.

«Вчителі намагаються приділяти більше уваги таким дітям, розмовляти з ними на перервах, приголубити, запитати, що їх турбує, чи можна чимось допомогти. У нас в школі є практичний психолог, він проводить бесіди з такими дітьми» (Лариса, 34 роки, дружина трудового мігранта).

Діти трудових мігрантів відчують своє особливе становище, прагнуть якомога краще відповідати шкільним вимогам, щоб не засмучувати батьків і не додавати їм зайвих проблем.

«Я намагаюся бути ввічливою в школі, щоб у мами з татом не було проблем з учителями. У мене це виходить» (Марія, 17 років, донька трудового мігранта).

Іноді діти страждають від шкільних образ з боку однолітків, особливо через відсутність батька, вони не можуть розраховувати на його підтримку і захист. *«У нашій школі дуже багато випадків, коли ображають тих, у кого немає батька. Їм потрібно пояснювати, що це нормально, коли батько їде за кордон на заробітки, тому що тут немає можливості»* Анна, 13 років, учениця 8 класу, донька трудового мігранта).

6.7 Особливості спілкування та стосунків у транснаціональних сім'ях

Тривала відсутність одного або обох батьків через заробітки за кордоном неминуче призводить до руйнування усталених форматів взаємодії між членами сім'ї та формування нових каналів комунікації між ними.

У деяких випадках тривала відсутність одного з подружжя створює передумови для руйнування сім'ї або принаймні для виникнення проблем у стосунках, особливо якщо не вдалося домовитися про можливість члена сім'ї, який перебуває за кордоном. Іноді під час інтерв'ю причиною непорозумінь називали ревності, деяких дружин трудових мігрантів засмучує неможливість здійснювати щоденний контроль за своїми чоловіками.

«Була така кризова ситуація, я вже сказала, що я вже нічого не хочу, не хочу тих грошей, приїжджай додому. А він не хоче приїжджати. І я подумала, чому так?» (Мар'яна, 36 років, дружина трудового мігранта).

«Дуже багато розлучень, дуже багато непорозумінь, труднощів і всіляких неприємних ситуацій. Тому ми повинні бути разом» (Вікторія, 48 років, дружина трудового мігранта).

«Не хочуть мене відпускати. Дружина відпускає, але каже: "Все, більше не поїдеш, востаннє» (Віктор, 47 років, троє дітей, трудовий мігрант).

Транснаціональні сім'ї широко використовують можливості сучасних технологій для підтримання зв'язку з відсутніми членами родини. У багатьох випадках подружжя і діти зв'язуються з відсутнім батьком щодня або навіть кілька разів на день за допомогою різних

(Viber, Telegram, WhatsApp тощо). Також відбувається спілкування під час відпусток, деякі сім'ї практикують відвідування трудових мігрантів за кордоном та спільні свята в країні перебування. Однак такі формати спілкування не завжди дають можливість повноцінного спілкування, обмежуючи родинні зв'язки кількома хвилинами онлайн-розмов.

«Якщо є проблеми з навчанням, то я йому дзвоню, ми вирішуємо, питаємо поради, він мені багато чого розповідає. Якщо потрібно, він мені допомагає» (Марія, 17 років, донька трудового мігранта).

Майже всі діти з родин мігрантів мають сучасні смартфони, іноді придбані на гроші, зароблені за кордоном одним із батьків. Наявність смартфонів у дітей, з одного боку, покращує їхні навички спілкування з відсутніми батьками, а з іншого боку, деякі батьки говорили про труднощі контролю за онлайн- контентом, який споживають діти-підлітки.

«Якщо дитина не хоче давати вам телефон, значить, їй є що там приховувати. А вона не хоче. У мене був скандал». (Валентина, 40 років, дружина трудового мігранта).

«Він (син) знає, що я перевіряла. Він попросив мене не робити цього в майбутньому. Кілька днів зі мною не розмовляв» (Іванка, 35 років, дружина трудового мігранта).

Говорячи про особливості стосунків з відсутнім членом сім'ї, респонденти згадували випадки видимого відчуження дітей від батьків, руйнування довірливих стосунків та посилення взаємного дистанціювання.

«Я часто сумую за ним. Я звикла жити без нього. Коли він приїжджає додому, важко адаптуватися, це займає не менше місяця. Тиждень я до нього адаптуюся, потім звикаю, і він знову їде» (13-річна Ганна, донька трудового мігранта).

Іноді дітям вдається встановити довірливі стосунки з відсутнім батьком на відстані завдяки регулярному телефонному спілкуванню або використанню онлайн-каналів зв'язку. Однак такі ситуації є радше винятком, ніж правилом, і в більшості випадків і діти, і батьки (трудові мігранти) втрачають тісний зв'язок, звикають до взаємної відсутності.

«У нас з батьком дуже хороші стосунки, ми щовечора спілкуємося, він дзвонить, я розмовляю. Я не відчуваю такої сильної втрати, тому що ми постійно спілкуємося» (Назар, 17 років, син трудового мігранта).

Особливості спілкування та стосунків у транснаціональних сім'ях (відчуження, проблеми у стосунках, розпад сім'ї, месенджери, смартфони, ревності)

Відчуження
Проблеми_у_взаєминах
Руйнування_сімей
Месенджери Смартфони Ревності

6.8 Ситуація в громадах, реальні потреби трудових мігрантів

Соціальне оточення респондентів сприймає трудову міграцію як звичне і поширене явище. Більшість сімей трудових мігрантів проживають у населених пунктах, де виїзд одного або кількох членів сім'ї за кордон є скоріше правилом, ніж винятком. У більшості сімей один із членів сім'ї працює, тому діти живуть в умовах, коли відсутність хоча б одного з батьків є нормою.

На думку деяких респондентів, не виїжджають на заробітки за кордон лише ті, хто має проблеми зі здоров'ям, похилий вік або змушений доглядати за дітьми, старшими родичами.

«У нашому селищі, якщо не в кожній хаті, то хтось із членів сім'ї виїхав. Не їдуть, якщо хтось не здоровий, у когось маленькі діти, старші батьки, а у кого є можливість - всі їдуть, просять координати» (Оксана, 50 років, дружина трудового мігранта).

Тому в більшості випадків оточення ставиться до сімей трудових мігрантів з розумінням. Однак деякі респонденти відзначили поодинокі випадки засудження та негативного ставлення через ризики руйнування сім'ї.

«Є люди, які негативно ставляться до цього, тобто вони не розуміють, чому ти залишаєш сім'ю, і засуджують тебе» (Андрій, 45 років, трудовий мігрант). Деякі трудові мігранти вважають, що існує почуття заздрості з боку односельців, які не змогли знайти роботу за кордоном.

Шкільні вчителі з розумінням ставляться до дітей мігрантів і приділяють їм більше уваги. У невеликих населених пунктах лідери громад також контролюють ситуацію в сім'ях, де через трудову міграцію батьків діти можуть опинитися під загрозою залишення без належного нагляду. Водночас деякі респонденти повідомили про споживацьке ставлення керівників навчальних закладів: прохання надати фінансову допомогу закладу для забезпечення його потреб в обладнанні, ремонті тощо

«Я більше часу проводила за кордоном, як наслідок, було більше грошей, тому я купувала те і те для школи. А так школа не допомагає, а тільки просить» (Вікторія, 43 роки, дружина трудового мігранта).

Перебування за кордоном часто призводить до руйнування, «заморожування» зв'язків із соціальним середовищем в Україні. Якщо спілкування з родиною здебільшого досить активне через використання онлайн - форматів, то спілкування з друзями, сусідами та колишніми колегами іноді зводиться нанівець.

Частина трудових мігрантів, виїжджаючи за кордон, не мають достовірної інформації про умови праці та побуту, дізнаючись про них вже на місці. Тому потреба в інформаційній підтримці є нагальною - мігранти отримують достовірну інформацію про умови праці та побуту, місцеве законодавство, особливості діяльності торговельних та медичних закладів,

правовий статус трудового мігранта в країні перебування тощо.

«Це завжди як лотерея. Ти не знаєш, яким буде твоє життя. Тобі дали зарплату, а коли ти приїжджаєш, вона виявляється зовсім іншою. Розповідають хороші речі, а насправді все зовсім по-іншому» (Віталік, 44 роки, трудовий мігрант).

У багатьох випадках трудові мігранти повідомляють про виснажливі умови праці та проживання, брак часу на відновлення.

«Я прокидаюся о 4:30 і лягаю спати о 23:00-24:00. Намагаюся лягати о 23:00, щоб спати хоча б 4,5-5 годин. Не завжди виходить. У мене жахливий спосіб життя» (Віталік, 44 роки, трудовий мігрант).

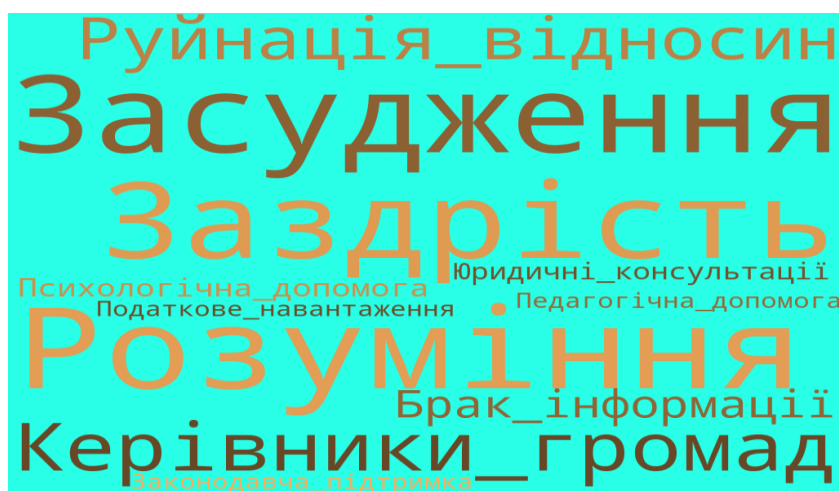
Іноді виникають труднощі з адаптацією до незвичних умов життя в іншій країні, проблеми з комунікацією через незнання іноземної мови. Водночас, після повернення в Україну деякі трудові мігранти потребують «зворотної адаптації» - пристосування до умов життя в Україні.

«Я відчуваю себе тут собакою. Щось розумію, але нічого не можу сказати» (Віталік, 44 роки, трудовий мігрант).

«Людина з-за кордону перебудовує свій спосіб життя, звикає до хорошого і вже в Україні багато речей здаються їй непридатними для комфортного життя» (експерт, «Стабілізаційна служба підтримки»).

Загалом, сім'ї трудових мігрантів зазначили, що потребують різної підтримки:

- психологічна - допомога у вирішенні емоційних проблем, викликаних стресовими ситуаціями;
- юридичні - можливість отримати інформацію про правові аспекти перебування за кордоном;
- законодавча підтримка трудових мігрантів шляхом прийняття законів, спрямованих на захист їхніх прав;
- податковий - неприйняття намірів держави оподатковувати гроші, зароблені за кордоном;
- педагогічно-професійний супровід навчання дітей, батьки яких перебувають за кордоном.

Ситуація в громадах, реальні потреби трудових мігрантів (розірвані стосунки, осуд, заздрість, податковий тягар, розуміння, психологічна підтримка, юридичні консультації, брак інформації, управління організаціями, педагогічна підтримка).

6.7. Знання законодавства та його оцінка

Тривале перебування одного або кількох членів сім'ї за кордоном неминуче призводить до виникнення різноманітних правових колізій. Загалом, значна частина опитаних трудових мігрантів та членів їхніх сімей не змогла чітко прокоментувати своє ставлення до законодавства, що регулює статус, права та обов'язки трудових мігрантів, а також їхні сім'ї. Інформація, що є в наявності, часто є фрагментарною, суперечливою, непослідовною. Наявна інформація часто є фрагментарною, суперечливою та неповною. Поінформованість дітей практично нульова, майже ніхто з них не знає нічого про власні права та обов'язки навіть на елементарному рівні. Винятком є одна з опитаних 11-річних дівчаток - вона згадала про Конвенцію про права дитини і висловила впевненість, що вона та інші діти трудових мігрантів мають право відчувати себе в безпеці.

«На мою думку, ми повинні бути захищені навіть тоді, коли наших батьків немає вдома. Соціальні служби повинні приходити додому до таких дітей і контролювати, як у них справи» (Дар'я, 11 років, донька та онука трудових мігрантів).

Деякі трудові мігранти стурбовані перспективами легалізації в країні перебування і в цьому контексті потребують юридичної допомоги та консультацій. Неодноразово висловлювалося бажання мати соціальний захист і медичне обслуговування на рівні громадян країни перебування.

Водночас висловлювалися побоювання, що одним із наслідків легального працевлаштування за кордоном стане необхідність сплачувати податки. Оподаткування грошей, зароблених за кордоном, мігранти вважають вкрай несправедливим і образливим. Вони не замислюються над причинно - наслідковим зв'язком між сплатою податків і рівнем соціального захисту та пенсійного забезпечення (власного, батьків і дітей).

«Я працював нелегально, мене це влаштовувало. Про пенсію не думав, бо був молодий» (Іван, 44 роки, трудовий мігрант).

У деяких респондентів «необізнаність з правовими особливостями трудової міграції поєднується з вкрай негативним ставленням до українського законодавства в цілому; іноді вони висловлювали переконання, що українські закони «спрямовані не на захист людей, а проти них», зневіру в те, що Україна забезпечить захист і підтримку трудовим мігрантам.

«Ми більше не віримо і не покладаємося на державу. Ми розраховуємо тільки на себе, і це

ненормально. Ти нікому не потрібен, і закони нам не допоможуть» (Іван, 44 роки, трудовий мігрант)

У випадках, коли потрібна юридична допомога, трудові мігранти або покладаються на поради більш досвідчених знайомих, або звертаються за платними консультаціями до фахівців - адвокатів, нотаріусів тощо. Згадувався негативний досвід звернення за допомогою до консульства України в країні перебування. Деякі трудові мігранти страждають від нещирості роботодавців та посередників за кордоном і в таких ситуаціях потребують правової допомоги. *«Нас привчили до того, що ми самі повинні вирішувати свої проблеми, від держави немає ніякої підтримки. А закони не для нас»* (Віктор, 47 років, трудовий мігрант).

«Часто буває, що за кордоном людей обманюють, не виплачують гроші, є всякі нюанси. Я думаю, що потрібна юридична допомога, щоб щось підписати або комусь щось довести» (Вікторія, 43 роки, дружина мігранта).

При офіційному працевлаштуванні за кордоном трудові мігранти отримують пакет соціальної та правової допомоги, консультації та безкоштовні поради. У цьому контексті ситуація з наданням законодавчої підтримки в Україні сприймається багатьма як неефективна і занадто забюрократизована.

«У мене був процес взаємодії зі шведською міграційною службою. Мені довелося йти до шведської податкової служби, відкривати собі рахунки. І по кожній проблемі, яка в мене виникала, мені допомагали. Якщо ти не знаєш мови, тобі дадуть перекладача, юриста, якщо потрібно підписати якісь папери, заповнити анкети, можуть навіть психолога дати» (Еріка, 32 роки, двоє дітей, трудовий мігрант).

Дехто з дружин трудових мігрантів широко вважає, що сім'ї трудових мігрантів повинні отримувати вигоду - коли вони оплачують комунальні послуги, проїзд у транспорті, відвідують розважальні заходи, висловлюють бажання отримувати продуктивні набори тощо. Однак такий тип патерналістських почуттів не дуже поширений і є скоріше винятком, ніж правилом.

На думку експертів, залучених до дослідження, може бути корисним створення єдиної бази (реєстру) даних про українських трудових мігрантів. Це дозволило б у майбутньому систематизувати інформацію про кількість трудових мігрантів, їхні потреби та бажану соціальну підтримку. Водночас було відзначено, що багато трудових мігрантів не зацікавлені в офіційному оформленні свого статусу через побоювання щодо оподаткування доходів. *«Потрібно посилити законодавство щодо обов'язків трудових мігрантів або їх відповідальності, це природно поставить питання про якийсь реєстр або базу даних, щоб розуміти, хто, що і як, які потреби і яка ситуація»* (експерт, «Служба стабілізаційної допомоги"»).

Ситуація з низьким рівнем обізнаності трудових мігрантів щодо правових аспектів їхнього статусу погіршується відсутністю відповідних знань у працівників органів державної влади та

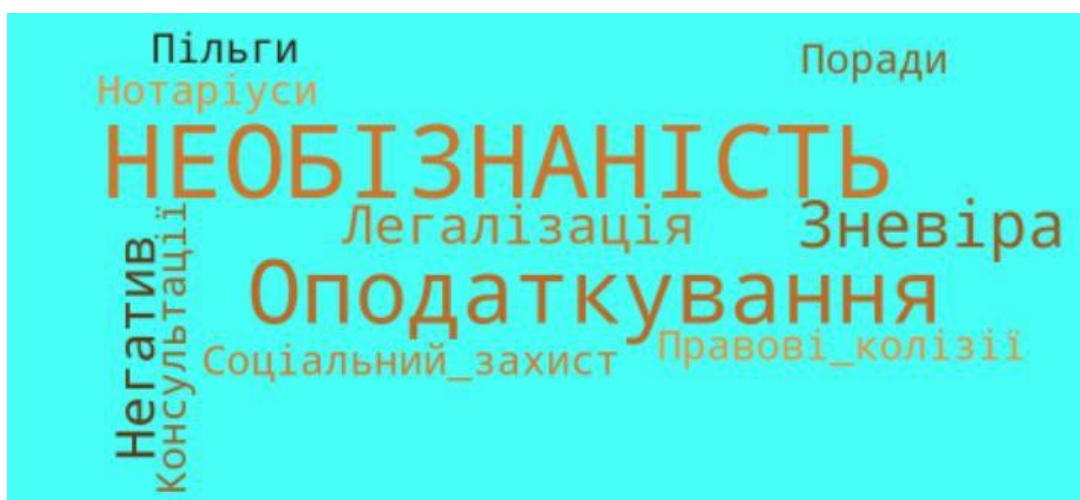
місцевого самоврядування - навіть у тих регіонах України, де трудова міграція є поширеним явищем.

«Я не знаю законодавства, яке стосується саме трудових мігрантів»;

«Я зараз настільки зайнятий іншими питаннями, які потребують практичного вирішення, що не маю часу розглядати це питання (про трудову міграцію)»;

«Я не маю детальної інформації для обговорення (законодавства про трудову міграцію)»; *«Я не можу конкретизувати і зараз дати свої поради, рекомендації, я не готовий»* (експерт, голова ОТГ у Західній Україні).

Знання законодавства та його оцінка (пільги, незахищеність, недовіра, оподаткування, соціальна допомога, правові колізії, консультації, негатив, легалізація, нотаріат)

6.6 Ковід і трудова міграція

Пандемія COVID-19, яка розпочалася у 2019 році і триває донині, значно ускладнила становище багатьох сімей та їхніх дітей. До звичних проблем зі спілкуванням і батьками додалися закриті кордони, крах багатьох компаній, масові звільнення і скорочення персоналу. Деякі трудові мігранти постраждали від неможливості як знайти нову роботу за кордоном, так і повернутися на батьківщину.

У зв'язку із запровадженням дистанційного навчання в сім'ях трудових мігрантів, де відсутній хоча б один з батьків, зросло навантаження на іншого дорослого члена сім'ї через необхідність контролювати навчання, забезпечувати технічні умови для нього.

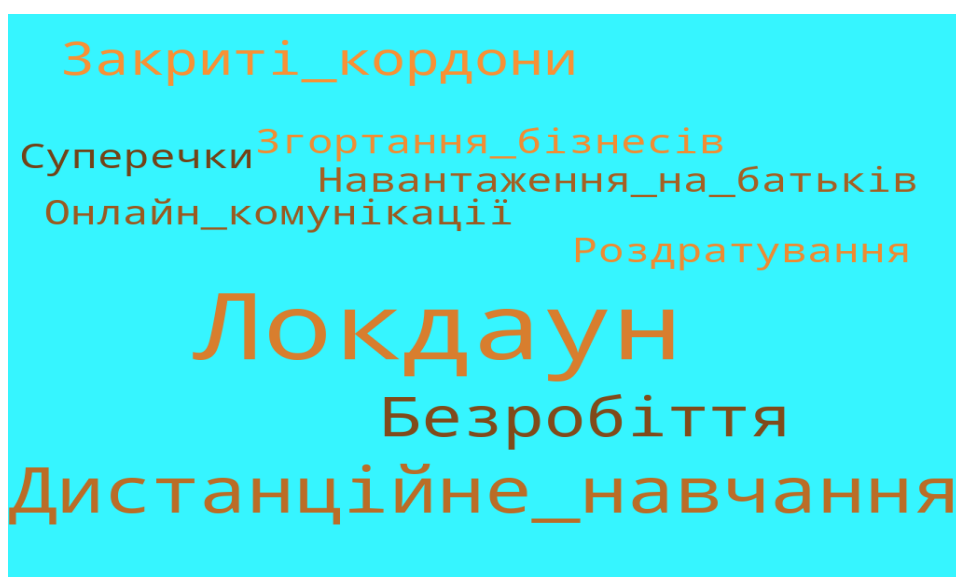
У сім'ях, де один із членів родини раніше був за кордоном, така можливість зникла. У зв'язку з локдауном скасовано практику регулярного повернення трудових мігрантів в Україну, можливості спілкування зведені до онлайн - форматів, що загострило проблеми, спричинені тривалою відсутністю одного з членів сім'ї.

«Нам так важко, ми не бачили свого 2-річного сина через епідемію, він не може повернутися» (Наталя, 44 роки, дружина і мати трудових мігрантів). Вимушене коригування

планів, неможливість здійснити раніше заплановану поїздку за кордон іноді спричиняє погіршення психологічного клімату в сім'ї, взаємні роздратування та суперечки.

«Через обмеження, пов'язані з COVID, вони не могли перетинати кордон стільки, скільки хотіли. Тому вони незадоволені» (експерт, БФ «Стабілізаційна служба допомоги»).

Загалом вимушений карантин з обмеженими соціальними контактами та дистанційне навчання негативно вплинули на психологічний клімат у сім'ях, ускладнивши стосунки між батьками та дітьми. COVID та трудова міграція (закриті кордони, закриття підприємств, суперечки, навантаження на батьків, онлайн-комунікації, локдаун, роздратування, безробіття, дистанційне навчання).

6.7 Майбутнє та перспективи

Залежно від особистих обставин, трудові мігранти та їхні діти висловлювали різне бачення свого майбутнього.

Деякі з них сприймають працевлаштування за кордоном як вимушений, тимчасовий крок, прагнучи, за можливості, повернутися в Україну; інші зосереджені на інтеграції в країні перебування і мають намір вивезти за кордон тих членів сім'ї, які все ще залишаються в Україні.

«Хочу зробити документи, попрацювати там, а потім возз'єднати сім'ю, вивезти дітей і дружину за кордон» (Василь, 33 роки, трудовий мігрант).

Якщо чоловіки, які є трудовими мігрантами, прагнуть з часом виїхати за кордон на постійне місце проживання, обґрунтовуючи такі наміри відсутністю в Україні роботи з гідною заробітною платою, то жінки здебільшого більш критично ставляться до такої перспективи, вважаючи, що перебування за кордоном матиме значні негативні наслідки - розрив звичних соціальних зв'язків, труднощі інтеграції в незвичні умови праці та побуту, незнання іноземних

мов тощо.

«Дорогою ціною коштує це благополуччя - дитина росла без батька, я жила без чоловіка. Воно того не варте» (Юлія, 34 роки, дружина трудового мігранта).

Серед людей, які мають намір переїхати до іншої країни, поширеним є відчуття зневіри в Україні, розчарування в перспективах життя в країні для себе та своїх дітей. Зокрема, такі наміри характерні для «бувалих» трудових мігрантів, які тривалий час перебувають за кордоном, мають досвід працевлаштування в різних країнах і певною мірою встигли адаптуватися до умов життя та праці там. Розрив соціальних зв'язків з Україною внаслідок тривалого перебування за кордоном (втрата друзів і знайомих) призводить до бажання почати «нове життя», незважаючи на численні ризики і труднощі.

«Я не бачу ніяких перспектив. Я не дуже хочу повертатися в Україну, мене нічого не тримає» (Іван, 44 роки, трудовий мігрант, Польща).

Рішення про можливий переїзд в іншу країну часто приймається батьками без участі дитини, її просто ставлять перед фактом і повідомляють про рішення дорослих.

«Настя - дитина. Про що з нею можна говорити?» (Віталік, 44 роки, заробітчанин, батько 13-річної доньки).

Досить поширеним форматом працевлаштування за кордоном є схема, за якою гроші заробляються в іншій країні, а витрачаються в Україні (особливо на купівлю житла, квартири або автомобіля). Такі трудові мігранти не сприймають інші країни як місце постійного проживання і більше орієнтуються на «тимчасовий метод»: вони періодично виїжджають на роботу за кордон на кілька місяців, потім повертаються і через деякий час знову шукають можливості працевлаштування в іншій країні. Часто висловлювалося переконання, що тимчасовий виїзд за кордон є цілком прийнятним форматом заробітку за умови повернення в Україну. *«Спочатку я поїхала на 3 місяці і не хотіла повертатися за кордон. Але приїхав додому, побув два місяці, закінчилися гроші і знову поїхав»*(Іван, 44 роки, трудовий мігрант, Німеччина).

«Якщо ти поїдеш, реалізуєшся і повернешся додому, то це добре. А якщо це міграція на все життя, то це сумно і неправильно» (Марія, 17 років, донька трудового мігранта).

Незалежно від того, чи мають вони намір виїхати за кордон на постійне місце проживання, переважна більшість трудових мігрантів та членів їхніх сімей стверджують, що були б раді жити і працювати в Україні, якби змогли знайти гідно оплачувану роботу в Україні, на своїй Батьківщині. Часто небажання змінювати країну проживання пояснюється необхідністю піклуватися про батьків та інших родичів похилого віку, бажанням зберегти налагоджені зв'язки з друзями та сусідами. Готовий жити і працювати в Україні за умови наявності роботи, вимушену трудову міграцію сприймає як небажану.

«Ми не хочемо. Чоловік, в першу чергу, проти, і я. Сім'я, родичі нас тримають, ми не можемо покинути батьків» (Марія, 37 років, дружина трудового мігранта). «Треба створити умови для батьків, мігрантів, щоб вони більше не їздили. Якщо держава допоможе, то і мігрантам не доведеться (виїжджати)» (Віктор, 47 років, трудовий мігрант).

Деякі діти трудових мігрантів підтримують свій намір з часом переїхати на постійне місце проживання за кордон, обґрунтовуючи таке бажання вищим рівнем освіти, можливістю працювати з гідною заробітною платою та побутовим комфортом, недосяжним в Україні.

«Я думаю, що в Європейському Союзі освіта навіть краща, ніж в Україні, і там можна знайти більш високооплачувану роботу, ніж в Україні» (Анастасія, 13 років, донька мігранта).

«Чесно кажучи, я взагалі не хочу жити в Україні. Не знаю, чому. Мене більше приваблює бути за кордоном, там красивіше і краще жити» (Ганна, 13 років, донька мігранта).

Деякі підлітки, незважаючи на позицію батьків, хотіли б продовжити навчання в Україні. Незгода дітей з рішеннями та планами, які їм нав'язують дорослі іноді призводить до сімейних конфліктів, які посилюються в перехідний період підлітків.

«Батьки казали, що краще їхати вчитися за кордон, але я не хочу. Я б залишився в Україні. Я взагалі не люблю нові місця, зовсім незнайомі міста і країни. Але батьки наполягають» (Настя, 14 років, донька мігранта).

Переважна більшість учасників дослідження бачать своє майбутнє у вільній та процвітаючій Україні. Навіть ті, хто орієнтується на виїзд за кордон на постійне місце проживання, готові змінити свої плани, якщо в Україні будуть умови для гідної роботи.

«Я хотів би, щоб мої діти жили і працювали в Україні, сподіваюся, що економіка України буде розвиватися, що життя буде кращим. Я вважаю, що Україна - велика, сильна держава, нам потрібно щось більше, процес вже почався, але важко змінити все одразу» (Василь, 46 років, трудовий мігрант).

«Вдома дуже добре. Вдома все краще, ми дуже щасливі. Я дуже вірю, що скоро не потрібно буде ходити на роботу» (Еріка, 32 роки, трудовий мігрант).

Майбутнє та перспективи трудових мігрантів (незнання мов, тимчасове перебування, зневіра, нове життя, інтеграція, життя в Україні, розчарування).

Висновки

- Основним аргументом для трудової міграції є економічний фактор: бажання заробити гроші, отримати більш високооплачувану роботу (порівняно з Україною).
- Сім'ї трудових мігрантів часто живуть у населених пунктах, де виїзд одного або кількох членів сім'ї за кордон є радше правилом, ніж винятком. Майже у всіх сім'ях один із членів сім'ї працює за кордоном, тому діти живуть у середовищі, де відсутність хоча б одного з батьків є нормою.
- Існує досить поширена модель сімейних стосунків, коли один член сім'ї (переважно батько) заробляє гроші за кордоном, а решта сім'ї (мати і діти) сприймають його насамперед як джерело фінансування, очікуючи регулярних грошових переказів.
- Члени сім'ї часто сприймають батька-мігранта лише як джерело фінансування, іноді трудові мігранти скаржилися на відверте споживацьке ставлення з боку родичів, які залишилися в Україні.
- Працевлаштування одного або кількох членів сім'ї за кордоном часто призводить до розриву традиційних зв'язків, відчуження, виникнення різних непорозумінь і навіть судових позовів. Деякі сім'ї опиняються на межі руйнування.
- Під час інтерв'ю причиною непорозумінь називали ревності, деякі дружини трудових мігрантів засмучені неможливістю здійснювати щоденний контроль за своїми чоловіками.
- Перебування за кордоном часто призводить до руйнування, «заморожування» зв'язків із соціальним середовищем в Україні.
- Відсутність одного з батьків протягом тривалого часу також викликає певну відстороненість дітей, сприйняття відсутнього батька як майже чужої для них людини, руйнування стосунків і посилення взаємного дистанціювання.
- Рішення про можливий переїзд до іншої країни часто приймається батьками без участі дитини, її просто ставлять перед фактом і повідомляють про рішення дорослих.
- Деякі трудові мігранти усвідомлюють, що їхня тривала відсутність неминуче позначиться на вихованні дітей, негативно вплине на їхню соціалізацію та дорослішання.
- Багато дітей перебувають у статусі «дитина трудового мігранта» вже багато років і не уявляють свого життя по-іншому.
- Тривала відсутність одного з батьків призводить до емоційних розладів у дитини, постійного болю, викликає безліч побутових проблем, труднощів у навчанні.
- Традиційні потреби підлітків серед дітей трудових мігрантів часто залишаються незадоволеними, а питання - без відповідей.
- Деякі діти трудових мігрантів у старшому підлітковому віці залишаються наодинці з дорослими проблемами і змушені долати їх самотужки.

- З виїздом одного з батьків за кордон дитина отримує менше уваги не тільки через його відсутність, але й через зростаюче навантаження на того з батьків, хто залишився в Україні.
- Іноді діти страждають від шкільних образ з боку однолітків, особливо пов'язаних з відсутністю батька, і не можуть розраховувати на його підтримку і захист.
- Внаслідок запровадження дистанційного навчання в сім'ях трудових мігрантів, де відсутній хоча б один з батьків, зросло навантаження на іншого дорослого члена сім'ї через необхідність контролювати навчання, забезпечувати технічні умови для нього.
- Деякі мігранти, виїжджаючи за кордон, працюють не за фахом.
- Пандемія COVID-19 значно ускладнила становище багатьох сімей та їхніх дітей. Вимушене коригування намірів, неможливість здійснити раніше заплановану поїздку за кордон іноді стає причиною погіршення психологічного клімату в родині, взаємного роздратування та суперечок.
- Часто трудові мігранти, які виїжджають за кордон, не мають достовірної інформації про умови праці та побуту, дізнаючись про них вже на місці. Існує нагальна потреба в інформаційній підтримці - щоб мігранти отримували достовірну та актуальну інформацію про умови праці, побуту, місцеве законодавство, специфіку діяльності комерційних та медичних установ, правовий статус трудового мігранта в країні перебування тощо. Загалом, трудові мігранти та їхні сім'ї потребують таких видів допомоги та підтримки:
 - психологічна - допомога у вирішенні емоційних проблем, викликаних стресовими ситуаціями;
 - юридичний - можливість отримати інформацію про правові аспекти перебування за кордоном;
 - законодавча - підтримка трудових мігрантів шляхом прийняття законодавства, спрямованого на захист їхніх прав;
 - податковий - неприйняття намірів держави оподатковувати гроші, зароблені за кордоном;
 - педагогічна - професійний супровід навчання дітей, батьки яких перебувають за кордоном.
- Трудові мігранти страждають від нещирості роботодавців та посередників за кордоном, стають жертвами і в таких ситуаціях потребують правової допомоги.
- На думку експертів, залучених до дослідження, може бути корисним створення єдиної бази (реєстру) даних про українських трудових мігрантів. Це дозволило б у майбутньому систематизувати інформацію про кількість трудових мігрантів, їхні потреби та бажану соціальну підтримку.
- Близько половини респондентів відповіли, що хотіли б повернутися в Україну за умови, що зможуть знайти гідно оплачувану роботу на її території.

- Після повернення в Україну трудові мігранти часто потребують «зворотної адаптації» - пристосування до умов життя в Україні.
- Трудові мігранти здебільшого погано поінформовані про законодавство, що регулює їхній статус, права та обов'язки. Наявна інформація часто є фрагментарною, суперечливою та неповною. Обізнаність дітей з цих питань дорівнює нулю.
- Рівень обізнаності представників місцевих органів влади та органів місцевого самоврядування у законодавстві, що регулює ситуацію з трудовою міграцією, є вкрай недостатнім, навіть у регіонах з масовим поширенням трудової міграції.
- Оподаткування грошей, зароблених за кордоном, трудові мігранти вважають вкрай несправедливим і образливим. Вони не замислюються над причинно- наслідковим зв'язком між сплатою податків і рівнем соціального захисту та пенсійного забезпечення (для них, їхніх батьків та їхніх дітей).
- Іноді трудові мігранти сприймають тимчасовий виїзд за кордон як перший крок до подальшої інтеграції в більш процвітаючу країну, спочатку отримання посвідки на тимчасове проживання, а потім і громадянства.
- Незалежно від того, чи мають вони намір виїхати за кордон на постійне місце проживання, переважна більшість трудових мігрантів та членів їхніх сімей зазначають, що були б раді жити і працювати в Україні, якби могли знайти роботу з гідною заробітною платою на батьківщині.

Рекомендації

- Створення можливостей для перекваліфікації потенційних майбутніх мігрантів з урахуванням поточної ситуації на ринку праці.
- Підвищення рівня правової обізнаності трудових мігрантів, алгоритм дій у типових проблемних ситуаціях.
- Популяризувати досвід колишніх трудових мігрантів, які повернулися в Україну та розпочали власну справу, використовуючи досвід та зв'язки, здобуті за кордоном.
- Створення та модерування груп у соціальних мережах, орієнтованих на надання необхідної інформації сім'ям трудових мігрантів у вирішенні побутових, юридичних та інших проблем.
- Створити онлайн-ресурс «Порадник трудового мігранта», що узагальнює юридичну, побутову та іншу інформацію, яка може бути корисною для трудових мігрантів та членів їхніх сімей, із систематизованими відповідями на найпоширеніші запитання.
- Організація психологічної допомоги членам сімей трудових мігрантів, навчання методам попередження та подолання кризових ситуацій у стосунках, що виникають через міграцію.
- Створення «клубу дружин трудових мігрантів» (умовна назва), в якому вони зможуть обмінюватися досвідом, підтримувати один одного, обговорювати типові проблемні ситуації та шляхи їх подолання.
- Створення телефонної або онлайн «гарячої лінії» для членів сімей трудових мігрантів, у тому числі дітей, щоб вони могли звернутися за порадою чи допомогою.
- Ініціювання надання пільгових кредитів колишнім трудовим мігрантам для відкриття власного бізнесу в Україні.
- Створення бази даних вакансій для працевлаштування трудових мігрантів, які хотіли б повернутися в Україну.
- Призначення спеціалістів, відповідальних за роботу з трудовими мігрантами в обласних центрах соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, управліннях соціального захисту населення.
- Ініціювати створення окремої бази даних вакансій Державної служби зайнятості, орієнтованої на трудових мігрантів та членів їхніх сімей.
- Розробка комплексу заходів щодо сприяння офіційному працевлаштуванню трудових мігрантів у приймаючих країнах. Проведення роз'яснювальної роботи щодо того, що

офіційне працевлаштування необхідне для того, щоб гарантувати дотримання прав, свобод та інтересів трудових мігрантів і членів їхніх сімей.

- У вищих навчальних закладах західного регіону України ініціювати створення консультативних груп зі студентів-правників для надання безкоштовних юридичних консультацій трудовим мігрантам та членам їхніх сімей.
- Визначення призначення однієї зі структур виконавчої влади для координації діяльності щодо захисту прав трудових мігрантів та їхніх дітей (наразі ці повноваження розподілені між управліннями соціального захисту населення, управліннями освіти, сім'ї та молоді; управліннями з питань підприємництва, структурами з питань захисту прав дітей, службами зайнятості тощо).
- Забезпечення комплексу заходів, спрямованих на підвищення обізнаності представників органів державної влади та місцевого самоврядування щодо особливостей національного законодавства, яке регулює трудову міграцію.
- Створення всеукраїнської бази даних трудових мігрантів, яка в майбутньому сприятиме систематизації та узагальненню ситуації з трудовою міграцією в Україні, централізації надання послуг, консультацій та допомоги трудовим мігрантам.
- Створення «безкоштовної лінії» для трудових мігрантів або членів їхніх сімей, на яку вони могли б звертатися в разі надзвичайних ситуацій.
- Розробка посібника «Пам'ятки для трудових мігрантів» з інформацією в доступній формі про переваги офіційного працевлаштування за кордоном.
- Створення «Пам'ятки трудового мігранта» з інформацією про найпоширеніші проблемні ситуації та можливі шляхи їх вирішення.
- Організація обміну досвідом представників громад, які налагодили успішну роботу з сім'ями трудових мігрантів.
- Розпочати системну роботу з оновлення та вдосконалення національного законодавства, що регулює відносини у сфері трудової міграції, зокрема в частині забезпечення прав трудових мігрантів та їхніх дітей.

Проведення періодичних досліджень з метою моніторингу трудової міграції в Україні та світі.

ДОДАТКИ

1. Протокол дослідження;
2. Посібник для проведення інтерв'ю з повнолітніми членами сім'ї трудових мігрантів;
3. Посібник для проведення інтерв'ю з дітьми трудових мігрантів;
4. Посібник для проведення фокус-груп з дорослими членами сімей трудових мігрантів;
5. Посібник для проведення фокус-груп з дітьми трудових мігрантів;
6. Посібник для проведення інтерв'ю з експертами;
7. Стенограми інтерв'ю з дітьми трудових мігрантів;
8. Стенограми інтерв'ю з дорослими членами сімей трудових мігрантів;
9. Стенограми фокус-груп з дружинами трудових мігрантів;
10. Стенограми фокус-груп з дітьми трудових мігрантів;
11. Стенограми інтерв'ю з експертами.